

QAACCESSA FAYYADAMA AFAAN OROMOO DALDALA
DHUUNFAAFI GAMTAA: MAGAALAA SULULTAA

DAANGAA BAYECHAA

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA(MA) AFAAN
OROMOO BARSIIISUU GAMISAAN GUTTACHUUF QOPHAA'EE
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORIIF
DHIHAATE

KOLLEEJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANOOTAA,
JORNAALIZIMIIFI QUNNAMTII
YUNIVARSITII FINFINNEE

WAXABAJJII, 2010/ 2018
FINFINNEE, OROMIYAA

QAACCESSA FAYYADAMA AFAAN OROMOO DALDALA
DHUUNFAAFI GAMTAA: MAGAALAA SULULTAA

AMAANU'EEL ALAMAAYYOO (PHD)

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) AFAAN
OROMOO BARSIIISUU GAMISAAN GUTTACHUUF QOPHAA'EE
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORIIF
DHIHAATE

KOLLEEJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANOOTAA,
JORNAALIZIMIIFI QUNNAMTII
YUNIVARSITII FINFINNEE

WAXABAJJII, 2010/ 2018
FINFINNEE, OROMIYAA

Yuunivarsiitii Finfinnee

Dhaabbata Digirii Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoo barsiisuu guuttachuuf Daangaa Bayechaatiin Mata duree: *Qaacceessa Fayyadama Afaan Oromoo Daldala Dhuunfaafi Gamtaa Magaalaa Sulultaajedhu* irratti qophaa'e sadarkaa ulaagaa yuunivarsiitiin kaa'e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa: _____ Mallattoo : _____ Guyyaa: _____

Qoraa Keessaa: _____ Mallattoo: _____ Guyyaa: _____

Gorsaa: _____ Mallattoo: _____ Guyyaa: _____

Ittigaafatamaa Muummee ykn Walitti qabaa sagantaa Digirii Lammaffaa(MA)

Axereera

Kaayyoon qorannoo kanaa fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa keessa jiru maal akka fakkaatu ibsuudha. Kaayyoo qorannichaa galmaan ga'uufis meeshaalee funaansa ragaa kanneen akka: afgaaffii, daawwannaafi sakkata'a dokmantiitti dhimma baahamee jira. Qorattuun kun ragaalee argaman kana qaacceessuuf ammoo mala akkamtaatti gargaaramteetti. Haaluma kanaan barjaaleen daandirra jiran suuraa kaafamuun kan fudhataman yoo ta'u, qaamoota dhimmi ilaallatturraa ammoo afgaaffii caaseffamaafi miti caaseffamaa qopheessuun dhaabbilee bu'aa omishaa qaban (105) keessaa akka kaayyoo qorannoo kanaatti kan barbaachisan kudha sadi kan fudhatamaniidha. Kana malees, barreeffamoonni garaagaraa kanneen dhaabbilee daldalaa keessatti argaman, akka kaayyoo qorannichaaf ta'utti sakatta'amaniiru. Ragaaleen walitti qabamanis mala akkamtaan akkaataa walitti dhiyeenyasaanitiin walkeessa nyaachifamuun qaacceffaamuun hiikni ittilaatameera. Argannoon qorannichaa akka mul'isutti, barreeffama daldala bu'aa omishaa Magaalaa Sulultaa keessatti fayyadama Afaan Ingiliziifi Afaan Amaaraan ala kan Afaan Oromoo kan hinjirree ta'uu, labsiin fayyadama afaanii akka waliigalaatti waan ta'eef, qajeelfamni fayyadama afaanii ilaallatu kallatti adda addaan bahuu dhiisuun gufuu fayyadama Afaan Oromoo akka ta'eefi hanqinni akkaataa fayyadama caasaa; qubeessuu, fayyadama dhamjechaa, fayyadama jechoota waaltawaa, hanqinni hojjiirra oolmaa qajeelfama fayyadama Afaan Oromoo irrattii akka jiruufi keessumaayyuu, hanqinni qubeessuu bal'inaan akka jiru bira gahameera. Isaan kun ammoo jechoonni ergaa barbaadame osoo hintaane hiika biroo akka dabarsan yookiin hiikaa akka dhaban, jechoonni afaanichaa akka hinwaaltoofneefi jechoonni afaanichaa dhaaba akka dhabaniif dhiibbaa kan geesisuudha. Akkasumas, barreeffamoota bu'aa omishaalee irratti barreeffaman ilaalchisee waajjirri aadaafi turizimii xiyyeeffannoo kan itti hinkennine ta'uun isaa bira gahameera. Dhumarrattis, qorattuun fayyadama Afaan Oromoo ilaalchisee Mootummaan Naannoo Oromiyaafi biiroon aadaaf turiizimii kallattii garaagaraan haala jiru irratti hundaa'ee labsiifi qajeelfama baasuu akka qabu, akkasumas, qajeelfama bahees hojirraa oolmaa isaa gulaaluu, hordofuufi to'achuu, kan kana bira tare tarkaanfii seeraa irratti fudhachuu akka danda'aniif aangoo qaama dhimmi ilaallatuu kennuufi waajjirri aadaaf turizimii magaalichaas dhimmicha karoora hojii isaa keessa galfachuun irratti yoohojjete furmaata rakkoo kanaa nita'a jettee amanti.

Galata

Qorannoo kana yeroon hojjechaa turetti fayyaa, humnaafi obsa kan naaf laate Waaqayyoo guddaan galateeffadha.

Itti aansuun qorannoo koo akkaan fiixaan baasuuf jalqaba irraa eegalee hanga dhumaatti kan nagargaaraafi naqajeelchaa turan gorsaafi barsiisaa koo Dr.Amaanu'eel Alamaayyootiin guddaa galatoomaan jedha.

Yeroo qorannaa kana gaggeessaa turetti kallattii hundumaan kan nacinaa dhabbattee “jabaadhu!” jettee najajjabeessaa turte obboleetti koo Burtukaan Bayechaa ammayyuu naaf jiraadhuu jechaa, Maatii koo kallattii hedduun nagargaaraa turaniifi hiriyoota koo yeroo maraa yaadaanis ta'e ogummaan nagargaaraa turaan maraaf galanni koo daangaa hinqabu.

Baafata

Qabiyyee	Fuula
Axereera.....	i
Galata	ii
Baafata	iii
Tarree Gabateewwanii	v
Gabaajeewwan	vi
Boqonnaa Tokko: Seensa.....	1
1.1. Ariirrata	1
1.2. Ibsa Naannoo.....	3
1.3. Ka’umsa Qorannichaa	4
1.4. Kaayyoowwan Qorannichaa	6
1.4.1. Kaayyoo Gooroo.....	6
1.4.2. Kaayyoo Gooree	6
1.5. Barbaachisummaa Qorannichaa	6
1.6. Daangaa Qorannichaa	7
1.7. Hanqina Qorannichaa.....	7
1.8. Qindaa’ina Qorannichaa.....	8
Boqonnaa Lama: Sakkatta’a Barruu	9
2.1. Yaaxxina Qorannichaa	9
2.2. Fayyadama Afaanii	10
2.3. Fayyadama Afaanii irratti, muuxannoo biyyoota afheddee	13
2.3.1. Naayijeeriyaa	13
2.3.2. Hindii	14
2.3.3. Afrikaa Kibbaa	15
2.3.4. Afgaanistaan	17
2.4. Imaammata Afaanii	18
2.5. Fayyadamaafi Guddina Afaanii	25
2.6. Moggaasa Maqaa Dhaabbilee Daldalaa	25
2.7. Fayyadama afaaniifi Waaltina Afaanii.....	27
2.8. Fayadamaafi Caasaa Afaan Oromoo.....	29

2.9. Dhiibbaa Dogoggorri Qubeessuu Walqunnamtiirratti Qabu.....	34
2.10. Sakatta’aa Barruu Walfakkii	38
Boqonnaa Sadi: Saxaxaafi Mala Qorannichaa.....	41
3.1. Saxaxa Qorannichaa	41
3.2. Mala Qorannichaa	41
3.3. Madda Ragaa.....	41
3.4. Mala Iddatteessuu.....	42
3.5. Irraawwatama	43
3.6. Meeshaalee Funaansa Ragaa.....	43
3.6.1. Sakatta’aa Dookumantii	44
3.6.2. Afgaaffii.....	44
3.7. Tooftaa Qaacceessa Ragaalee	45
Boqonnaa Afur: Qaacceessa Ragaalee.....	47
4.1. Fayyadama Afaanii Bu’aa Omishaaleerratti.....	47
4.2. Fayyadama Afaanii Bakka Omishaa Beeksiisuu keessatti	54
4.3. Fayyadamni Afaanii Dhaabbilee Daldalaa Ergaa Heera MNOF Qabu.....	57
4.4. Fayyadama Caasaa Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa.....	67
Boqonnaa Shan: Cuunfaafi Yaboo.....	85
5.1. Cuunfaa	85
5.2. Argannoo Qorannichaa	86
5.3. Yaboo Qorannichaa.....	88

Wabii

Tarree Gabateewwanii

Gabatee 1: Haala fayyadama afaanii bu'aa omishaalee.....	50
Gabatee 2: Xiinxala jecha sagalee gabaabaan barreeffame agarsiisu.....	73
Gabatee 3: Xiinxala jecha sagalee laafaan barreeffamuu osoo qabuu jabeeffame agarsiisu.....	76

Gabaajeewwan

AA	Afaan Amaaraa
AI	Afaan Ingiliizii
OA	Omisha Aannanii
OB	Omisha Bishaanii
OCH	Omisha ‘Chakooleetii’
OD	Omisha Daakuu
OL	Omisha Laastikaa
OZ	Omisha Zayitaa
BATO	Biiroo Aadaafi Turiizimii Oromiyaa
BDI	Baankii Daldala Itiyoophiyaa
WATM	Waajjira Aadaaf Turiziimii Magaalichaa
FDRE	Federal Democratic Republic of Ethiopia
WDMS	Waajjira Daldalaa Magaalaa Sulultaa
WATMS	Waajjira Aadaafi Turiziimii Magaalaa Sulultaa

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1. Ariirrata

Afaan Oromoo Naannoo Oromiyaa keessatti, afaan hojii ta'ee tajaajilaa jira. Karaa biroon ibsuuf, yeroo ammaa kana Afaan Oromoo manneen barnootaa kutaa 1- 8ffaa keessatti afaan giddu galeessaa barnootni ittiin kennamu ta'ee jira. Kutaa 9-12ffaatti immoo akka gosa barnoota tokkootti kennamaa jira (Saamu'eel, 2010; Fiqaaduu, 2010). Itti dabalees, sadarkaa koolleejjiiwwan Naannoo Oromiyaatti afaan giddu galeessa barnootni ittiin kennamu ta'ee jira (Tolamaaram, 2009; Addunyaa, 2010). Akkasumas, Yuunvarsitiwwan akka Finfinnee, Haramayaa, Jimmaa, Amboo, Wallaggaa, Madda Walaabuu, Arsii, Mattuu, Bulee Horaa, Diillaafi Dirree Dawaa keessatti digirii tokkoffaan kennamaa jira. Sadarkaa lammaffaan immoo Yuunivarsiitii Finfinnee, Jimmaa, Wallaggaafi Arsiitti sagantaa gannaafi idileen baratamaa jira.

Kana malees, Afaan Oromoo daandii guddina abdachiisaa irra kan jiru ta'uu isaa barreessitoota garaagaraatiin ibsamee jira. Kana ilaalchisuun Girma (2001) akka ibsetti: Afaan Oromoo afaan mallattoo (Qubee Laatiinii madaqfatee) qabu, hojiiwwan idilee naannoo isaa keessattii kan ittiin gaggeeffamuufi afaan daandii dagaaginaa irra jiru ta'uu isaa nu hubachiisa.

Afaan Oromoo irratti jijjiiramni guddaan haamul'atu malee, haala ittifayyadama afaanichaarratti garuu komiin tokko tokko nimul'atu. Komiin ittifayyadama afaanichaarratti mul'atan keessaa afaanichaan fayyadamuu dhabuufi kanneen fayyadamaniis seera barreeffama afaanichaa eeguu dhiisuun barreessuun isa tokkoodha. Kunimmoo guddina afaanichaa irratti dhiibbaa fida. Yaada kana ilaalchisuun Saamu'el (2010) akka ibsetti: fayyadama afaanii keessatti barreeffamni barreeffamu tokko hanqina kamirraayyuu bilisa ta'uun yoo barreeffame yaada dabarsuu barbaade dabarsuuf gahumsa qabaachuu danda'a. Itti dabalees, wanti barreeffame sun dubbistoota biratti jaalatamummaa akka qabaatu taasisa. Yoo kana ta'uu baate garuu, wanti jedhamuuf barbaadame akka yaadametti galma ga'uu dhiisuu danda'a. Kun ammoo guddina afaanichaarrattis dhiibbaa uumuu danda'a.

Karaa biraatiin ammoo, Afaan Oromootiin barreeffamoonni adda addaa barreeffamaa kan jiraniidha. Haata 'u malee, barreeffamoota garaagaraa Afaan Oromoon barreeffaman keessatti haalli ittifayyadama afaanii ga'umsa kan hinqabne ta'uu bal'inaan kitaabolee barreeffamanii gabaarra oolan keessatti nimul'ata. Kanaaf, afaan kun caalmaatti akka guddatuufi dagaagu gochuuf dogoggora gama fayyadama afaaniitiin mul'atu sirreessuuf carraaquun barbaachisaadha.

Kana malees, komiin afaanicha tajaajila adda addaaf oolchuu dhisuus nimul'ata. Fayyadamni afaanii Magaalota Oromiyaa adda addaa keessatti dhaabbilee daldalaa, amantaa, manneen yaalaafi waajjiraalee mootummaaf mit-mootummaa dabalatee bal'inaan Afaan Amaaraatiin tajaajilamu. Kanaaf, Afaan Oromoo walqunnamtii daldalaa kanneen akka suuqii, hootela, mana shaayiiifi bunaa, sinimaafi kanneen biroo keessatti fayyadamu irratti laafina akka qabu ibsa (Milkeessaan, 2015). Haa ta'u malee, yeroo ammaa kana haaluma heera mootummaa naannoo Oromiyaa irratti ragga'een Afaan Oromoo afaan hojii, afaan sabqunnamtii adda addaa, afaan qorannoo, afaan saayinsiifi tekinooolojii ta'uun alatti dirreewwan hojii Naannoo Oromiyaa keessa jiranis Afaan Oromootiin tajaajila kennu: tajaajilas argatu jedhame abdatama. Dirreewwan hojii Afaan Oromootiin fayyadamuun hawaasa tajaajilan jedhamanii abdataman keessaa tokkoo dirree hojii daldalaati.

Hojii daldalaa keessatti ammoo fayyadamni afaanii iddoo guddaa qaba. Yaada kana ilaalchisuun Naviin (2012: 2) yoo ibsu: "The roles of language in business administration and customer satisfaction are both related in business. Communication is very important in the business field in terms of sending messages to receivers or speaking clearly to listeners." jechuun ibsa. Yaada kana irraa akka hubannutti, fayyadamni afaanii dirree hojii daldalaatiin walqabatee afaan daldalaa keessatti bulchiinsa daldalaa, fedhii maammiltootaa guutuu, ergaa haala ifa ta'een dabarfachuu, fudhachuufi bu'aa milka'ina hojichaaf gahee mataa isaa qaba. Kanaafuu, hojii daldalaa keessatti afaan iddoo guddaa kan qabuufi afaaniin ala hojichi rakkisaa ta'uu isaa hubanna. Yaaduma kana ilaalchisuun Mark (2007) akka ibsetti: dhaabbata keessatti waliigalteen yookiin fayyadamni afaanii hinjiru taanaan rakkoodha. Hanqinni waliigaltee yookiin fayyadama afaanii ammoo adeemsa hojii keessatti rakkoo uumamuuf sababa ta'a. Kanaaf, waliigaltee gaarii hojjeetoota gidduttis ta'ee; dhaabbata giddutti uumuuf fayyadamni afaanii barbaachisaadha. Kun immoo, fayyadamni afaanii hojii daldalaa keessatti iddoo guddaa akka qabu agarsiisa.

Yeroo ammaa kana ammoo Magaalonni Oromiyaa garaagaraa giddu galeessa daldalaa, industiriifi misoomaalee biroo ta'aa jiru. Kanaaf, dhaabbilee namootni dhuunfaan garaagaraa omisha isaanii beeksifachuufis ta'ee; namoota qacaruu barreeffama garaagaraatti fayyadamu. Waanti beeksifamu kun immoo xiyyeeffannoo dhabuus haata'uu wallaalummaan barreeffama Afaan Oromoo irrattis ta'ee afaanicharratti dhiibbaa addaa addaa fidaa jira. Kunis ergaa darbu irratti kallattiin mul'ata. Waanti dabarsuuf yaadameefi dabarsaa jiru gargari. Haalli kun immoo

miira uummataa irratti dhiibbaa kan fiduufi waaltina afaanichaa irrattis gufuu kan ta'uudha. Akkasumas, sirna barreeffama afaanichaafi guddina afaanichaa irrattis dhiibbaa uuma. Kanaaf, xiyyeeffannoo ittikennoon barbaachisaadha.

Dabalataaniis, fayyadama afaan tokko sakkatta'uun guddina afaanichaaf shoora olaanaa qaba. Yaada kana ilaalchisuun Warquun (2006:5) irratti yoo ibsu:

Afaan kamiyyu caasaa (seera) of danda'e niqaba. Kanaafuu, guddina afaan tokkoof caasaa kana qorachuu, gabbiisuufi beeksiisuun barbaachiisaa ta'a. Adeemsa baruufi barsiisuu afaanichaa cimsuufis ni gumaacha. Waaltina afaanichaafis gahee olaanaa qaba. Afaan Oromoos dhugaa kanaati ala ta'uu hindanda'u.

Kanaaf, fayyadama afaan tokko qorachuun guddinaafi waaltinaa afaanichaaf gahee olaanaa qaba. Bu'uruma kanaan, yeroo ammaa kana heera naannichaa irratti hunda'ee magaaloonni naannichaa Afaan Oromoon akka fayyadamaa jirantu eegama. Adeemsa ittifayyadama afaanichaa keessatti ammoo yaadrimeewwan furmaata barbaadan gama komiinis ta'ee karaa adda addaatiin mul'achuu danda'u. Kanaaf ammo, dirreewwan hojii Afaan Oromootiin tajaajilan keessattii haala fayyadama afaanii hojirra oolaa jiru xiinxaluun wantoonni sirreeffamu qaban yoo jiraatan kallattii kaa'uun barbaachisaadha. Qorannoon kunis kan irratti xiyyeeffachuun gaggeeffamu dirreewwan hojii Afaan Oromootiin tajaajilan keessaa tokko kan ta'e, hojii daldalaa keessatti fayyadamni Afaan Oromoo daldala dhuunfaafi gamtaa Magaalaa Sulutaa maal akka fakkaatu qaacceessudha.

1.2. Ibsa Naannoo

Magaaloota Oromiyaa naannoo Finfinneetti argaman keessaa Magaalaan Sulutaa ishee tokko. Magaalaan tun Finfinneerraa gara kaabaatti fageenya KM 23 irratti argamti. Bal'inni ishee gandoota baadiyyaa 3 naannoo magaalatti dabalaman dabalatee heektaaraa 4470.5 ta'a.

Magaalli Sulutaa kaaba, dhihaafi bahaan Aanaa Sulultaafi karaa kibbaan ammo Magaalaa Finfinneen kan dangeeffamtuudha. Magaalaan tun iddoo horsiisni loonii ittibeekkamu waan taateef, oomisha aannanii, fooniifi dhadhaatiin baay'ee beekkamtuudha. Kana malees, magaalaa tun magaalaa gudditti naannoofi biyya keenyaa kan taatee Finfinneetti dhiyeenyaan kan argamtuufi guddina arifachisaarraa kan jirtu waan taateef, hojiileen daldalaa baay'inaan kan keessatti adeemsifamudha. Kanaaf, dhaabbileefi namootni dhuunfaan garaagaraa oomisha isaanii beeksifachuufis ta'ee wantoota adda addaaf afaanitti fayyadamu. Wantootni jireenya

hawaasaatiif barbaachisan kan ittiin ibsaman ammoo karaa ittifayyadama afaaniitiin ta'a. Haalli fayyadama afaanii kun ammo iddoowwan garagaraatti bifa adda addaatiin hojiirra oola.

1.3. Ka'umsa Qorannichaa

Afaan hojii Naannoo Oromiyaa Afaan Oromoo akka ta'e Chaartarri Mootummaa Ce'umsaa bara 1985, heerri biyyatti kan bara 1994 ragga'eefi Labsiin Mootummaa Naannoo Oromiyaa lakk 46/1994 bahe nimirkanneessa. Kana malees, Labsii Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa bara 1994 raggaasiisuuf bahe keyyata 5 jalatti, Afaan Oromoo afaan hojii naannichaa ta'uu isaa eeruun alatti labsuma kana keyyata 33 irratti waa'ee fayyadama afaan hojii ilaalchisee yoo ibsu: " Lammiin Itoophiyaa afaan hojii naannichaa beeku kamiyyuu hojii uummataafi mootummaa naannichaa kamiyyuu keessatti filatamee, yookiin ramadamee hojjechuf mirga qaba." Jechuun ibsame. Kanaaf, namni kamiyyu naannicha keessatti hojii tokko hojjechuun uummata tajaajiluuf afaan naannichaatiif bitamuufi hojirra oolchuun barbaachisaa ta'a jechudha.

Haata'u malee, ittifayyadama afaanii ilaalchisuun Heerri Mootummaa Naannoo Oromiyaa labsiin lafa kaawwame kan Afaan Oromoo afaan hojii Mootummaa Naannoo Oromiyaa akka ta'uuf labsame taa'ee osoo jiruu, ittifayyaadamiinsi isaa yookaan tajaajila adda addaaf oolchuu irratti komiin garaagaraa kan mul'atudha. Yaada kana ilaalchisuun Milkeessaan (2015) yoo ibsu: Afaan Oromoo afaan walqunnamtii daldalaa kanneen akka suuqii, hooteela, mana shaayiiif bunaa, sinimaafi kanneen biroo keessatti afaanichaan fayyadamuu irratti laafina akka qabu kan ibsudha.

Dabalataaniis, innumtii Naannoo Oromiyaa tokko tokko keessattii ittifayyadaminsa afaanichaa ilaalchisuun komiin jiraachuu isaa yoo ibsu, Afaan Oromoo Magaaloota Oromiyaa keessatti haala eeggamuun kan hindagaagnee ta'uu agarsiisa. Kanaaf ammo, fakkeenya gaarii ta'u kan danda'an Magaalaa Adaamaafi Bushooftuu akka ta'an ibsa. Akkasumas, komii kana ilaalchisuun midiyaaleen Oromiyaa yeroo garaagaraatti yaada jiru kan tamsaasaa tureedha. Kana malees, haala jirurraa Magaaloota Oromiyaa kanneen magaalaa gudditti biyyattifi Oromiyaa kan taatee Finfinneetti dhiyoo jiran kanneen akka: Magaalaa Sabbataa, Buraayyuufi Magaalaa Sulultaa keessattii ittifayyadamiinsi Afaan Oromoo haala eeggamuun kan hindagaagnee ta'uu isaa hubachuun nidanda'ama.

Qorattuun ka'umsa kanaafi qabatamaan ofii yeroo adda addaa dhimma jireenyaaf jecha gara Magaalaa Sulultaa kan deddeebitu waan ta'eef, nama magaalaa kanatti dhiyeenyaan argamtudha. Kanaaf, abbootiin dhimmaafi jiraattonni magaalichaa ittifayyadamni afaanii achi keessatti argamu akka isaan rakkise yeroo komatan dhagahuufi akka muuxannoo qorattuttis ittifayyadamni Afaan Oromoo magaalaa kanaa irratti komii namoonni laafina qabaachuu isaa ilaalchisee kaasaan kan deggaruudha. Kanaaf, turtiin magaalaa kana keessatti dabarseen komiin kun bal'inaan natti mul'atee waan jiruuf akkan qorannoo gaggeessuuf nakakaaseera. Komiin fayyadama Afaan Oromoo irratti mul'atu kun garuu, qabatamaa ta'uu isaa mirkanneeffachuuf qoratani bira gahuun furmaata barbaaduuf gumaacha mataasaa qaba. Qorannoo kana gaggeessuunifi furmaata barbaaduun ammoo dirqama namoota afaan kanaan barataniifi hojjetaniti. Kanaafuu, qorattuun kunis akka barattuufi barsiistuu Afaan Oromootti fayyadamni afaanii hojii daldala magaalichaa keessatti argamu rakkoo qabaachuufi dhiisuu isaa qorannoo gaggeessuun addaan baastee ibsuuf kaka'umsa argattee jirti.

Kana malees, ittifayyadamni afaanii qorattoota adda addaan yeroo garaagaraatti dirreewwan hojii garaagaraa irratti bifa qorannoon kan hojjetame yoo ta'u, ittifayyadamiinsi Afaan Oromoo hojii daldalaa keessattii maal akka fakkaatu irratti garuu hanga sakatta'uuf yaalameetti wanti bifa qorannoon hojjetame taa'e jiraachuu dhabuun isaa fi fayyadama afaanii qorachuun guddinafi waaltina afaanichaaf gaheen inni qabu olaanaa waan ta'eef, qorannoo irratti gaggeessun barbaachisaadha. Kanaaf, dirree hojii kana keessatti haala ittifayyadama afaanichaa xiinxaluun adeemsa hojichaa keessatti wantootni sirreeffamu qaban yoo jiraatan ammo kallatti kaa'uun barbaachisaadha. Bu'uruma kana ka'umsa taasisuun mata duree kanarratti qorannoo gaggeessuuf kan filatameedha. Qorannoo kanaafis gaaffileen ittiaanan gaaffilee bu'uura qorannichaa ta'anii dhiyaataniru.

1. Daldala bu'aa omishaa Magaalaa Sulultaa keessatti fayyadamni afaanii maal fakkaata?
2. Barreeffamni bu'aa omishaaleerratti bakka omishaa agarsiisu maal fakkaata?
3. Fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa dhuunfaafi gamtaa Magaalaa Sulultaa heera mootummaa naannichaatiif ergaa akkamii qaba?
4. Caasaa Afaan Oromoo ilaalchisee fayyadamni dhaabbilee daldalaa dhuunfaafi gamtaa Magaalaa Sulultaa maal fakkaata?

1.4. Kaayyoowwan Qorannichaa

Kaayyoon qorannoo kanaa gooroofi gooree jedhamee qoodamee dhiyaate jira.

1.4.1. Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa dhuunfaafi gamtaa Magaalaa Sulultaa keessatti argamanii maal akka fakkaatu qaacceessuun ibsuudha.

1.4.2. Kaayyoo Gooree

Akka kaayyoo gooreetti qorannichi qabxiwwan armaan gadii irratti xiyyeeffata.

1. Daldala bu'aa omishaa Magaalaa Sulultaa keessatti fayyadamni afaanii maal akka fakkaatu ibsuu;
2. Barreeffamni bu'aa omishaaleerratti bakka omishaa agarsiisu maal akka fakkaatu ibsuu;
3. Fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa dhuunfaafi gamtaa Magaalaa Sulultaa heera mootummaa naannichaatiif ergaa akkamii akka qaban ibsuu;
4. Fayyadamni caasaa Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa dhuunfaafi gamtaa Magaalaa Sulultaa maal akka fakkaatu sakkata'uu;

1.5. Barbaachisummaa Qorannichaa

Qorannoon kun erga xumurameen booda hanqinaalee fayyadamiinsa afaaniin walqabatani jiran xiyyeeffannaa akka argatan nigargaara. Haaluma kanaan bu'aan gara fulduraatti qorannoo kana irraa ni argama jedhame abdatamu kanneen armaan gaditi.

- Biiron Aadaafi Turizimii Oromiyaa qorannoo fayyadama Afaan Oromoon walqabatan marsariitirraa buufachuun dhaabbilee hojii daldalaa keessatti bobba'aniif bu'aa qorannoo kanaarratti gama waajjira aadaaf turizimii magaalichaatiin leenjii yoo argatan fayyadamoo ta'uu danda'u.
- Waajjirri aadaaf tuiizimiifi MNO qorannoo kana marsariitirraa buufachuun bu'aa qorannichaa irratti qindoominaan yoo hojjetan jijjirama fiduu danda'u.
- Namootni afaanichaan fayyadamanii hojjetaniifi barattoonni bu'aa qorannoo kanaa mana kitaabaafi marsariitirraa buufachuun dubbisanii irraa barachuu danda'u.

- Namoota gara fulduraatti mata duree kana fakkaatu irratti qorannoo gaggeessaniif karaa mana kitaabaatiin akka ka'umsaatti tajaajilu danda'a.
- Barattoota Afaan Oromoo barataniif madda odeeffannoo ta'ee tajaajila.
- Hojjattoonni, Hoggantoonni Waajiiraalee Aadaafi Turiizimii Magaalaa Sulultaafi fayyadamtoonni karaa waajjirichaatiin hanqinoota argannoo qorannichaatiin mirkanaa'an hubatanii tarkaanfii ittisaafi tarkaanfii sirreessaa akka fudhatanii nigargaara.
- Rakkoowwan fayyadama Afaan Oromootiin walqabatanii dhaabbilee daldala keessatti jiran hiikuun karaa waajjira aadaaf turiziimii magaalichaatiin guddinni afaanichaa akka saffisuu nitaasisa.

1.6. Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun Magaaloota Naannoo Oromiyaa keessatti argaman keessaa fayyadama Afaan Oromoo Magaalaa Sululta dirree hojii daldalaarratti xiyyeeffata. Akkasumas, fayyadama dirree hojii daldalaa keessaa ammoo fayyadama Afaan Oromoo gama dubbiin jiru osoo hintaane, kan gama barreeffamaan jiru irratti qofa kan xiyyeeffatudha. Kana malees, fayyadama Afaan Oromoo bu'aa omishaalee ilaaluuf dhaabbilee daldalaa dhibbaaf shan keessaa dhaabbilee kudha sadii irratti hundaa'uun kan hojjetameedha. Caasaa Afaan Oromoo keessaas caasaa dhamsagaa (qubeessa)'fi fayyadama jechaan kan walqabatan qofa irratti xiyyeeffata.

1.7. Hanqina Qorannichaa

Qorannoo fayyadama Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa dhuunfaafi gamtaa keessatti bal'inaan jiru maal akka fakkaatu bira ga'uun furmaata lafa kaa'uuf yeroon baay'ee murteessaadha. Fayyadamni afaanii jiraachuun isaa beekamaa ta'uus, fayyadama Afaan Oromoo irratti qorannoo gama barbaachiseen, gadi fageenyaan gaggeessuuf kitaabileen Afaan Oromoofi Afaan Amaaraa jiraachuun baay'ee barbaachisaadha. Haata'u malee, waa'ee mata duree kanarratti kitaabileefi barruuleen ga'aan hinjiran. Kun immoo yeroo qorannoon kun gaggeeffamu galma ga'insa isaaf rakkoodha.

Gama biraan, haalli yeroo ragaan qorannichaa funaanamu Naannoo Oromiyaa keessa jiruun walqabatee namoonni ragaa kennuuf sodaa qabaachu isaanii, yeroo barbaadamanitti argamuu dhisuufi odeeff kennitoonni argamaniis baay'een isaanii Afaan Oromoo kan hinbeekne ta'uu isaaniti.

Haata'u malee, rakkoo yeroofi kitaabileetiin walqabatan tattaaffii qorattuun taasisteen hamma tokko hiikkameera. Kaayyoo qorannichaa ibsuun dhaabbileen daldalaa eeyyamaafi hubannoo qorattuuf akka uuman ta'eera. Hanqina afaan danda'uu dhabuutiin muudate ammoo dirqama odeffaannoo argachuun waan barbaachiisuufi qorattuun afaan lachuu waan dandechuuf gara Afaan Oromootti hiikuun kan fudhatteedha. Kana malees, odeefkennitootaaf kaayyoo bifa ifa ta'een ibsuun amanamummaa isaanii argachuun obsaan yeroo isaaniif mijateetti deddebi'uun ragaan hanga barbaachisuu kan funaanameedha.

1.8. Qindaa'ina Qorannichaa

Waraqaan qorannoo kun fayyadama afaanii dhaabbilee daldalaa dhuunfaafi gamtaa Magaalaa Sulultaa irratti xiyyeeffata. Isa kana galmaan ga'uuf, boqonnaa tokkooffaa keessatti qabxiileen akka ariirrata, ka'umsa, kaayyoo, barbaachisummaa, daangaafi hanqina qorrannichaatu kaa'ame. Boqonnaa lammaffaa keessatti immoo, sakatta'a barruufi qorannooleen firoomina qorannicha waliin qaban yemmuu kaa'aman, boqonnaa sadii keessatti immoo malaafi saxaxa qorannichaa, meeshaaleen funaansa ragaaleefi tooftaaleen iddatteesuu kaa'amaniiru. Boqonnaa afur keessatti immoo, odeeffannoowwan funaanaman qacceffamanii yemmuu kaa'aman, haaluma walfakkaatuun, boqonnaa shan keessattis cuunfaa, argannoofi yaboon kaa'amaniiru.

Boqonnaa Lama: Sakkatta'a Barruu

2.1. Yaaxxina Qorannichaa

Boqonnaa kana keessatti waa'ee fayyadama afaaniifi fayyadama Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa irratti hundaa'uun waa'ee fayyadama afaanii bu'aa omishaalee, caasaan Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa keessatti dhimma itti bahan maal akka fakkaatuufi maal ta'uu akka qabu ilaalchisee yaada hayyootan deggaramuun kan dhiyaatedha.

Yaaxinni qorannoo kanaas, yaaxina barreeffamoota xinqooqa naannoo tokkoo (linguistic landscape)dha. Yaaxinna barreeffamoota xinqooqa naannoo tokkoo (linguistic landscape) ilaalchisuun Ben- Rafael (2009:40) yoo ibsu: “ The language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs, and public signs on government buildings combines to form the linguistic landscape of a given territory, region, or urban agglomeration.” jedha. Yaada kana irraa akka hubannutti yaaxinni barreeffamoota xinqooqa naannoo tokkoo ilaallatu (Linguistic landscape)n fayyadama afaanii hawaasni beeksisoota daandii gubbaatti maxxanfaman, mallattoolee daldalaa adda addaa, maqaalee bakkaaf daldalaafi walumatti, walmaka barreeffamoota garaagaraa daldala keessatti dhimma itti bahamu kan naannoo (magaalaa) tokkoo keessatti argaman irratti xiyyeeffata. Kana malees, maalummaa barreeffama xinqooqa naannoo tokkoo ilaallatu (linguistic landscape) ilaalchisee Landry and Bourhis (1997:23) yoo ibsu: “ The visibility and salience of languages on public and commercial signs” jedha. Kanaaf, barreeffamni xinqooqa naannoo tokkoo ilaallatu kun fayyadama afaanii hawaasaafi mallattoo daldalaa irrattis kan xiyyeeffatuudha.

Dabalataanis, yaaxinni barreeffama xinqooqa naannoo tokkoo (linguistic landscape)n kun barreeffamoota dhaabbilee daldalaa yookiin bittaafi gurgurtaa irratti kan xiyyeeffatuudha. Yaada kana ilaalchisuun Bourhis &Landry (2002) akka ibsutti: barreeffamni xinqooqa naannoo tokkoo (linguistic landscape)n fayyadama afaanii gama barreeffamaan hawaasa keessatti mul'atu bu'uura taasifata. Akkasumas, qorannoon gama kanaan hojjetamu magaaloota qofa irratti kan xiyyeeffatuu ta'uu isaa ibsa. Sababni isaas, dhimmoonni qorannoo kun bu'uura taasifatu magaaloota irratti kan argamu waan ta'eefi. Kanaaf, qorannoon kunis, fayyadama afaanii dhaabbilee daldalaa kan gama barreeffamaan argamu irratti xiyyeeffachuuniifi magaaloota naannoo Oromiyaa keessa tokko filachuun Magaalaa Sulultaa irratti kan gaggeeffame waan ta'eef, yaaxinna kana bu'uura taasifachuun hojjetameera.

2.2. Fayyadama Afaanii

Fayyadama afaanii jechuun naamusa ogummaalee afaanii irratti kan xiyyeeffatu ta'ee, akkaataa afaan ittibaramuufi addunyaa ammayyaa'aa ta'e keessatti haala fayyadama afaanii irratti kan xiyyeeffatuudha. Fayyadama afaanii ilaalchisee hayyoonni adda addaa hiika garaagaraa kennanii jiru. Haala fayyadama afaanii ilaalchisee, Cooper (1976) akka ibsutti: ittifayyadama afaanii jechuun xiyyeeffannoo garaagarummaa afaan tokko yookaan looga tokko keessatti haala dubbiin seerlugaan yookaan jechaan uumamu yookaan adda addummaa afaanotaa yookaan loogota gidduutti uumamu akka ta'e ibsa.

Kana malees, qaaccessi fayyadama afaanii, afaan dagaagsuufi hubannaa kennuu irratti shoora guddaa qaba. Ga'ee fayyadamni afaanii jiruufi jireenya dhala namaa keessatti taphatu balballoomsuu keessatti giddu galli isaa yaaxxina fayyadamaafi hojii irra oolmaa isaa kan qoratuudha. Kanaaf, yaada kanarraa kan hubatamu fayyadama afaanii qorachuun afaan tokkoo dagaagsuufi hubannoo kennuu irratti gahee olaanaa akka qabudha. Akkasumas, Goldman Rakic (1998) yaada yaada kana gabbisu, fayyadamni afaanii gahe afaan jireenya namaa keessatti qabu hubachuu kan jajjabeessuufi aduunyaa dhugaa keessatti gahee gurguddoo afaan taphatuu kan qo'atu akka ta'e ibsa.

Kanarraa kan hubatamu, fayyadama afaanii jechuun rakkoo afaaniin walqabataniin dhufan hiikuu keessatti ga'ee guddaa taphachuu akka danda'uufi gahee guddaa kan inni taphachuu danda'uus yoo haalaa ofeeggannoo qabuun kan ittidhimma bahaman ta'edha. Kana keessatti ammoo kanneen naannoofi biyya sana hogganaan gaheen isaanii olaanaadha.

Karaa biraatiin, barreeffamni kan barreessan afaan barbaadeen barreessuufi kan hawaasni afaanicha dubbatu sammuutti yaaduun, qabachuun, duubatti aggaammachuun fuulduratti yaaduun barreessaniifi haasaa'aniidha. Yaaduma kana deeggaruun Gumiin Qormaata Afaan Oromoo (1995:1) og-barruu yeroo ibsu:

Afaan qabeenya dhalli namaa ittiin yaada ibsatuufi ittiin waliigalu isa olaanaadha. Innis akkaataa miidhagina qabuun afaaniitti tajaajilamanii yaada, fedhii, amantiifi falaasama qaban, akkasumas, dhugaa jireenya hawaasaa hunda ibsuu yoo danda'amu, haala kanaan afaanitti fayyadamuunis ogummaa yookiin aartii ta'a. Aartiin kunis, ogummaadha.

Akka yaada kanarraa hubachuun danda'amutti, afaan jechuun ilaalcha, falaasama, amantaafi fedhii hawaasa tokkoo haala miidhagina qabuun kan ibsuudha. Akkasumas, dhugaawwaan hawaasicha keessatti mul'atan kan ittiin ibsamudha.

Gama biraatiin ammoo fayyadamni afaanii haalaafi bakka kamitti hawaasni afaanitti akka fayyadamuu qabu addeessa. Ayub (2008) Clark (1996) wabeeffachuun akka ibsutti: fayyadamni afaanii iddoo yookiin bakkaafi haalaa hawaasni suni keessatti fayyadamurratti akka hunda'uu kan ibsudha.

Kana malees, fayyadama afaanii keessatti filannoon jechootaa faayidaan isaan qaban hedduudha. Kanaafuu, haalli jechootni ittiin walitti dhufan haalaan hubachuun barbaachisaadha. Akka Clark (1996) jedhutti: afaan kan qo'atamu haala caasaafi ittifayyadama isaatini. Caasaa afaanii yeroo jedhamu ammo qaaccessa xinsagaa, xinjechaa, xinhimaafi xinhika afaanichaati. Haata'u malee, fayyadama afaanii qo'achuun akka caasaa afaanii qo'achuu salphaa miti. Kunis, fayyadama afaanii qo'achuun xinqooqa qo'achuu waan ta'eefidha. Kanaafuu, qo'annoon fayyadama afaanii haala adda addaan hojiirra oolmaa afaanichaa qorachuudha.

Akkasumas, Liulseged (1994) qo'annoo fayyadama afaanii ilaalchisee akka ibsutti: hawaasa afaan adda addaa dubbatan keessatti seera afaanicha waliin qaban filachuu kan gaafatudha. Seerichis haala adda addaarratti kan hundaa'u ta'uu isaafi haalootiin kunis naannoo, mataduree, bakka hojiifi kkf ta'uu danda'a jedha.

Gama kaaniin ammoo fayyadama afaanii jechuun tajaajila afaanii haala adda addaa keessatti qabudha. Haala kana Clark (1996) yoo ibsu: fayyadamni afaanii hojii kamiyyuu keessatti barbaachisaafi murteessaa ta'uu isaa lafa kaa'e jira. Kanaafuu, hojiin fayyadama afaaniirratti hojjetamu, garaagarummaa haala xinqooqaafi hawaasummaa jiru adda baasuufi ibsuurratti xiyyeeffachuu qaba. Kana jechuun, haala ittifayyadama afaanii hunda adda addummaa hawaasaa sababa afaaniin uumamu kan hammatudha. As keessatti, garaagarummaa kan jedhu namni dubbatu sun gosa garaagaraa afaanicha keessa jiru filatee kan dubbatu ta'uu isaati. Fknf, bakka hawaasni tokko afaan adda addaa beekutti, afaan tokko hojii tokkoof, afaan biroo immoo hojii gara biroof fayyadamuu danda'u.

Kanaaf, fayyadamni afaanii calaqqee hawaasaati. Yaada yaada kana deggaru ilaalchisee ammoo, Coulmas (1997) Labov (1976) wabeeffachuun ibseera. Fayyadamni afaanii haala sadarkaa

hawaasaafi amala gosa hawaasaa calaqqisiisa. Haaluma kana fakkaatun, Clark (1996) gama isaatiin, ittifayyadamni afaanii walitti dhufeenya hawaasa waliin qaban kan agarsiisu jechuun ibsa. Ittifayyadamni afaanii adeemsa nama dhuunfaafi hawaasaa kan hammatudha. Kunis, yaadrimeen fayyadama afaanii haala hawaasa kamiyyuu keessatti beekumsa gahaa afaanichaa qabaachuu giddu galeeffachu qaba.

Akkasumas, haalli ittifayyadama afaanii yoomessa murtaa'e tokkotti ragaa baay'ina namoota dubbataniifi afaanota naannoo sanatti dubbataman, haala akkamii keessatti akka dubbataman, ilaalchaafi amantii afaanichaa irratti namni sun qabu kan hammatuudha (Walff, 2000).

Dabalataanis, Stockwell (2002) fayyadama afaanii yoo ibsu: asxaa hawaasaa isa olaanaa akka ta'etti ibsa. Kana jechuun afaan eenyummaa hawaasa sanaa kan ibsuudha. Kan ittiin adda bahu afaan dubbatuuni. Namni tokko afaan akkaataa barbaadeen filachuun bakkee adda addaatti dhimma adda addaaf fayyadamuu nidanda'a. Haala yaaxina xinqooqa hawaasaa ibsuun fayyadama afaanii irratti haala qabatamaa lamatu jira. Isa fayyadamni afaan haala hojiirra ooluun jijjiirama hammatamuufi hawaasni hunduu, afaan akkuma dhimmichatti garaagarummaan fayyadamuudha. Haala kanaan Afaan Oromoo lamaan isaa hammatee kan deemu fakkaata.

Kallattii biraatiin ammoo, hanqinoonni fayyadama afaaniitiin walqabataniin kan uumaman yoo ta'u, isaan keessaa tokkoo walfakkaachuu dhabuu barreeffamoota afaan tokkooti. Kunis akka fakkeenyaatti barruu Afaan Oromoo garaagaraa keessatti kan mul'atuudha. Kun ammoo barreeffamoota garaagaraa keessatti kan calaqqisu waan ta'eef ergaa darbuu barbaadamerrattis dhiibbaa qaba. Yaada kana Mekonnen (2002) irratti yoo ibsu:

Lack of uniformity in the usage of vocabulary and the coinage of new words differently by various researchers are hindering the process of standardization and are affecting communication in Oromo negatively. Thus, to alleviate such and related problems, a conscious lexical standardization effort may be imperative (Mekonnen 2002:6).

Yaada kanarraa kan hubatamu jechi afaan tokkoo yaadrimee tokko dabarsu iddoo garaagaraatti akkaataa garaagaan tajaajila kennuun waaltina afaanichaatiif yaaddoo guddaa ta'uu caalaa walqunnamtii namootaas kan gaaga'uudha. Kanaafuu, fayyadama afaanii keessatti jechootaaf illee xiyyeeffannoo kennuun barbaachisaadha. Fayyadama afaanii irratti hunda'uun muxannoon biyyoota afheddee ta'anii maal akka fakkaatu fakkeenya fudhachuun ilaaluun barbaachisaadha.

2.3. Fayyadama Afaanii irratti, muuxannoo biyyoota afheddee

Fayyadama afaaniirratti muuxannoowwan biyyoota afheddee ta'an kanneen akka Afrikaa kibbaa, Naayijeeriyaa, Hindiifi Afgaanistaan niilalamu. Biyyootni kunniin kan filamaniif ammo akkuma biyya keenya sirna bulchiinsa federaalaan kan bulaniifi afaanoota hedduu kan qaban waan ta'aniifi. Kanaaf, fayyadama afaaniifi rakkoo gama kanaan mudatuuf akkaataan fala ittibarbaadan biyya keenya wajjin kan walitti isaan fiduudha. Hindii, Naayijeeriyaafi Afrikaan Kibbaa biyyoota amma guddachaa jiran, akkuma Itiyoophiyaatti biyyaa sabaaf sablammoota hedduu qabaniifi afaan baay'een keessatti dubbatamudha. Akkasumas, imaammata fayyadama afaanii isaan qaban garaagaraa ta'uuyyu, dhimma kanarratti muuxannoon isaan qaban baay'ee dheeraadha.

Afgaanistaanis biyyoota afheddee ta'an keessaa tokko yeroo taatu, kan ilaalamtuus akka fakkeenya qaama rakkoo fayyadama afaanii baay'inaan jiran hiikuu irratti haala mijjessituufi afaanoota baay'ee keessumeessuun akka fakkeenyaatti ilaalamti. Kanumaa jecha haalli biyyoota kana keessa rakkoo fayyadama afaanii ilaalchisee jiru kan biyya keenyaa wajjiin walfakkaataa waan ta'eef, akkaataa fayyadama afaanii ilaalchiisee gama mootummaatiniis ta'ee hawaasaan rakkoo uumame furuuf waan taasisaa turan ilaaluun muxannoo hirachuun barbaachisaadha.

Biyyi keenya biyya sabaaf sablammootaafi afaan addaa addaa baay'een keessatti dubbatamu ta'ee, wanti fayyadama afaanii biyyoota biroo irraa adda taasisuu garuu, filannoo fayyadama afaanii ilaalchisee Afaan Mootummaa Federaalaa tokkoo kan qabdu ta'uu isheeti. Akka fakkenyaatti yoo fudhannee, Naayijeeriyaan afaanootaa bal'inaan dubbataman sadii akka naannootti yoo fayyadamtu, akka afaan Mootummaa Federaalaatti garuu, Afaan Ingiliiziitu afaan hojii ta'ee tajaajila kenna. Bu'uruma kanaan muxannoowwan biyyoota kanneenii akka armaan gadiitti dhiyaatera.

2.3.1. Naayijeeriyaa

Naayijeeriyaan biyya sabaaf sablammootaafi afaan hedduun keessatti dubbatamu keessaa tokko. Kolonii jala kan turte ta'uun ishee ammo wantoota kanaaf sababa ta'eera. Biyyattiin kun akka lakkoofsa Awurooppaatti bara 1914 kan bu'ureeffamteefi biyya kolonii Ingilizii jala turteedha. Akkasumas, biyyattii keessatti afaanoonni hanga dhibba afurii (400) kan dubbatamu yoo ta'u, akka afaan hojitti tajaajilaa kan kennu garuu Afaan Ingiliiziti.

Bara 1960tti Naayijeeriyaan kolonii Ingilzii jalaa bilisa bahuun bilisoomte. Sana booda biyyattiin bifa haaraan ijaaramtee filannoo fayyadama afaanii kan dhimmoota ishee walitti bu'insa tokko malee ittiingaggeessuu dandeessisufi nageenyaa isaanii mirkaneessuu danda'u uummachuuf hojii eegalte. Kanamalees, Naayijeeriyaan Afaan Ingiliziitiif olaantummaa kennuun afaan barnootaafi hojii biyyatti ta'uun tajaajila isaa akka ittifufuu taasiiste. Akkasumas, afaanoota gurguddoo Naayijeeriyaa keessatti dubbataman kanneen akka: Yoorbaa, Igboofi Hawuusaan baay'ina caalmaa dubbattoota isaanitiin afaan biyyooleessaatti filataman. Afaanonni hafan ammo afaan naannooisaanii ta'anii akka taajaajilan taasifame. Sababni Afaan Ingilizii afaan hojii biyyatti ta'eef ammoo afaanota biyyatti keessatti dubbataman gurguddoo biratti waligalteen dhabamuufi haalli afaanota gurguddoo sadan kana garaagarummaa isaanii hanbisuun gara afaan waaltawaa tokkootti fiduu dhadhabamuu isaa irraa kan ka'e akka ta'e dokmantiin imaammata barnoota biyyooleessaa Naayijeeriyaa kan bara 2004 nibsa.

Gama biraan, Naayijeeriyaan afaanoota gurguddoo sadan kana afaan biyyoolessaa haataasiistuu malee, dhimma kana ilaalchisee waliigalteen kan jiru miti. Sababni isaas, afaanoonni kun baay'ina dubbattoota isaaniiin kan walcinaatti argaman waan ta'eef, waliif bitamuufi isa tokkoon barachuu waan hinbarbaadneefi. Fayyadama afaanii isaanii keessatti Naayijeeriyaan afaan sabaaf sablammootaaf carraa kan kennite ta'ullee, hojirri oolmaa isaa garuu kanaan tokko miti. Kunis, Afaan Ingilizii afaanoota gurguddoo sadan kana dabalatee hunda isaanii kan ofjalatti bulchuudha (Alkiinsoo, 1991).

2.3.2. Hindii

Biyya Hindii adda kan ishee taasiisuu afaanoonni lakkofsaan heddu ta'an kan keessatti dubbatamu ta'uu qofa osoo hintaane, akka addunyaatti afaanoonni maatii shan irraa dhufan kan keessatti argamu ta'uu isaati. Hindiin bara 1947 kolonni Biritish irraa kan biliisoomteefi biyya aadheddeefi sabheddee ta'uun barnoota aafheddeef, akkasumas afaanoota gurguddoofi xixiqqoodhaaf heera biyyatti keessatti beekkamtii kan kennitedha. Akka haaroomsa heera fayyadama afaanii Indiyaatti bara 1965 Afaan Ingilizii biyyatti keessatti afaan hojii lammaffaa ta'ee tajaajilaa ture.

Biyya Hindii keessatti akkuma Biyya Naayijeeriyaa yeroo kolonii keessaatti, Afaan Ingilizii afaan hojii ta'uun sadarkaa biyyooleessaafi naannootti tajaajilaa ture. Bara 1950tti mootummaan hindii Afaan Hindii akka afaan hojii gamtaatti akka ittifayyadamaniif labse. Haata'u malee,

sababa mormiifi dura dhaabbanna warra Afaan Hindii hindubbanneetiin Afaan Ingiliizii dabalataan akka afaan hojii ta'ee tajaajiluuf biyyatti keessatti labsame (Dua,1993). Kanaaf, Afaan Ingiliffaa bara 1963tti akka afaan gargaartuutti akka tajaajilu ta'e jechuudha.

Bara 1960tti warraaqsa biyyatti keessatti taasiifameen imaammanni afaanii madaqsamee ture qindaa'ina afaan sadii jedhama. Akka qindaa'ina kanaatti Afaan Hindii afaan naannoo, Afaan Ingiliizii Afaan Hindii waliin afaan hojii daldalaa yoo ta'u, afaan sadaffaan ammoo afaan bulchiinsa giddutti qofa beekamu ta'e. Afaanonni hanga tokko Indiyaa keessatti dubbataman barnoota dabalatee hojii mootummaa ittingaggeessuuf kan tajaajilan ta'uus, tajaajilli Afaan Hindifi Afaan Ingilizii garuu kanneen caalaa bal'aadha (Navin, 2012).

Gara biraatiin barruuleen hojii mootummaa kan qophaa'an Afaan Ingiliziidhaan ta'ee, kana booda gara Afaan Hinditti jijjiiramu. Gara mana murtiittiis fayyadamni Afaan Ingilizii kabaja kan qabudha. Sababni isaas, manni murtii olaanaan biyya Hindii kan hojjetu fayyadama Afaan Ingiliziitiin wanta ta'eef. Miseensonni gamtichaa naannoo isaanii keessatti afaan kamitti fayyadamu akka qaban ofiif murteeffatu. Afaanotni hanga tokko Indiyaa keessatti dubbataman barnoota dabalatee hojii mootummaa ittingaggeessuuf hojiirra oolaniyyu, Afaan Hindiifi Afaan Ingiliziin garuu, kanneen hunda caalaa carraa kan badhaafamaniidha. Kun kan agarsiisu mormiin jiraatullee imaammatni afaanota hojii Indiyaa sadarkaa biyyooleessaa haabaay'atuus; haaxinnaatuus ilaalchaa walqixxaataafi amansiisaa afaanii irratti kan hundaa'e ta'uu isaati. Kanaaf, ilaalchi fayyadama afaanii biyya Hindiifi Naayijeriyaa keessatti Afaan Ingiliziif kenname biyya keenya Itoophiyaafiis barnoota faayidaa qabeessadha.

2.3.3. Afrikaa Kibbaa

Akkaataa ittifayyadama Afaanota Afrikaa, keessumaayyuu afaanootni guutuu biyyattitti tajaajilan kan isaan filataman haala siyaasa biyyaattiifi teessuma naannoo irratti hundahuun kan dhiyeeffamaniidha. Yaada yaada kana deggaruu McIlwraith (2014) akka ibsutti: imaammanni afaanii afrikaa baay'een isaanii kan bocaman haala siyaasaa biyyatti keessa jiru, hirmaannaa uumataatin, dimookraasiifi xinqooqa sirrii ta'ee irrattii hundaa'uun akka ta'e ibsa. Kanaaf, Afaanootni Afrikaa baay'een isaanii carraa afaan isaanii madaqsanii ittifayyadamuu ilaalchisee haala qajeelfama siyaasa biyyaattiifi haala jireenya naannoo isaaniin kan murteeffamudha. Haala hirmaannaa uummataa xiqqoo taheen, seera, heera, xiinqooqaafi dimokiraasii dhugaan hirmaannaa biyyattii guutuufi odeeffannoo biyyattiin kan gaggeeffamus hindhabamu.

Haaluma kanaan yoo ilaallee Afrikaan Kibbaa biyyaa afaanoonni keessatti heddummatan keessaa tokko. Kanas, Baily (1995:40) yoo ibsu:

The South African linguistic scene is extraordinarily rich and diverse. There are twentieth-century cases of language shift, language death, language murder (northern Transvaal Ndebele), language creation (planning), bilingualism, diglossia, language avoidance registers, koines, developed slang registers, language mixing alongside puristic movements, and more.

Gabaabumatti, yaada kana irraa kan hubannu Afaanoonni Afrikaa Kibbaa keessatti argaman baay'inni isaanii hedduufi adda kan ta'eedha. Sababni isaas, jaarraa digdamaaf jijjiramni afaanii, duuni afaanii, uumamni afaanii, aflameefi kkf baay'inaan kan keessatti mul'atan waan ta'eefi.

Kanumarraa ka'uun, heerri biyyaatti akkaata fayyadama afaan isaanii ilaalchisuun afaanoota kanaaf kallatti kan kaa'edha. Kana ilaalchisees heerri biyyitti kan bara 1993 bahe yoo ibsu: "The new Constitution of 1993 in post-apartheid South Africa embraces language as a basic human right and multilingualism as a national resource, introducing nine major African languages (Ndebele, Xhosa, Zulu, Sepedi, Sotho, Tswana, Swati, Venda, and Tsonga) as official languages alongside English and Afrikaans, along with the dismantling of the apartheid educational system." Jedha.

Kanarraa akka hubannutti, Afrikaa Kibbaa keessatti heerri bara 1993 bahe afaan akka mirga namummaatitti, afheddummaa ammoo akka qabeenya biyyattiitti fudhachuun, afaanoota gurguddoo sagaliif beekamtii kennuun afaan federaalaa taasisuun kan beeksise ta'uu agarsiisa.

Dabalataaniis, akka seera biyya Afrikaa Kibbaatti heerri labsii mootummaa biyyatti bara 1996, keeyyata 6 irratti ibsameefi dhimmoota afaaniin walqabatu ilaalchisee akka Aleksaandar (2003) ibsutti: Afaanootni Afrikaa Kibbaa keessatti afaan hojii mootummaa tahuun tajaajilan kudha tokko yoo ta'an, isaanii kanneen akka: Sepeedii, Sesettoo, Setswaanaa, Siswaattii, Tsiveendaa, Tisoongaa, Afrikaans, Ingiliffa, Siindebellee, Siixoosaafi Zuuluudha. Isaanis, afaanoota gurguddoo biyyattii keessatti haalaan afaan hojii tahanii dubbatamanidha.

Haaluma kanaan biyyattii keessatti mootummaan federaalaas tahe mootummaan naannoo afaanoota hojii kana keessaa abbaa barbaade filachuun kan ittifayyadamudha. Biyya sana keessatti mootummaan federaalaas tahe kan naannoo yoo xiqqaate afaanoota eeraman keessaa lamatti dhimma bahuu akka qaban kan akeekuudha. Afaanootni kuni hunduu haala walqixxummaa qabuun hojiirra kan oolanidha.

Kana malees, Afrikaa kibbaa keessatti afaanoota gurguddoo kudha tokkoon kanaaf walqixxummaa kennuun alatti afaanoota biyyatti keessatti argaman kan biroof illee xiyyeeffannoon kan kennedha. Kanaas, Madumetsa (n.y: 150) yoo ibsu,

The country's Constitution guarantees equal status of eleven official languages to cater for the country's diverse people and their culture. Other languages spoken in South Africa and mentioned in the Constitution are the Khoi, Nama and San languages, sing language, Arabic, German, Greek, Gujarati, Hebrew, Hindi, Portuguese, Sanskrit, Tamil, Telegu, and Urdu. English is generally understood across the country, being the language of the law, business, politics and the media. It is a compulsory subject in all schools, the medium of instruction in most South African schools and tertiary institutions.

Yaada olii kana irraa akka hubannutti, heerri biyyatti afaanoota kudha tokkoon kanaaf bifa walqixa ta'een beekkamtii kennuun alatti, afaanoota kan biraa biyyatti keessatti dubbataman kanneen akka: Afaan Koohi, Nama, Saan, Sing, Araba, Jarman, Girikii, Gujaraat, Hibruu, Hindiifi kkf niifillee xiyyeeffannoo kan kenneedha. Akkasumas, Afaan Ingiliizii guutummaa biyyattiitti tajaajila kennuun, afaan seeraa, daldalaa, siyaasaafi afaan midiya ta'uun alatti, manneen barnoota hunda keessatti ittiinbarachuun illee akka dirqaamatti ilaalama.

2.3.4. Afgaanistaan

Afgaanistaan biyya saba hedduu qabduufi afaan hedduun keessatti dubbatamu keessa ishee tokko. Biyyi kun afaan gurguddoo lamaafi afaanoota biyya keessaa shantama (50) qabdi. Haata'u malee, waggoota torbaatamman darban keessaa mootummoonni Afgaanistaan darban afaanoota gurguddoo lamaan kanaaf qofa olaantummaa kennaa turan. Afaanoonni kunis Paashitoo (Pashto)fi Daarii (Dari) jedhamuun beekamu. Akka imaammata afaanii Afgaanistaanitti seenaan dheeraan imaammata afaanii isaanii aflameedha. Bara 1936 yeroo mootiin Zaahir Shaah jedhamu aangoo qabateetti garuu, afaanoota gurguddoo lamaan Afgaanistaan keessatti argaman keessaa Afaan Paashitoo afaan biyyattiifi afaan hojii taasisuun hojitti hiike. Haa ta'u malee, afaanoonni kun lamaan afaan akka afaan dhalootaatti biyyatti keessatti dubbataman keessaa afaan saboota gurguddooti.

Afaanoonni gurguddoo lamaan kun afaan hojii biyyatti ta'uun akka tajaajilaniif heera mootummaa Afgaanistaan kan bara 1964 baherratti labsiin beeksifamee jira. Haata'u malee, Afaan Paashitoo kun afaan biyyatti keessatti qofaa isaa dubbatamu ta'uun mul'ate. Akka heeraa biyya Afgaanisataan bara 1964 keeyyata 35 irratti barreeffameetti mootummaan biyyaatti

ittigaafatamuummaa Afaan Paashitoo kana guddisuufis ta'ee hojirra oolchuuf sagantaa garaagaraa fayyadamu akka qabu ibsa.

Dabalataanis, afaanoonni lamaan kun afaan hojii biyyatti akka ta'aniif, Heera biyyatti bara 1976, 1987, 1990 baherratti beekamtii argataniiru. Sana booda, Afaan Paashitoofi Daarii biyyatti sana keessaatti afaan humna qabeessa ta'aa adeemuun afaan barnoota, midiyaafi afaan qorannoowwan ittiingaggeeffamu ta'ee biyyatti keessatti tajaajiluu jalqabe. Dhumarratti bulchiinsi Taalibaan bara 2001 erga kufee booda, bulchiinsi haaraan heeraa haaraa bara 2004tti hojirra oolche. Heerri kunis keeyyata 16 irratti afaanoota gurguddoo kanaan alattii afaanoota naannoo kan biroof illee beekamtii kan kennedha (Naviin, 2012).

Kana malees, haala fayyadama afaanii Mootummaa Naannoolee biyya keenya keessatti argaman tokko tokko keessatti gama barjaa irraa ka'e hanga fayyadama waliigaltee dhaabbilee daldalaa keessaatti fayyadamni isaanii afaan naannoo isaanii akka ta'e muuxannoon qorattuun qabdu nimirkaneeessa.

2.4. Imaammata Afaanii

Imaammanni afaanii dhimma afaanii ilaalchisuun qajeelfamoota karaa seera qabeessa ta'een akka hojirra oolaniif bahaniidha. Yaada kana ilaalchisuun Milkeessaan (2015: 41) Schiffman (2005) wabeefachuun yoo ibsu:

Imaammanni afaanii imaammata hawaasummaa keessaa tokko ta'ee, garuu hiika garaagaraatu kennamaaf. Imaammanni afaanii karaa seeraan tumameen (de jure)fi karaa hinlabsamneen (de facto) wixinaa'ee hojirra ooluu danda'a. Yaadrimeen imaammata afaanii, waa'ee faayidaa, beekamtii, walqixxummaa, filannoo afaan hojiifi mirgoota ummata afaanicha dubbataniin oolaniin walqabatee murteewwaniifi seerota bahan, qajeelfamootaafi kallattiwwan ka'amaniifi hojirra oolanidha.

Akka yaada kanaatti, imaammanni afaanii dhimma afaanii ilaalchisee afaangama adda addaan akkaataa ittihojirra oolu irratti beekamtii kan kennudha. Kana malees, Balduf, (2005:958) waa'ee imaammata afaanii yoo ibsu:

Language policy is often referred from official documents such as constitutions, legalization, formal policy statements, etc. which may have explicit or implicit, practical or ideal intents. Similarly, language policy may be inferred from more informal statements of intent (i.e. in the discourse of language, politics and society), or policy may be left unstated or covert.

Kanarraa akka hubannutti, imaammanni afaanii dookmantii seera qabeessa ta'e kanneen akka: heera, seeraafi kkf irraa kan boocamu yoo ta'u, innis karaa ifa ta'een kan ta'ee (explicit)fi kan hinteenyee(implicit) yookiin dhokataa akka ta'eedha.

Gama biraatiin ammoo Yonaataan (2014:63) waa'ee imaammata afaanii yoo ibsu: “ The language policy is like to be implemented effectively if it goes parallel with the society's interests and beliefs and remain on paper if it is in contradiction with the society's interests and beliefs. It is thus crucial to assess the interests and beliefs before a policy is implemented.” jedha. Akka ibsa kanaatti, imaammata afaanii tokko osoo hojirra hinoolchiin dura amantaafi fedhii uummataa xiinxaluun barbaachisaa akka ta'eedha.

Imaammanni afaanii amantaafi fedhii uummataa osoo hinxiinxaliin hojirra oolu biyya tokko keessatti imaammata fayyadama afaaniifi haala qabatama hojiirra oolmaa isaa jidduutti garaagarummaan akka jiraatu taasisa. Mootummaan osoo amantaafi fedhii uummataa hinxiinxalin imaammata fayyadama afaanii labsu hinqabu. Imaammani fayyadama afaanii fedhiifi amantaa uummataa irratti hundaa'ee qabatamaan yoo hojiirra oolu, fedhiifi amantaa uummataa kan hineegne ammoo waraqaa qofa irratti hafa. Kanaafuu, osoo imaammata fayyadama afaanii tokko hojii irra hinoolchin fedhiifi amantaa uummataa xiinxaluun murteessadha.

Haata'u malee, imaammani afaanii irra caalaan isaa ittiyaadanii hojiirra oolchuu yoo ta'u, karaa biraatiin osoo ittihinyaadin yoo hojiirra oolees fudhatama qabaachuu danda'a. Yeroo tokko tokko haalli imaammanni fayyadama afaanii tokko xiinxalamee hojii irraa yoo oole fudhatama ittidhabu nijira. Akkasumas, faayidaan afaanichaa faallaa imaammata labsamee ta'uu danda'a. Hojiirra oolmaan imaammata fayyadama afaanii uummataan xiinxalame yoo hojiirraa oole bu'a qabeessa ta'uu danda'a. Yaada kana fakkaatu ilaalchisuun shohamiin (2006: 51) akka ibsutti:

Language policies are mostly manifestations of intentions while less attention is given to the implementation of policy in practice. It is often the case that even when policies are stated explicitly it still does not guarantee that the language policy will in fact turn into practice and there are situations when the use of languages are in opposition to declared policies. Thus, those who introduce language policy are often skeptical about the extent to which policy will actually be implemented and adopted by the population.

Dabalataaniis, yaada kanaan walitti dhihaatu Baldouf (1994) Shohamii (2006) wabeeffachuun akka ibsetti: namoonni imaammata afaanii bocan ilaalchaafi sagantaa isaanii gubbaa irraa dirqamaan gadi buusuuf jecha wanta kanatti dhimma kan bahan jiraachuu isaanii ibsa.

Imaammanniifi karoorri afaanii gadii gara olii guutumatti fudhachuu dhiisuun ajandaafi yaada mataa isaanii adeemsiisuuf jecha karoora afaanii gubbaa gadii humnaan uummata irratti fe'uu dhiisuun barbaachisaa akka ta'eedha. Akkasumas, namoonni imaammata afaanii bocan tooftaalee adda addaa fayyadamuun hojiirra oolmaa isaa mirkaneeffachuu barbaachisaa akka ta'e ibsa.

Walumaagalatti, imaammanni fayyadama afaanii fedhiifi amantaa uummataa irratti hundaa'ee qabatamaan yoo hojiirra oole malee, fedhiifi amantaa ummataa kan hineegne yoo ta'e waraqaa qofa irrattihafa. Kanaafuu, osoo imaammata fayyadama afaanii tokko hojii irra hinoolchin fedhiifi amantaa uummataa xiinxaluun murteessadha. Kana malees, akkuma gaaragarummaaan fayyadamaa afaanii biyyaa biyyaattii jiru, imaammanni afaaniis biyyoota garaagaraa keessatti adda adda. Garaagarummaa kana ilaalchisee imaammanni biyyoota garaagaraa kanaa gaditti kan dhiyaatedha.

Akka Agbedoon (2007) ibsutti: imaammanni afaanii biyyoota garaagaraa akkuma fayyadama afaanii isaanitti garaagara akka ta'e ibsa. Akkasumas, biyyoonni baay'een akka afaan sabaafi sablammii biyyatti hinmiineetti kan karoorfatan akka ta'e ibsa. Kanaaf, imaamaanni biyyoota hundaa akkuma heera biyya sanaa irratti hundaa'uun kan bocamu waan ta'eef garaagarummaa qaba.

Gama biraatiin ammoo waa'ee imaammaata afaanii ilaalchisee Schiffman (1996) akka ibsutti: imaammanni afaanii ifatti kan mul'atu (overt) yookiin ammoo dhoksaan kan adeemsifamuu (covert)dha. Imaammata afaanii hinmul'annee kan jennuun wanta seeraan yookaan bifa barreeffaman hinteenye yoo ta'u, kan mul'atu kan jennuun ammoo akkaataa fayyadama isaa ilaalchisee bifa ifa ta'een seeraan kan ta'ee akka ta'e ibsa. Kanaaf, imaammannii afaanii bifa lamaan hojiirra kan ooluudha. Kana malees yaada kanaan walfakkaatu Spolsky (2004:8) yoo ibsu,

Points out that some countries record their language policy in their law or constitutions; others do not. Some implement their written policies; others do not. Language policy exists even where it has not been made explicit or established by authority. Many countries and institutions and social groups do not have formal or written language policies, so that the nature of their language policy must be derived from a study of their language practice or beliefs. Even where there is a formal, written language policy, its effect on language practices is neither guaranteed nor consistent.

Yaada kana irraa akka hubannutti, biyyoonni baay'een imaammata afaanii isaanii seera yookiin heera irraa kan baafatan yoo ta'u, kanneen hinbaafannees akka jiraniidha. Tokko tokko ammoo imaammata barreeffamaa hojjirra oolcha. Kuun ammoo miti. Sababni biyyoonni baay'een barreeffamaan kun ammoo kan biraan fayyadamaniif ammoo imaammatachi kan bocamu akkaataan fayyadama afaanii biyyatti erga qo'atamee booda waan ta'eefi. Kanaafuu, imaammanni afaanii biyyoota garaagaraa akkaata fayyadama afaaniifi heera biyyatti irratti hunda'uun garaagarummaa qaba.

Akka fakkeenyaatti yoo fudhannee ilaalle, biyya Awustiriiyaa keessatti harka caaluu dubbatoota Afaan Jarmaani yoo ta'an, biyyittiniis aftokkeedha. Haata'u malee, akka lakkoofsi uummata bara 2001 irraa eegalee yeroo garaagaraatti agarsiisutti Afaan Jarmanii caalaa afaan kan biraatitu fayyadama guyyuu kessatti mul'ata. Kana malees, Awustiriiyaa keessatti Afaan federaalaa Afaan Jarmaaniiti. Yaada yaada kanaan walitti dhihaatu BMUKK/BMWF/ÖSZ (2008: 22) yoo ibsu:

Austria's official language is German, as stated in article 8 of Austria's Federal Constitutional Law.¹ Article 8, paragraph (1) of the federal constitutional law specifies the German language as the official language of the Austrian republic –additionally, in paragraphs (2) and (3), the languages of minority ethnic groups are officially recognised and given particular attention.² In addition, in an amendment added in 2005 Österreichische Gebärdensprache (Austrian sign language) was recognised as an official language.

Akka yaada olii kana irraa hubatamutti, imaammata fayyadama afaanii Awustiriiyaa ilaalchisee heera biyya isaanirratti akka ibsameetti, Awustiriyaan afaan federaalaa tokko kan qabdu yoo taatu, innis Afaan Jarmaniiti. Akkasumas, heera biyya isaanii irratti afaanoota saba xiqqootiifis beekkantiifi xiyyeeffannoon addaa kennameefi jira. Dabalataaniis, bara 2005 foyya'insa taasifameen afaan mallattoo Awustiriyaatiifis beekkantiin akka kennameedha.

Kana malees, waa'ee imaammata afaanii biyyoota Afrikaa ilaalchisee Ferguson, (1968:109) yoo ibsu:

In English-speaking countries of West Africa, including Gambia, Ghana, Liberia, Nigeria and Sierra Leone English is the official language. In all but Liberia, English is also the national language. However, at least in Nigeria and Ghana, there has been a long tradition of using African languages in the lower levels of the education system, in the lower courts and in the mass media. In Nigeria, Hausa, Yoruba and Igbo have been declared major languages that are to be used in the Federal Assembly in the future, although this has not happened yet. State

languages are recognized, but each state is expected to enunciate its own language policy.

Gabaabumatti yaada olii kana irraa kan hubatamu, biyyoota Afaan Ingilizii dubbatan kanneen akka: Gaambiyaa, Gaanaa, Laayiberiyaa, Naayijeeriyaa kan biroo keessatti Afaan Ingilizii afaan biyyoolessaa akka ta'eedha. Akkasumas, Naayijeeriyaa keessatti afaanoota gurguddoo sadiif beekkamtiin kan kennameedha. Kanaafuu, biyyoonni hundu imaammata afaanii mataa isaanii kan qabaniifi imaammanii kunis biyyaa biyyatti garaagarummaa kan qabu ta'uu isaa hubachuun barbaachisaadha. Bu'uruma kanaan imaammanii fayyadama afaaniibiyyaa keenyaa kan yeroo durii irraa jalqabee hojirra oolaa ture ammoo kan armaan gadii fakkaata.

2.4.1.1. Imaammata Afaanii Itiyoophiyaa

Imaammatni afaanii Itiyoophiyaa haalaafi yeroo adda addaatti jijjiiramaa kan dhufeedha. Kunis, bara Mootummaa Hayila Silaasee irraa yoo jalqabame, biyyi kun heera barreeffamaa qindaawaa Mootummaa Hayilee Sillaasee dura baay'inaan akka hinqabne mul'isa. Mootiin Hayila Sillaasee erga gara mootummaatti dhufee booda imaammata karoora afaanii baase. Heerri kunis kan bahe bara 1930 maqaa Tafarii Mokoniin yoo ta'u, yeroo kanattis afaan hojii isa kam akka taheefi kam immoo akka hinfayyadamne wanti ibsame hinjiru. Haata'u malee, heerrichi A/Atiin kan barreeffamedha jechuun (Getachooft Derib, 2006) nibsu. Haaluma kanaan sirna mootummaa dargii keessatti akkuma mootummoota isaan duraatti A /A akka afaan hojiiifi dubbiitti naannoolee hunda keessatti tajaajila kennaa ture.

Imaammatni afaanii sirna mootummaa dargii keessatti mul'atus kan sirna mootummaa Hayila Sillaasee faana walfakkaataadha. Erga Mootummaan Dargii gara aangoothi dhufee yookiin 1974 kaasee haala ittifayyadama afaanii sabaafi sablamootaa ilaalchiise gara jalqabaa yommuu aangoothi dhufuu fayyadama afaaniif mirga baay'ee kennee ture. Yaada kanaa kan walitti dhihaatu McNabb (1976) akka kaayeetti:

Given Ethiopia's Existing situation the problem of nationalities can be resolved if each nationality is accorded full right to self-government within its environments, it (each nationality) has the right to determine the contents of its political, economic and social life, use its own language and elect its own leaders and administrators to head its general organs.

Gabaabumatti, bara mootummaa dargii keessatti rakkinootni afaaniin walqabatan kan furamuu danda'u sabaafi sab-lammootni garaagaraa biyyatti keessatti argaman mirga guutuu ofiin ofbulchuu, siyaasa, dinagdeefi jireenya hawaasummaa ibsachuuf afaan isaaniin akka fayyadamaniifi mootummaa ofii isaanii filatanii mootummaa waliigalaan kan hogganaman yoo tahedha jechuun karoora akkasii hojiirra kan oolcheedha.

Haala kanaan karoora waa'ee afaanotaa haabaasu malee hojiirri oolmaasaa hagas kan fagaatee deeme miti. Sababni isaas, mootummaan kunis akkuma mootummoota darbaniifi isaan caalaa sabaafi sab-lammootni biroo afaan tokkicha qofatti akka dhimma bahan kan jajjabeessaa turedha. Kanaafuu, imaammata yeroo sana bahes A /A irraa kan hafe afaanoota biroo irratti dhiibbaa guddaa kan fideedha.

Haalli imaammata afaanii yeroo mootummaa ammaa kana keessaa ammo, imaammataafi karoora haaraa sirna mootummoota darban irraa adda tahe qabatee kan dhufedha. Sirna mootummaa kana keessatti, yeroo jalqaba mootummaa ce'umsaa keessa afaanootni biyyatti hedduun afaan barreeffamaa tahuu danda'aniiru. Haaluma kanaan Heerri Mootummaa Federaalaa bara 1994 murteeffame ammoo seenaa imaammata afaanii biyyatti kan jijjiiredha. Heera bara kana raggaasiifame keeyyata 5 irratti akka ibsutti:

1. *All Ethiopian languages shall enjoy equal state of recognition.*
2. *Amharic shall be the working language of the Federal'' jedha.*

Keeyyata armaan olii kanarratti akkuma ibsame, Afaanootni Itiyoophiyaa keessatti dubbataman hundi seera fuulduratti walqixa akka ta'aniifi A /A immoo afaan hojii mootummaa federaalaa akka ta'e kan mirkaneeffamedha. Yeroon kunis haala ittifayyadama afaanii irratti jijjiirama guddaa kan fideedha. Sababni isaas, afaanootni biroo afaan mootummaa federaalaa hintahiin malee afaan naannoo keessatti dubbatamaniifi afaan barreeffamaa ta'uu danda'u.

Bu'uruma kanaan imaammanni fayyadama afaanii biyyaa keenyaa kan yeroo durii irraa jalqabe hojiirra oolaa ture fedhifi amantaa uummataa irratti kan hinhundoofneefi Afaan Amaaraa qofa giddu galeeffachuun afaanoota isaan ala ta'an irraatti dhiibbaa geessiseera. Yaada kana ilaalchisuun Milkeessaan (2015:89) (Baahiruu, 2002; Mararaa, 2003; Assafaa, 2007) wabeeffachuun yoo ibsu:

Qorannoowwan imaammata afaanii mootummoota Ithoophiyaa darban irratti godhaman dhiibbaa afaanoota sabaafi sablammii irra gaheen walqabatee qaacceessa gurguddoo sadi kennu: (1) afaan tokkumeessuu: Afaan Amaaraa

afaan tokkummaa Ithoophiyaa ta'e ('language unification), (2) afaan hakuucuu: Afaan Amaaraa afaanota sabaafi sablammii nicunqurse ('language oppression), (3) afaan kolonii: Afaan Amaaraa afaanota biyyatti keessa jiran hunda gita-bittaa koloni jalatti ni kuffise, niqunqarse ('language colonialism').

Gababuumatti, yaadni kun biyyaa keenya keessatti imaammanni afaanii bara motoota darbanii keessaa hojirraa oolaa turan dhibbaa hangana hinjedhamne Afaanota Itiyoophiyaa keessatti dubbataman keessaa Afaan Amaaraan ala ta'an irraan gahaa akka turedha.

Haa ta'u malee, Chaartarri mootummaa ce'umsaa keeyyata 2 irratti mirga sabaafi sablamootaa, aadaa, seenaafi fayyadama afaan ofii guddisuufi fayyadamu, akkasumas mootummaa gidduu galeessaa keessatti uummata bakka bu'anii hirmaachuu kan labseedha. Bu'uruma kanaan Afaan Oromoos afaan hojii mootummaa naannoo Oromiyaa ta'uun naannoo Oromiyaatti akka tajaajiluuf labsiin lafa kaawwame. Yaada kana ilaalchisuun Labsiin heera mootummaa Naannoo Oromiyaa bara 1994 fooyya'ee raggaasisuuf bahe keeyyata 5 irratti yoo ibsu "Afaan Oromoo afaan hojii Mootummaa Naannoo Oromiyaati; kan barreeffamuus qubee Afaan Oromootiin ta'a." jechuun lafa kaa'a.

Kana malees, akkuma heera mootummaa federaalaa Itoophiyaa bara 1995 keewwata 5.3 jalatti ibsame, miseensonni federeeshinii biyyatti afaan hojii mootummaa mataasaanii akka murteeffachuu kan danda'aniidha. Kanaafuu, biyya keenya keessa naannooleen sagal kan jiran yoo ta'u, fayyadama afaanii isaanii ilaalchisee ammoo Afaan Oromoo afaan hojii Uummata Harariifi naannoo Oromiyaati. Afaan Amaaraa ammoo afaan naannoo Amaaraa, Benishangul, Uummattoota Kibbaafi Uummattoota Gambeellaati. Kanaa ala ammoo naannoon Afaariifi Tigraay afaan mataa isaaniitiin kan fayyadamaniidha. (Mangistuu, 2015). Heera Federaalaa Itiyoophiyaa irratti waa'een imaammata afaanii Magaaloota Finfinneefi Dirree Dawaa homaayyuu kan hinibsamne yoo ta'u, akka chaartara Finfinnee (2003) fi Dirree Dawaa (2004) irratti ibsameetti garuu, magaaloonni kunniin lamaan mootummaa federaalatiin kan bulan waan ta'eef, Afaan Amaaraatiin fayyadamu.

Dabalataaniis, mirga mootummaan kenneefitti fayyadamuun sabaafi sab-lammootni hedduun Magaalaa Finfinnee keessakan jiraataniidha. Kanaafuu, Magaalaan Finfinnee tuuta sabaafi sab-lammoota Itiyoophiyaatti jechuun nidanda'ama. Haala kanaan fayyadama afaanii ilaalchisee akkaataa heera mootummaan kuni baaseen hojiirra oolchuun mijataa kan hinturreef dhiibbawwaan siyaasaa hedduu kan turaniifi kan jiranidha. Sababa kanarraa kan ka'e, Magaalaan

Finfinnee teessoo mootummaa federaalaa waan taateef, afaan hojii magaalaa kanaa Afaan Amaaraa akka tahu murteesse. Haala dhugummaan hojiirra oolmaasaa yoo ilaalle garuu, afaanootni naannoo 75 ol tahan biyyatti keessaa Magaalaa Finfinnee keessatti kan dubbatamanidha. Magaalaan Finfinnee immoo teessoo mootummaa federaalaa qofa osoo hintaane magaalaa guddoo naannoo Oromiyaatis. (The Ministry of Youth, Sports and Culture 2003)

2.5. Fayyadamaafi Guddina Afaanii

Guddinni afaanii hawaasa afaan isaatiin tajaajilamu san yoo bifa hammayyoomaan karoorfamee bu'aa buusuu eegale mul'achuu danda'a. Karaa dubbiitiin waliigaltee namoota giddutti taasifamu mijeessuu bira dabree bifa barreeffamaatiin guddina saayinsiifi teeknoolojii faana guddachuun fedhii hawaasaa guutuu qaba. Gama kanaan Afaan Oromoo sirnoota asiin duraa keessatti walqunnamtii afaanii bira dabree barreeffamaan faayidaa kennaa hinturre.

Haa ta'u malee, mootummaan ADWUI heera federaalaa bara 1987 keewwata 5.3 gubbatti taa'een mootummaan naannolee hunduu imaammata afaanii mataasaanii akka baafataniifi afaan isaanii guddifachuu akka danda'an murteesseera. Haaluma kanaan Afaan Oromoo carraa kana argachuun guddina agarsiisuu eegaleera. Afaan Oromoo guddisuurratti gahee kan qaban dhimmamtoota A/O irratti hojjataniifi A/Otiin hojjetan akka ta'e Ababaa Qannoo (2005:58). Wiirtuu" lakk.10 irratti ibseera.

Gama biraatiin, akka Clark (1996) jedhutti: afaan kan qo'atamu haala caasaafi ittifayyadama isaatinii. Caasaa afaanii yeroo jedhamu qaaccessa xinsagaa, xinjechaa, xinhimaafi xinhiika afaanichaa hunda kan ilaallatu akka ta'eedha. Kanaaf, fayyadamni afaanii dhimmoota garaagaraa kan of keessatti hammatudha. Isaan keessaa kanneen akka: moggaasa maqaa, waaltina afaanii, caasaa afaaniifikkf isaan muraasa yoo ta'an, isaanis akka ittiaanuutti walduraa duubaan kan dhiyaataniidha.

2.6. Moggaasa Maqaa Dhaabbilee Daldalaa

Moggaasni maqaa jiruufi jireenya hawaasummaa keessatti kan dhalli nama namootaaf, bakkeewwaniifi wantoota biroof maqaa ittiinbaasudha. Maqaan yeroo moggaafamu wantoonni xiyyeeffannoo keessa galan heddutu jiru. Yaada kana kan deeggaru Steward (1967:65) irratti yoo ibsu: " Names are not consciously planned like the origin and characteristics of language. It

depends on some conditions during or before it is given to a fellow or things,” jedha. Yaada kanarraa akka hubatamutti, moggaasni maqaa karoorfamee osoo hintaane haala yeroo moggaasni sun kennamu ture bu’ureeffachuun kan kennamu ta’a. Kana jechuun dursee yaadee ittiqophaayee osoo hintaane haala wanta sanaarratti kan hundaa’u ta’uu kan mul’isa.

Gama biraatiin, dhaabbileen yommuu maqaa moggaafatan akka maqaa namaa caljedhamee kan moggafamu osoo hintaane seera hordoofuu qabu kan mataa isaa danda’e kan qabudha. Yaada kana ilaalchisuun (State of Michigan) iraatti akka ibsutti:

Unfortunately, you will not always be able to choose the name you want for your business entity. There are a number of regulations that apply when a company name is chosen. The general rules governing names of corporations, limited liability companies, and limited partnerships can be found in the Business Corporation Act, Nonprofit Corporation Act, Limited Liability Company Act and the Limited Partnership Act.

Yaada kana irraa akka hubannutti, maqaan daldalaa tokko yoo filatamu yeroo hunda wantuma namni sun barbaade osoo hintaane seera yookaan ittinbulmaata daldalaa garaagaraa hordofuun kan filatamudha.

Kanaaf, dhaabbileen daldalaa yeroo maqaa baafatan wantoonni isaan hordoofu qaban nijiru. Yaada kana ilaalchisuun companies commission of Malaysia (2017) yoo ibsu:

General Principles and Characteristics Of Names Acceptable for Registration. The following principles should be observed when deciding on a name of a company: (a) Correct spelling and proper grammar must be used; (b) If a name contains words other than the Malay or English Languages, the meaning of such words must be given; (c) Names which are not blasphemous or likely to be offensive to members of the public; (d) Names which do not resemble elements of religion; (e) Refrain from using words which are too general, for example “Technology Sdn. Bhd.” or “International Sdn. Bhd.”; (f) Only names of directors who are specified at the application form for incorporation can be used as company names. Proof of relationship must be given if other individual names are proposed to be used. Similarly, consent letter must be obtained from the group of companies whose individual names are proposed; (g) The meaning of created or coined words must be given; (h) The name refers to the name of the director or owner.

Yaada kana irraa kan hubatamu, qajeelfamni waliigalaa maqaan daldalaa tokko fudhatamummaa akka qabaatuuf wanta hordofuu qabu kan ibsudha. Qajeelfamni kunis: qubeefi seerluga sirrii fayyadamuu, afaan biraan kan moggaaffame yoo ta’e, hiika jecha moggaaffame ifa gochuu,

maqaa qaama biratti hinbuune, maqaa qaama amantaan walhin fakkaannefi kanneen biroo kana fakkaatan hordoofu akka qabu hubachiisa.

Dabalataaniis, moggaasi dhaabbilee daldalaa maal irratti akka hundaa’u qabu ilaalchisee Business Names Registration Act (2011: 8) irratti yoo ibsu:

A business cannot be registered with: a name that is identical or nearly identical to another company or business, a name that has already been registered, a name that is likely to be offensive to members of the public, Some business names require Ministerial consent, such as: those containing certain words, eg: ‘trust’ ‘bank’, ‘savings’ or ‘University’; those which may be misleading.

Gabaabumatti, moggaasni dhaabbilee daldalaaf yoo kennamu maqaa dhaabbata biraan walfakkaatufi maqaa qaama hawaasaa midhuu ta’uu akka hinqabne hubachiisa.

Karaa biraan ammo, dhaabbatni daldalaa tokko maqaa daldalaa yoo moggaafatu aadaa naannichaa giddu galeeffachuu qaba. Yaada kana ilaalchisuun heerri mootummaa naannoo keenyaa kan fooyya’ee baheefi labsiin lakk 46/1994 keewwata 49(3) (a)’tiin , labsii lakk.1994/2008 irratti ibsameen aangoo waajjiraa aadaafi turizimii yoo ibsu, “ Mallattoo yookiin maqaafi fakkii daldalaa hambaa naannichaa keessatti argamaniin bahan, sona seenaa hambaa kan hinmine ta’uu isaa ni mirkaneessaa;” jedha. Kanaaf, akka naannoo keenyaattis maqaan daldalaa tokko yoo moggaafamu aadaa naannichaa ilaalcha keessaa galchuu qaba jechudha.

2.7. Fayyadama afaaniifi Waaltina Afaanii

Waliigaltee gaarii uumuuf, afaan waalta’aa fayyadamuun barbaachisaadha. Haata’u malee, uumamuma afaaniirraa kan ka’e garaagarummaan afaanuma tokko keessatti uumamuun waan hinhafneedha. Garaagarummaan kunis looga jedhamuun beekama. Loogni kan uumamu hawaasa keessatti qooda, sadarkaafi gita hojii namoonni qabanirraa ka’eeti. Akkuma afaan garaagaraa Afaan Oromoo keessattis garaagarummaan loogaa nimul’ata. Loogni jechoota giddu galeessummaan waalta’anii galmee jechootaatti dabalamuuf hingenyeedha. Kana malees, loogni sababoota garaagaraan uumamuu danda’a. Afaan Oromoo keessattis garaagarummaan loogaa akka uumamuuf sababni guddaan garaagarummaa fageenya lafaa, yoo ta’u, jechootni bakkeewwan adda addaatti dubbataman hiikaafi moggaasa adda addaa qabaachuu isaanii agarsiisa. Yaada kana ilaalchisuun O’Grady (1996) yoo ibsu: “speech varieties are social “Speech varieties (also called social dialects or regional dialects and functional speech varieties (registers’). jedha. Kanaaf, loogni garaa garummaa garee hawaasaa gidduutti uumamu ta’ee

haala dubbii (fayyadama) jechaati. Jechoota loogaa barreeffama tokko keessatti yoo fayyadamne garee hawaasa hiika jecha sanaa hinbeekne yaada ykn ergaa barreeffama sanaa haala salphaan hubachuuf rakkisuu danda'a. Akkasumas, garaagarummaan kunis yoo bal'achaa deeme, dubbattoota afaanichaa gidduutti rakkoo waliigaltee uumuun waan hinhafneedha. Waan kana ta'eef, garaagarummaa karaa loogaatiin uumamu karaa waaltina afaaniitiin dhiphisuun nidanda'ama.

Waalinni afaanii adeemsa garaagarummaa afaan tokko keessatti mul'atu keessaa tokkotti murteessuun yookaan bakka buusuun dubbattoota afaanichaa bal'aa biratti fudhatama akka argatu taasisuudha. Maalummaa afaan waalta'ee ilaalchisee Yule (2006:194) yommuu ibsu: "Standard language is clearly associate with education and broad casting in public contexts and more easily described in term of written language (i.e. vocabulary, spelling, grammar) than the spoken language." jedha. Kanaaf, yaadni kun afaan waalta'e hawaasa afaanicha dubbatu giddu galeessa taasisuun sabquunnamtiin qilleensarraa kan ittiintamsa'uufi barnoonni kan ittiinkennamu ta'uu agarsiisa. Akkasumas, afaan waalta'e haala salphaa ta'een afaan barreeffamaa jedhamee ibsamuu danda'a.

Akkaataa hayyoonni garaagaraa ibsanitti, afaan waaltessuun loogawwan afaanichaa mara keessaa isa caalaatti uummanni ittiwaliigalu filachuun hojiirra oolchuudha. Kanumaan wal qabatee Ansre (1996) akka ibsutti: afaan waaltessuun loogawwan afaan sun qabu keessaa tokko filachuun, haala walfakkaataa ta'eefi uummaticha biratti fudhatama qabuun faayidaarra oolchuu akka ta'eedha. Kana malees, tooftaaleen afaan waaltessuuf gumaachan keessaa afaanicha afaan barreeffamaa taasisuu, afaanichaan barreeffamoota adda addaa bifa idiileetiin maxxansiisuun raabsuu, iddoo rakkoo ta'etti afaanota biroorraa maggaasota yookaan jechoota ergifachuun fayyadamuun filatamaa akka ta'ee ibsa.

Gama biraatiin ammoo, afaan waaltessuun faayidaa hedduu qaba. Faayidaan afaan waaltessuun qabu keessaa kanneen akka: tokkummaa uummata afaanichaan waliigaluu cimsuuf, eenuymmaafi amantaa akkasumas aadaa isaanii gabbisuufi guddisuuf afaan waaltessuun isaan ijoodha. Haaluma kanaan Wardhough (1992) akka ibsutti: afaan waaltessuun afaan looga garaagaraa qabaatee garuu saba tokkoon dubbatamu haala garaagarummaa hinfinneen akka sabni sun ittifayyadamuuf haala mijeessuu akka ta'e ibsa. Kanaaf, afaan tokko akka waalta'uuf warri

afaanichaan kallatti adda adaan tajaajilaniis; tajaajilamaniis qooda guddaa gumaachuutu irraa eegama.

2.8. Fayadamaafi Caasaa Afaan Oromoo

Caasaan afaanii seera afaan tokko hordofuu qabudha. Kanas, Addunyaan (2012: 15) yoo ibsu: “Seerri afaan tokko ittiinbulu kun caasluga afaanichaati’ jedha. Kanaaf, caasaan afaanii seera afaan tokko hordofuu qabudha. Afaan tokko akkaataa dubbatamuu qabuun hinbarreeffamu taanaan ergaa darburratti gufuu ta’uu danda’a. Akkasumas, yaada kana innumti (2010:24) (O’Grady 1996) wabeeffachuun yoo ibsu: “Akaakuuwwan isaas, gargar haata’an malee afaan caasluga dhabe waan hinjirreef, sadarkaa caasaa irranaas ta’ee lixxaatti seeronni caasaalee afaan tokko ilaallatan jiru.” jedha. Kanaaf, kan Afaan Oromoos kanarraa adda waan hintaaneef, barreeffamni Afaan Oromoo seera caasaa afaan isaa irraa gorraan walquunnamtii yaadame nigufachiisa. Kun immoo ogeessotni afaan kanaa beekumsa caasaa afaan kanaa beekuu akka qaban agarsiisa. Qabatni isaa dhamsagoonnis ta’ee jechootni waliin hiriiran walhunannaa dhabnaan ergaan yaadame galma ga’ee quunnamtiin hinmilkaa’u waan ta’eef (Isuma, 2010:27).

Kana malees, hawaasni tokko yaadas ta’ee eenyummaa isaa ibsachuuf beekumsa caasaa afaanichaa beekuun murteessaadha. Kan Afaan Oromoos kanuma. Sadarkaa hundattuu caasaan afaanichaa seeraan hojiirra hinoolu taanan ergaa dabarfamuuf barbaadamerratti gufuu guddaa ta’uu danda’a. Kanaaf, walquunnamtii taasifamuu qabus nigufachiisa waan ta’eef, hubannoo caasaa afaanichaa qabaachuun beektota sadarkaa kamiifuu murteessadha.

Akkuma sagaleewwan waliin qindaa’anii jecha tokko ijaaran, jechoonni immoo seeraan waliin qindaa’uudhaan hima tokko uumu. Haaluma kanaan, miseensonni hima tokko ijaaranis gareewwan jechoota garaagaraa yoo ta’an, himni tokko haala seerlugni afaan isaa eeyyamuufitti caaseffamuu qaba. Kanaaf, barreeffamni barreeffamu tokko seera afaanii eegee akkaataa hiika qabeessa ta’eefi ergaa guutuu dabarsuu danda’uun barreeffamuu qaba.

Afaan Oromoo keessatti duraa duubni caasaa beekamaan matima → antima → gochima ta’u. Kana jechuun caasaa hundarratti qaamoleen kunneen waliin dhufuun dirqama jechuu miti. “Sadarkaa ciroo olitti afaanota gochima dhuma ciroorra fidan keessaa tokko Afaan Oromooti” (Isuma). Kana jechuun sadarkaa gaaleetti yeroo hunda argamuu dhabuu gochimaa agarsiisa. Yaadni kun immoo barreeffama keessatti caasaan barreeffama Afaan Oromoo akkam

akka ta'u nama xiinxalchiisa. Caasaa himaa keessatti immoo maqaafi gochimni ibsamoota ta'uun jalqabaafi xumurarra walduraa duubaan galu. Maqibsiifi gochibsi immoo ibsitoota waan ta'aniif gidduu maqaafi gochimaa galuun waa'ee maqaa sanaafi waa'ee gochaa raawwatamee wal duraa duubaan ibsu.

Dabalataanis, duraa duubni jechootaa hiika kennataaf; fudhatamaa akka qabuufi hinqabne kan adda baasu dubbataa afaanichaati. Afaan Oromoo keessatti maqaaleen akka matimaa, akka maqibsa, akka gochibsa, akkasumas akka antimaa galuu danda'a. (Addunyaa 2010:121). Kun immoo amala addaa gareen maqaa Afaan Oromoo qabaniidha. Tajaajilli isaas akkasuma bal'achuun maalummaa, madda, tajaajilaafi abbummaa agarsiisuu mala.

Akka waliigalaatti maqaaleen ibsamoota waan ta'aniif, yoobakka jijjiirratan tajaajila isaanii isa bu'uraa gadhiisuun kanneen garee biroo raawwachuu isaanii agarsiisa. Baay'inaan barreeffama irratti jechootni tajaajilamnu maqaalee waan ta'aniif akkaataa ergaa darbuu barbaadamee adda baafachuun tartiibessuu baannaan ergaa biraa yookiin yaada hiika dhabeessa waan kennuuf of eeggannoo barbaada. Kanaaf, barreeffama keessatti maqaaleen yeroo waliin dhufan tajaajila maqichaa yookiin madda ibsuu kanneen danda'antu dursa qabata. Itti aansuun tajaajilli kun kan maalii akka ta'e, barbaachisummaa yookiin sababa, yoomiifi eessatti akka ta'eefi abbummaa yookiin qabeenyummaa isaa immoo dhumarratti ibsuu mala. Ka'umsi isaa immoo maqaaleen bakka addaa addaa qubachuun tajaajila garee jechoota kanneenii qooddachuuf amala addaa qabaachuu isaati.

Gama biraatiin ammoo, qubeessuun ergaa yookaan yaada dabarfachuuf haala seera afaan tokkoo eeganii qubeewwan fayyadamuun sagalee afaanichaa jechootaan barreessuuti. Yaada kana ilaalchisuun Byrne (1988:1) yoo ibsu:

Writing can be said to be the act of forming graphic symbols: that is letter or combination of letters which relate to the sounds we make when speak. Writing is clearly much more than the production of graphic symbols. The symbols have to be arranged, according to certain conventions to form words, and words have to be arranged, to forms sentences.

Akka yaada kanarraa hubatamutti, barreessuun hojii mallattoolee qubeewwanii uumuu ta'ee, qubee yookaan qindoominni qubeewwan kunneeniis, sagalee dubbannuun walitti dhufeenya qabu. Mallattooleen kunneenis akkaataa seera bu'uura qabaniitiin jechoota; akkasumas,

jechootaan ammoo himatu ijaarama. Kanaaf, barreessuun akkaataa waliigaltee hawaasni qabuutti yaada, fedhiifi hawwii sammu keessa jiru karaa ittiin ibsatani. Haalli ittiin ibsatanis qubeetti fayyadamuun seera afaanichaa eeganii waraqaarratti himoota qajeelaan barreessuudhaan dhiyeessuu akka ta'e hubachiisa.

“Qubeessuun haala sagaleeleen jecha keessa jiran ittiin tarreeffaman ilaala. Qubeessuuf akaakuun qubeewwan Afaan Oromoo dheeraa, gabaabaa, jabaafi laafaa beekamuu qaba.” (Geetaachoo, 1992:99). Kanarraa kan hubatamu, seera Afaan Oromoo eeganii barreessuu yoo baatan barreeffamichi ergaa dabarsuurratti rakkina akka uumuufi yommuu barreeffamu seerota kana eeguun barbaachisaa akka ta'eedha. Kanaafuu, qubeessuun qubeewwan afaanicha keessatti argaman seera afaanichaa hordofuun haalaan walduukaa hiriirsuun jecha hiika qabu ijaaruun akkasumas, jechoota walduukaa buusuun hima ergaa guutuu dabarsu barreessuu jechuudha.

Dabalataanis, akka Todd (1986: 434) ibsutti: "Spelling involves the forming of words with letters according to convention and accepted usage." jedha. Kanaaf, qubeessuun akkaataa fudhatama qabuun qubeewwan walitti fiduun ijaaru akka ta'e hubanna. Akkasumas, qubeessuun walquunnamtii sirrii raawwachuuf kanneen oolan keessaa tokko. Yaada yaada kana deggaruu Clarkfi kanneen biroo (1994:51) yoo ibsan:

One of the keys to successful communication is correct spelling. In writing, a misspelled word can detract the reader from content of message and cause of misunderstanding. Incorrect spelling may also cause embarrassment because it lowers the writer's image in the reader's mind. Proper spelling, therefore, is basic to effective communication.

Gabaabumatti, yaada kanarraa dogoggorri qubee jiraannaan dubbistoonni ergaa barreeffamichaa hubachuu dhabuurra darbee barreessichaaf ilaalchi qaban akka gad bu'u gochuu hubanna. Kanumarraa ka'uun caasaa Afaan Oromoo keessaa fayyadamni sirna qubeessuu maal akka fakkaatuufi dhibbaa innifiduu waliin armaan gaditti dhiyaatera.

Afaan Oromoo akkuma afaanoota kan biroo sagalee mataa isaa kan qabu you ta'u, sagaloonni kunis dubbachiisaafi dubbifamaatti qoodamu.

2.8.1. Sagalee Dubbachiisaa

Sagalee dubbachiisaan qaamni dubbii keenya, inni dubbifamaan walitti dhufee akka addaan deemu gochuudhaan dubbifamuu sagalootaarratti qooda fudhata. Sagaleewwan dubbachiisaa kunniin gabaabaafi dheeraa jedhamuun beekamu. (Addunyaa, 2010:56).

Afaan Oromoo keessatti sagalee gabaabaa kan jedhamu wayita jecha sana keessa dubbachiiftuun tokko taatee galuudha. Dubbachiiftuun qeenxee waan taateefis yeroon jecha sagalee gabaabaan barreeffame dubbisuus gabaabaadha. Kana jechuun dheerinni yeroo sagalee gabaabaa dubbisuu, hanga dheerina yeroo sagalee dheeraa dubbisuu hinga’u. Kanaafis, sagalee gabaabaan yeroo barreessamu qubeen dubbachiistuu qeenxee ta’ee barreeffama.

Dubbachiistotni walfakkaatan lama walfaana dhufuun ammoo dheerachuu sagalichaa agarsiisa. Dheerachuufi gabaabbachuun jijjiiraa hiikaa fida. Dubbachiistotni gosa garaagaraa lama walitti aananii hindhufan. Yeroo akkanaa hudhaatu gidduu gala. Barreeffama afaanichaa keessatti dogoggorri kan uumamu bakka dheerachuu qabutti gabaabsuufi bakka gabaabbachuu qabutti immoo dheeressuun kan uumamuudha. Kun immoo seera tamsa’ina sagalee kanaa wallaaluun kan uumamuudha. “ Sagalee dheeraan jecha sagalee ykn dubbachiiftuu gosa tokkoo lama of keessaa qabuudha. Sagalee dheeraa kan jedhamuufis yeroon sagalee dheeraa dubbisuu yeroo sagalee gabaabaa dubbisuu waan caalufiidha.” (Kumasaa, 2000). Sagalee dheeraan yeroo barreeffamu dubbachiistuun gosa tokkoo dachaa ta’ee barreeffama.

2.8.2. Sagalee Dubbifamaa

Qubee dubbifamaan dubbachiistuu malee deebbifamuu hin danda’u. Seera barreeffama Afaan Oromoo keessatti dubbifamoonni seera ittiin barreeffaman qabu. Dubbifamoonni gosa tokkoos ta’ee gosa adda addaa jecha gidduutti lamaa ol ta’anii walitti aananii galuu hin danda’an. (Gragg, 1976). Akkasumas, jalqabaafi dhuma jechaarratti tokko ol ta’ani galuu hindanda’an. Akka Samuel (2010:27) ibsutti: “ The language (Afan Oromo) permits only two consecutive consonant at a word boundaries.” jedha. Kanaaf, seera kana hojiirra oolchuu wallaallan dogongora qubeessuutiif madda ta’uu danda’a.

Jechi dubbifamaa tokko qofa qabu immoo jecha laafaa jedhama. Innis, yeroo dubbifamaan tokko jecha gidduutti qeenxee ta’ee galuu kan uumamuudha. Yeroo sagalee laafaa waamnu bakki uumama sagalee dubbii xiqquma waltuqanii gadi wal lakkisu. Yeroo sagalee jabaa

waamnu immoo qaamoleen dubbii sagalee sana uuman walirra turu. Kanaaf, turtiin yeroo sagalee laafaa uumamaniif wayita sagalee jabaa uumamanii walqixa miti Jechuudha. Akka Geetaachoo (2011:8) ibsutti: “ Garaagarummaan sagalee laafaafi sagalee jabaa gidduu jiru yeroo irratti hundaa’a. Kana jechuun sagalee jabaa uumuuf yeroon barbaachisu sagalee laafaa uumuuf yeroo barbaachisu ni caala” jedha. Kanaaf, sagalee laafaan yero gabaabaa keessatti dubbatamuun kan irra darbamu ta’uu hubachiisa.

Dubbifamaan gosa tokkoo lama ta’ee yoo dhufe jabaachuu agarsiisa. Jechi haala kanaan uumame jecha jabaa jedhama. Dogoggorris kan uumamu bakka jabaachuu qabutti laaffisuufi bakka laafuu qabutti immoo jabeessuuni. Kunis seerota kanneen wallaaluu ykn xiyyeeffannoo kennuu dhabuu irraa dhufuu mala. Afaan Oromoo keessatti jechi tokko jabaa kan jedhamu dubbifamaan gosa tokkoo wayita jecha gidduutti lama ta’ee galuudha. (Geetaachoo, 2011). Jabaachuufi laafuun jechaa jijjiirama hiikaa fiduu mala. Akka Samuel (2010: 27) ibsutti: “ Consonants may also found short and long in the language to bring change in meaning.” jedha. Kanaafuu, yeroo qubeessinu bakka jechi jabaatutti dubbifamoota dachaa taasisuun barreessuu qabna. Yoo kana ta’uu baate garuu dogoggoraan waan barreeffamuuf hiikni wanta barreeffamuuf yaadame sanaa nijjiirama. Kana malees, jecha hiika hinqabnes ta’uu danda’a.

2.8.3. Irra Butaa

Irrabutaan adeemsa dubbifamaan gosa addaa addaa lama walfaana dhufuudha. Kunis, dubbifamaa dursa dhufe dafnee dubbisuun kan ittiaanee dhufu barreeffamaan osoo hintaane dubbiin jabeessina. Sababni isaa, dubbifamaan sadii si’a tokko bakka tokkotti dhufuun seerri afaanichaa waan dhorkuuf. Yeroo baay’ee dogoggorris kan uumamu dubbifamaa sadii walitti aansuufi irrabutaa gidduutti dubbachiistota galchuuni. Kun immoo seera dubbataan afaanichaa ittifayyadamuun alatti ba’ee hiika dhabeessaafi miira akka hinqabaanne taasisa. Kana ilaalchisee Geetaachoo (2005:28) yoo ibsu:

Dubbifamtoonni gosa adda addaa lama walitti aananii argamu. Dubbifamtoonni gosa adda addaa lama walitti aananii hiriira keessatti yommuu argaman irra buta jedhamu. Seerri irrabutaa kun Afaan Oromoo keessatti gidduu hiriira. Jalqabaafi dhuma jechaatti sagaleen irra butaa hinargamu. Kana malees, Afaan Oromoo keessatti dubbifamtoonni gosa adda addaa lamaa ol walfaana galuu hin danda’an.

Kanaaf, dubbifamtoonni kunniin gosa garaagaraa haata'aniyyuu malee sagaleen isaan uuman tokko waan ta'eef, wanti irraa butame hinmul'atu. Akka Geetaachoon (2007:28) ibsutti: "Sagaleewwan dubbifamtootaa jalqabaafi xumura jechaarratti sagaleen irrabutamuu hindanda'u" jedha.

2.8.4. Hudhaa

Hudhaan afuurri somba keessaa bahee ol dhufee yoo ba'uuf jedhu kan addaan cituudha. Hudhaa barreessuuf, mallattoo (‘) keenya. Mallattoon kun jechoota keessatti iddoo adda addaatti galuu danda'a. Innis sagalee dubbifamaafi dubbachiistuu gidduu, jalqaba jechaa, dubbachiistuu dura, dubbifamaa booda galuu danda'a. Kanaaf, hudhaan Afaan Oromoo keessatti akka sagalee dubbifamaatti kan gargaaruudha. Akka Abarraa Nafaafi kanneen biroo (1995) ibsanitti: hudhaan dhamsaga Afaan Oromoo keessaa tokko akka ta'eedha. Barreeffama Afaan Oromoo keessatti dubbachiistota gosa tokkoo lamaafi isaa ol ta'anii yoodhufan gidduu galuuf fayyaddi. Dhamsaga ta'uun ishee immoo seera malee ittidadalamuufi irraa hir'achuun jechicha hiika dhabeessa yookiin hiika biraa akka kennu taasisa. Akka Fiqaaduun (2010) ibsutti: hudhaan wantota sadii irraa kan ka'e dogoggora qubeessuu uuma. Tokko hudhaa dubbifamaa dura galchuun, lama jecha keessaa dhabamsiisuufi sadaffaan bakka hudhaan galuu qabutti dubbifamaa jabeessuuni. Sababni isaas, hudhaa akka sagalee tokkootti beekuu dhabuufi ittifayyadamuu wallaaluudha.

2.9. Dhiibbaa Dogoggorri Qubeessuu Walqunnamtiirratti Qabu

Barreeffama barreeffamu tokko keessatti wantoonni ergaa dabarfamu guutuu taasisuuf gumaacha taasisan hedduudha. Isaan keessaa kanneen akka: ittifayyadama sirna tuqaalee, qub-guddeessa, laafinaafi jabina sagalee, dheerinaafi gabaabina sagaleefi kan kana fakkaataniidha. Yaada kanaan kan walitti dhihaatu Crystal (1987:179) yommuu ibsu: "Written language displays several unique features, such as punctuation, spatial organization, color and other graphic effects. The spelling can be altered, to convey the impression of regional accent, personality or other effects" jedha. Kanaaf, afaan barreeffamaa amaloota hedduu kanneen akka: sirna tuqaalee, qub-guddeessa, haala qinda'inaafi miidhaginaafi kkf of keessaa qaba. Akkasumas, loogni naannoo, haalli namoomaafi dhiibbawwan biroo yaada karaa qubeessuutiin darbu nimiidha. Akka Byrne (1988:15) ibsutti ammoo: "Spelling is a problem of or many users of the language, native and non-native speakers alike, and most of us are obliged to consult a dictionary from time to time"

jedha. Yaada kanarraa kan hubatamu, qubeessuun warreen afaan dhalootaafis ta'ee; kan lammaffaatiif rakkoo namoota hedduuakka ta'eedha. Kanaaf, baay'een keenya kuusaa jechootaa fayyadamuu yaalla kan jedhu hubachiisa.

Karaa biraatiin ammoo, fayyadama qubeessuu jalatti ilaalamu kan danda'u keessaa tokkosirna tuqaaleeti. Sirni tuqaalee mallattoo jecha yookaan barreeffama keessatti galuun tajaajilaniidha. Mallattooleen galan kunniinis yaadni tokko xumuramuu agarsiisuuf, jechoota yookaan yaada akka gaaffiitti kaasuu barbaadne tokkoof, hima keessatti jechoota walfakkaatan gargar baasuuf, wanta raajeffatamu tokko ibsuuf, haasaa nama tokkoo akkuma jirutti barreeffamaan gabaasuufi kkfniif gargaaramna. Sirni tuqaa tokko iddoo galuu qabutti hingalu taanaan yookaan hinhafa taanaan yaadni dabarsuuf barbaadame ergaa guutuu hindabarsu jechuudha.

Karaa biraatiin, rakkoon qubeessuu keessatti mul'atan heddudha. Rakkoolee kana ilaalchisee Gorrell (1967) yoo ibsu: rakkoon qubeessuu keessatti hammataman kanneen akka: dogoggora barreessuu amaleeffachuu, dhibaa'ummaa, buusaa sagalootaa addaan baasuu dhabuu, jechoonni tokko tokko walfakkaachuufi maxxantoota duraafi duubaa addaan baasuu dhabuufa'a akka ta'e ibsa. Akkasumas, hanqinni qubeessuu qabiyyee barreeffamichaa hubachuuf dubbistoota kan danqu ta'uufi akka dhibaa'ummaatti kan fudhatamu ta'uu ilaalchisee Rosafi warri biroo (1996) yoo ibsan: "Poor spelling distruct the reader from the content of your writing and gives a general impression of carelessness," jedhu. Kanaaf, rakkoon sirnaan qubeessuu hiika waan jijjiiruuf ergaa darbuu barbaadamerratti dhiibbaa geesisa.

Gama birootiin ammoo Robitaillefi warri biroo (2002) akka ibsanitti: qubeessuun ogumma bu'uuraa ta'uu tuquun; dogoggorri qubeessuu dubbistoota dogoggorsiiisuurra darbee kan burjaajessu ta'uu agarsiisa. Kun ammoo dogoggorri caasaa bifa akkasiin uumamu gama tokkoon hiika kan jijjiiru yoo ta'u; gama biroon ammo hiikajecha waan dhabsiisuuf dubbisaan ergaasaa akka hinhubanne taasisa. Haaluma walfakkaatuun dhiibbaa dogoggorri qubeessuu ittifayyadama afaanirratti qabu Guta (1981:1) yoo ibsu: "Incorrect spelling contributes to inefficient language use in writing. This is mainly because accurate spelling may be one manifestation of general proficiency in language," jedha. Kanarraa kan hubachuun danda'amu namni tokko beekumsa afaanichaa qaba kan jechisiisu keessaa agarsiistuu guddaan qulqullinaan qubeessuu isaati. Sababiinsaas, dogoggorri qubeessuu qulqullina barruu tokkoorratti dhiibbaa guddaa geesisa.

Dogoggorri qubeessuu ergaa dabarfamuu barbaadame tokko haalaan dubbisaa biraan gahuurratti dhiibbaa qaba. Yaada kana Guutaan (1989:1) yoo ibsu: “ Incorrect spelling contributes to in efficient language use in writing. This is mainly because accurate spelling may be one manifestation of a general proficiency in language.” jedha. Akka yaada kanaatti dogoggorri qubeessuu barreeffama keessatti afaan haala gahumsa hinqabneen akka fayyadamaniif gumaacha kan taasisu ta’uusaafi ulaagaalee gahumsi waliigalaa afaanii ittiinibsamu keessaa tokko sirritti qubeessuu ta’uu isaati.

Kanamalees, walquunnamtii taasisuurratti dhiibbaa guddaa qabaachuu isaa ilaalchisee Mihiretuufi Melkamu (2011:105) yoo ibsan: “ Spelling errors cause problems to communication since it is a deviation from rules. That means any graphemes that are added, deleted, substituted by another or reversed are counted as misspelling.” jedhu. Yaadni kun kan ibsu dogoggorri qubeessuu seera afaaniirraa waan dabuuf walqunnamtiirratti rakkina geessisuu kan danda’u ta’uu isaati. Kana jechuun, qubeen jecha tokkotti dabalamee yookiin keessaa hafee, qubee biraatiin kan bakka bu’ame yookaan bakka waljijjire akka dogoggora qubeessuutti waan lakkaa’amuufi.

Dabalataanis, dogoggorri qubeessuu walqunnamtii barreessitootaafi dubbistootaarratti dhiibbaa akka qabu yoo ibsan:

Wrong spelling brings communication break down between the writers and the readers. The readers who are reading wrongly spelt word may understand the word in a wrong way and he may be confused to understand the message of the writers. Therefore, knowing and using the correct spelling of words help to create good communication between writers and readers (Mihiretu and Melkamu, 2011:103).

Akka yaada kanaatti, dogoggorri qubeessuu barreessitootaafi dubbistoota gidduutti adda citiinsa walqunnamtii fida. Dubbistoonni jecha dogoggaraan barreeffame dubbisan jecha sana haala dogoggora ta’een waan hubataniif ergaa barreessichaa hubachuuf nirakkisa. Yaada kanas fakkeenya fudhachuun haailaallu.

Akkaataa ittibarreeffame.

irraa darbe

irraa ba'e

irraa gore

Akkaataa ittibarreessuuf barbaadame.

irra darbe

irra ba'e

irra gore.

Fakkeenya armaan olii keessatti akkaataan himoonni kunniin barreeffamuu barbaadameefi akkaataan ittibarreeffame sababa sagalee /a/n ittidabalameef hiikni wanta jedhamuuf barbaadamee jijjiirameera. Himoota armaan olitti barreeffaman keessaa tokko fudhannee yoo ilaalle, *irraa gore-irra gore* himoonni kunniin lamaan faallaa walii agarsiisu. Kanaaf, jecha yookaan hima keessatti sagaleen tokko hiika wanta jedhamuuf barbaadamee jijjiiruu yookaan dhabamsiisuu akka danda’u hima armaan oliirraa hubachuun nidanda’ama.

Kana malees, Kelly (1998:391) dhiibbaa dogoggorri qubeessuu barreeffama irratti qabu yoo ibsu: “Misspelled words can spoil the effect of another wise excellent paper. However, avoiding these errors is no easy task,” jedha. Yaanni kun kan ibsu dogoggorri qubee jecha tokkoo, barreeffamoota hafan kan booressu yoo ta’u, kana hojiirra oolchuun hojii salphaa akka hintaane addeessa. Kanaafuu, yaada kanarraa kan hubatamu rakkoon dogoggoraan qubeessuu jecha tokkoo ergaa waliigalaa yaada barreeffama sanaa guutummaanis ta’ee; gamisaan kan gaaga’u ta’uusaati.

Karaa biraatiin ammoo, dogoggorrii gama barreessutiin uumamuu dhiibbaa mataa isaa danda’e kan qabudha. Barreeffamni tokko ergaa ofkeessatti qabate sana dubbisaa isaaf ifa taasisuu danda’uu qaba. Kana gochuuf wanti fayyadu ammoo qubees ta’u jecha bifa galumsa sanaaf barbaachisuun sirriitti barreessuudha. Yaaduma kana waliin kan walqabate Glencoe (2001: 828) yoo ibsu: “One of your goals as writer is it communicate your ideas clearly to your audiences. If your writing is filled with misspelled words your ideas may be lost.” Jedha. Akka yaada hayyuu kanaatti, kaayyoon barreessaa tokkoo ergaa dabarsuu barbaade sana bifa ifa ta’een dubbisaa isaaf dabarsuudha. Hanqinni barreeffamaa jiraannaan garuu kun akka ta’uu hindandeenye agarsiisa. Keessattuu, Afaan Oromoo keessatti qubeen tokko jecha barreeffamuuf barbaadame sanaaf baay’ee murteessaadha. Sababni isaas, Afaan Oromoo keessatti qubeen tokko sagalee tokkoo bakka waan bu’uuf jijjiiramni wayii jiraannaan dhiibbaa fida waan ta’eef.

Kanaafuu, qubeen tokko jecha barreeffamu keessaa hafnaan, ittidabalamnaan yookiin dogoggorumti ta’e tokko irratti uumamnaa rakkoo cimaa fiduu danda’a. Kunis, akkaatuma humnaafi murteessummaa jechichi galumsa sana keessatti qaburratti kan hundaa’u ta’ee ergaa akka darbuuf yaadame sana kallattii jijjiirsisuu, humna dhabsiisuu yookiin ergicha addaankutuufi hiika dhabsiisuu danda’a. Dogoggorri barreessuu jecha tokkorra jiru hiika hima keessa jiru sana dogoggoriisuu mala (Norrish, 1983). Kun immoo barreeffamni tokko wanta biroon gaarii ta’uu

kan danda’u hanqinni barreessuu fudhatama akka dhabu taasisa. Dabalees, hanqinni barreessuu haala dubbisa hima tokkoo qofa kan jijjiiru osoo hintaane haala barreeffama keessatti argamu guutuusaa jijjiiruu danda’a.(Hodge, 2009).

Walumaagalatti, dogoggorri qubeessuu walqunnamtii barreessaafi dubbisaa gidduu jiru waan harcaasuuf, ergaan barbaadame akka hindabarre yookiin ergichi bifa hinbarbaadamneen yookiin faallaan akka hubatamu taasiisurra darbee jiruuf jireenya hawaasaa keessatti gama guddina afaanichaas ta’e tajaajila afaanichaan rakkoo guddaa fida. Kunis, ergaa darbuu male tokko danquu yookiin hiika dhabamsiisurra darbee guddina afaanichaarrattis ta’ee tajaajila inni kennurratti dhiibbaa qaba. Akkasumas, hawaasni nama barreeffama dogoggora qubee qabu barreesse sana akka nama barnootaafi dandeettii hinqabneettifi barreeffamichis fudhatama akka hinqabnetti fudhachuu danda’a. Kun immoo, yaada barreeffamichaa fudhatama dhabsiisa waan ta’eef, faayidaan afaanicharraa argamu nihir’ata jechuudha. Haalli kun gama barreeffamaan hawaasni akka afaansaa sanaan tajaajilamuufi faayidaa irraa argaturratti mamii akka qabaatu taasisuu danda’a.

2.10. Sakatta’aa Barruu Walfakkii

Mata duree kana jalatti qorannoowwan fayyadama afaanii ilaalchisee kanaan dura gaggeeffamaniifi qorannoo kana gidduu garaagarummaafi walfakkkeenyi jiru maal akka fakkaatu ibsuu irratti xiyyeeffata. Qorannoo fayyadama Afaan Oromoo daldala dhuunfaafi gamtaa ilaalchisee asiin dura gaggeeffame kallattiin argachuu hindandeenye. Haa ta’u malee, hojiiwwan yookaan qorannoon biroo kan qorannoo kana waliin walitti dhiyeenya qaban hinjiran jechuu miti. Kutaa kana keessattis qorannoowwaan kanaan dura hojjetaman kanneen mata duree qorannoo kana faana hariiroo qabantu sakatta’amee dhiyaate.

Saamu’eel Laggasaa (2010) “ Common Mistake in Afan Oromo Writing system” jedhu barjaawwan Magaalaa Adaamaa irratti dalagee jira. Xiyyeeffannoon qorataa kanaa rakkoolee gama caasaafi hiikaan waliin walqabatan qorateera. Qorannoo kanaanis rakkoolee caasaa keessaa kanneen seeraan qubeessuu dhabuufi duraa duuba jechootni Afaan Oromoo taa’uu qabu faallesuun uumaman hedduu ta’an agarsiiseera. Akkasumas dogoggoraan afaan biroo irraa gara Afaan Oromootti jijjiiruu waliin wal qabatees rakkoon gama hiikaan akka mul’atu ibseera.

Akkasumas Fiqaaduun Baldaa (2010) “Analysis of Spelling and Grammer Errors” jedhu irratti mojuloota Yuuniivarsiitii Haramayaa keessatti barattootaaf qophaa’an sakatta’eera .

Xiyyeeffannoon qorataa kanaas rakkoolee gama seeraan qubeessuu dhabuufi caasluga afaanichaa dogoggoraan fayyadamuu akka mul'atu caqaseera. Haalli kun immoo guddina afaanichaa irrattis ta'ee, ergaa darbu irratti dhiibbaa akka qabu agarsiiseera. Akka walii galaatti barattootnifi barreessitootni garaa garaa seerota bu'uuraa barreeffama Afaan Oromoo hubachuufi raawwachuu irratti rakkoon akka jiru ibsuuf yaalaniiru.

Haaluma wal fakkaatuun Beekan Gulummaa xiinxala qulqullina barreeffama Afaan Oromoo Taappellaafi Beeksisootaa magaalota naannoo Finfinnee jedhurratti kan xiyyeeffatee kan hojjate yoo ta'u, rakkoon caasaa (duraa duuba jechootaa eeguu dhabuu, walqabsiistuu 'fi' akka of danda'aatti fayyadamuu), dogoggora qubee (qubee guddaafi qubee xiqqaa iddoo malee fayyadamuu, dubbifamaa iddoo malee jabeessuufi laaffisuu, dubbachiistuus dheeressuufi gabaabsuu, dogoggora irraburaa, dogoggora hudhaa, dogoggora qubee Afaan Oromoo addaan baasuu dhabuufi) hanqinni jijjiirraa (hanqina jijjiirraa maqaa, fayyadama jechoota mijatoo hintaane, dhaabbii dhabuu jechootaa, fayyadama jechoota ifa hintaaneefi yaada hanquu kan dabarsan fayyadamuun) akka mul'atuufi kun immoo guddina barreeffama Afaan Oromoo akka miidhu agarsiiseera.

Qorannoon Xahaa Maammaa bara 2008 mataduree “Qaacceessa Ittifayyadama Afaan Oromoo Mana Murtii Aanaa Agaarfaa” jedhuun kan gaggeeffame yoo ta'u, kaayyoon isaa adeemsa hojii seeraa keessatti Afaan Oromootti akkamitti akka fayyadamaniifi makama afaan biroo adda baasanii ibsuu irratti xiyyeeffata. Kanarratti hundaa'uun qoratichii argannoo isaatiin fayyadama Afaan Oromoo mana murtii keessatti rakkinoonni akka: Abbootiin Seeraa hubannoon isaan abbootii dhimmaatiif kennan gahaa ta'uu dhabuu, adeemsa hojii mana murtii keessatti qaamoleen seeraa yeroo abbootii dhimmaa qoratan, raawwiifi murtii dabarsan afaan garagaraa walitti maku. Kun ammoo tajaajilamtootni ergaa qixa sirriitiin akka hinhubannee taasisaa jiraachuu, kitaabileen waa'ee seeraa irratti barreeffaman, qajeelfamootniifi maxxansaaleen seeraa baay'een isaanii kan Afaan Oromootiin hinbarreeffamne ta'uufi haalli mana murtii keessatti jechootni ittitaajaajilaa jiraniifi uumamaa jiran kallattii kan hinqabne ta'uu bira gahee jira.

Gammachiis Zawduu bara 2016 mata duree “Xiinxala Haasbarruufi Fayyadama Afaan Oromoo Mana Murtii Aanaa Hidhabuu Abootee” jedhuun qorannoo kan gaggeessee yoo ta'u, kaayyoon isaa sirna fayyadama haasbarruu, jechoonni achitti dhimma ittibahaman haala akkamiin akka uumaman, haasbarruufi haala fayyadama Afaan Oromoo mana murtii aanaa Hidhabuu Abootee

keessaa xiinxaluun ibsuudha. Argannoo isaatiin ammo rakkinoonni akka: abbootiin dhimmaa yeroo duraaf gara mana murtii aanaa Hidhabuu Abootee dhufan, dhaddacharratti yoomessa fayyadama haasbarruu bakka sanaa walaaluu irraa kan ka'e yaada isaanii ibsachuuf kan rakkatan ta'uu, dhimmoonni baay'een mana murtii keessatti gabaajeefi lakkoofsaan waan ibsamuuf abbootii dhimmaan hubatamuu dhabuu, jechoonni haaraan uumaman afaan seeratti kan hindabalamne ta'uu, qaamni jijjiraa kitaabolee seeraa hojjatu seeraan hundaa'e kan hinjirre ta'uurraan kan ka'e, kitaabooleen seeraa kun jijjiraan isaanii haahojjatamu osoo jedhamelee eenyu akka raawwatu seeraan murtaa'ee kan hinjirre ta'uu, hojii jijjiirraa afaan seeraa hojjachuuf galmeen jechoota seeraa Afaan Oromootiin hojjatamee dhabamuu irraa kan ka'e, qaamoleen haqa mirkaneessan akka hubannoo isaaniitti hiikuun dhaabbatummoo jechoota seeraa dhorkuu isaaniifi akkataa jijjiirraa afaanii hanqina qabaachuu isaa bira gahee jira.

Qorannoon biroo kan fayyadama afaanii waliin walitti dhiyeenya qabu, Zalaalam (2012) mataduree "Xiinxala Fayyadama Afaan Oromoo: Beeksisoota Taappeellaa Magaalaa Adaamaa" jedhu irratti hojjateedha. Argannoon qorannoo kanaa, beeksisoota taappeellaa Magaalaa Adaamaa keessa jiran dogoggora caasaa, qubee, sirna tuqaalee, hanqina jijjiirraa maqaafi fayyadama jechoota mijatoo hin taanee akka qaban ibsee jira. Haata'uu malee, qorannoon Zalaalam ittifayyadama afaanii beeksisoota taappeellaa Magaalaa Adaamaatiin yoo walqabatu, qorannoon koo garuu, Qaaccessa fayyadama Afaan Oromoo dhaabbiilee daldalaa dhuunfaafi gamtaa bu'aa omishaalee dabalatee jiru kanneen Magaalaa Sulultaa keessatti argaman xiinxaluu irratti xiyyeeffata.

Haata'umalee rakkoon wal fakkaataan yeroo ammaas kitaabilee barreessitoota garaa garaa, barjaawwanfi beeksiisoota magaalaawwan Oromiyaa addaa addaa irraatti mul'achaa jira . Kun immoo kan agarsiisu hojiileen qorattootaa bakka hunda akka hingenyeefi bakka ga'ettis xiyyeeffannoo kennuu dhabuu ta'a. Dogoggorri kun immoo yoo itti fufan guddina afaanichaa irrattis ta'ee, dhaamsa barbaadame dabarsuuf gufuu ta'aa jira. Kanaaf, xiyyeeffannoon waraqaa qo'annoo kanaa rakkoo wal fakkaataa irra deddeebiin mul'atu kana mul'isuufi kanneen gama fayyadama afaanii bu'aa omishaaleen walqabatee xiyyeeffannoo hinarganneef furmaata barbaachisaa itti kennuufi akka itti kennamu yaadachiisuufi affeeruu ta'a. Kun immoo, waaltinaafi guddina afaanichiifis ta'ee, ergaa barbaadame dabarsuuf baay'ee barbaachisaa waan ta'eefi.

Boqonnaa Sadi: Saxaxaafi Mala Qorannichaa

3.1. Saxaxa Qorannichaa

Qorannoon kun fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbiilee daldalaa Magaalaa Sulultaa keessatti argamanii maal akka fakkaatu qaacceessanii ibsuurratti kan xiyyeeffateedha. Adeemsa hojii daldalaa keessatti fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbilee bu'aa omishaa qabaniin maal akka fakkaatu ibsuufi caasaa afaanii daldala keessatti ittifayyadaman bu'uura godhachuun kan dhiyaateedha.

Kaayyoon qorannichaas haalli fayyadama Afaan Oromoo adeemsa hojii daldalaa Magaalaa Sulultaa keessa jiru maal akka fakkaatu ibsuu yoo ta'u, malli qorannoo filatamees mala qorannoo ibsaati. Sababni isaas, haala qabatama Afaan Oromoo fayyadamuurratti jiru faana bu'uun odeeffannoo battalaa argachuun kan ibsame ta'uu isaati. Akkasumas, kaayyoon qorannoo kanaa galmaan ga'uuf, qorattuun ragaalee funaanaman gosa qorannoo akkamtaa (qualitative research) fayyadamuun qaaccessitee jirti. Sababni isaas, qorannoo kana keessatti ragaaleen funaanaman harki caalu kan hiika argatan mala akkamtaatiin waan ta'eefi.

3.2. Mala Qorannichaa

Qorannoon kun mala akkamtaatti fayyadamuun gaggeeffame. Sababni isaas, qorannoo kana keessatti odeeffannoon guurame lakkoofsaan osoo hintaane ibsaan hiika kan argate waan ta'eefidha. Kanaafuu, kaayyoon qorannoo kanaas qaacceessa fayyadama afaanii dhaabbilee daldala dhuunfaafi gamtaa irratti xiyyeeffata waan ta'eef qorattuun mala kanatti fayyadamtee jirti.

3.3. Madda Ragaa

Qorannoon kun kan adeemsifame dhaabbilee daldalaa Magaalaa Sulultaa keessatti argaman irratti. Kanaaf ammoo, kaayyoo waliin akka deemuutti dhaabbilee daldalaa bu'aa omishaa qaban keessaa dhaabbileen kudha sadii kan filatamaniidha. Dhaabbileen filataman kunnin hundi isaanii dhaabbilee bu'aa omishaa qabaniidha. Akkasumas, dhaabbileen daldalaa magaalaa kanaa heddu ta'anillee isaan keessaa kudha sadan sababni filatamaniif ammoo, dhaabbileen kunniin bu'aa omisha isaanii irratti barreeffamootni isaan barreessan gama fayyadama afaaniitiin waan ilaalamaniifi. Kana malees, barreeffamootni kanneen akka: beeksiisaa, kaayyoofi karoora dhaabbilee daldalaa kan biroo ilaalamuun, barreeffama isaanii keessatti hanqina fayyadama

afaanii ergaa barbaadame sana galmaan gahuuf gufuu ta'an argachuuf qorattuun xiyyeeffattee filattee jirti.

Kanaafuu, qorannoo kanaaf madda ragaa tokkoffaafi lammaffaatti kan dhimma bahameedha. Maddi ragaa tokkoffaa qorannoo kanaa ragaa qaama dhimmi ilaallatu irraa karaa afgaaffiitiin ittigaafatamtoota dhaabbilee daldalaa, ittigaafatamtoota waajjira daldalaafi waajjira aadaaf turiziimii magaalichaatiirraa karaa afgaaffiitiin fudhatameedha. Maddi ragaa lammaffaa ammoo barreeffamoota dhaabbilee daldalaa keessatti tajaajila kennan yookiin barreeffamoota dhaabbilee daldalaa keessatti argaman kanneen akka barreeffamoota omisha irratti argaman, karoora, beeksisa, barjaafi kanneen biroo suuraa kaafamuun karaa daawwannaatiin funaanamaniidha.

3.4. Mala Iddatteessuu

Iddattoon qorannoo kanaa hojjetootaa waajjiraaleefi dhaabbileeti. Akkasumas, barreeffamoota dhaabbilee daldalaa Magaalaa Sulultaa keessatti argamaniidha. Kanaaf, qorattuun tooftalee iddatteessuu jiran keessaa dhaabbileefi waajjiraalee filachuuf mala mit-carraa fayyadamuun iddatteessuu gaggeessitee jirti. Sababni malli kun filatameef, odeeffennitoota keessaa fudhachuuf waajjiraaleeniifi dhaabbileen filataman kunneen qorannoo kana sirriitti galmaan naaf gahu jettee qorattuun waan ittiyamanteef mit- carraan filachuun barbaachise.

Kanumaan walqabatee, qorattuun gosa iddatteessuu mit-carraa kana keessaa ammoo gosa tokko kan ta'e akkayyootti dhimma baatee jirti. Sababni isaas, iddattoon filataman qabiyyee qorannichaafi kaayyoo qoratichaarratti waan hundaa'aniifidha. Kanaafuu, qorannoo kana keessatti gosoota iddaattoo mit-carraa keessaa akkayyootti dhimma bahuun kan gaggeeffameef, iddattoon barbaadamu sun kaayyoo irrattii hundaa'uun akka kaayyoo waliin deemuttii ittiyaadame kan filatame waan ta'eefi. Akka Sarantakos (2005) ibsutti: mala iddatteessuu akkaayyoo keessatti qorataan ofii isaati iddaattoo dhimma kaayyoo isaa waliin deemuu irratti hundaa'uun, akka yaada isaatti nita'a jedhe kan amanu murteessuun kan filatuudha.

Bu'uruma kanaan kaayyoon qorannoo kanaa: fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa keessa jiru maal akka fakkaatu, fayyadamni kun ammoo heera mootummaa naannichaatiif ergaa akkamii akka qabu, fayyadama caasaa Afaan Oromoo dhaabbatichaafi hanqinaaf cimina fayyadama Afaan Oromootiin walqabatee hojii daldala Magaalaa Sulultaa keessatti mul'atu maal fa'a akka ta'an addaan baasuun ibsuudha. Kaayyoo kana galmaan gahuuf ammoo dhaabbilee

daldalaa magaalicha keessatti argaman keessaa iddattoon akka armaan gaditti kan fudhatameedha.

Dhaabbata Dhuunfaa Ittigaafatamummaa Isaa Murtaa'ee (plc) dhibbaaf shan (105) keessaa kanneen kallattiidhaan dhimmi kun isaan ilaallatuu dhaabbileen kudha sadii (13) fudhatamaniiru. Hoggantoota dhaabbilee kanneen keessaa ammoo namoota iddoo sanatti ittigaafatamummaa qaban namni tokko tokko filatamaniiru. Dhaabbileen kunniinis: Industirii Balayyaa(OB), Industirii Damoot (OB), Tamaaz food complex (OD), Nestel waters (OB), Waldaa Aksiyoona Elemtuu (OA), Great Absiniya (OB), Hayat Milk (OA), Ibex industry (OB), Sola Goja (OZ), Mustefa (rmy) (OB), Zongit (OB), Gadeb General (OL), Industirii Laakii (OCH))fa'adha. Kana malees, waajjiraalee dhimmi kun ilaallatuu kan ta'an waajjira aadaaf turiizimiifi daldalaa keessaa ittigaafatamtootni tokko tokko filatamaniiru. Akkasumas, dhaabbilee daldalaa dhimmi kun isaan ilaallatuu keessaa baankii daldalaa Itiyoophiyaa, baankii hojii gamtaa Oromiyaa, dhaabbata leenjii konkolaafchiftootaa 'Niwu intarnaashinaalii' irraa ragaaleen kan walitti qabamaniidha.

Walumaagalatti, namoota ittigaafatamummaarra jiran kudha saddeet (18), waajjiraalee lama, dhaabbilee daldalaa bu'aa omishaa qaban kudha sadi (13)fi ittigaafatamtoota dhaabbilee daldalaa kan biroo irraa ragaalee barbaachisoo ta'an argachuuf mala iddatteessuu mit-carraa keessaa akkayyootti gargaaramuun ragaan funaanamee jira. Akkasumas, milkaa'ina qorannoo kanaatiif odeeffannoon kan irraa funaanaman beeksisoota afur (4)fi barjaa Magaalaa Sulultaa keessatti argaman kudha ja'a (16) ta'an kanneen suuraa kaasuun walitti qabamanirraayi.

3.5. Irraawwatama

Qorannoon kun kan irratti raawwatamu dhaabbiilee daldalaafi barreeffamoota dhaabbilee daldalaa Magaalaa Sulultaa irrattiidha. Kanaaf, barreeffamoonni dhaabbiilee daldalaa kallattiin irraawwatama qorannichaati. Barreeffamoonni Afaan Oromoo kanneen dhaabbilee daldalaa keessatti argaman filamuun maal akka fakkaatan sakatta'amaniiru. Akkasumas, ittigaafatamtoonni dhaabbilee daldalaa, ittigaafatamtoonni waajjira daldalaafi aadaaf turiizimii magaalichaa afgaaffiin kan irrattii hirmaataniidha.

3.6. Meeshaalee Funaansa Ragaa

Meeshaaleen funaansa ragaa kaayyoo qorannoo kanaaf kaayyeeffatame galmaan gaha jedhamanii filataman sakatta'aa dookumantiifi afgaaffiidha.

3.6.1. Sakatta'aa Dookumantii

Qorannoo kana keessatti meeshaaleen funaansa ragaa dhimma ittibahame keessaa tokko sakatta'aa dookumantiiti. Sakattaa dookumantii ilaalchisuun Dastaan (2013: 131) yoo ibsu: “ Barreeffamoonni akka odeeffannoo qorannootitti nama fayyadan hedduu jira. Isaan keessaa kanneen akka: kitaaboota, xalayoota, gaazexaa, barrulee adda addaa, waraqaa ragaa, nagahee, ajandaa, qaboo yaa'ii, barreeffama murtii, yaadannoofi kannen kana fakkaatan ta'u danda'u” jechuun ibsa. Akkasumas, Sakatta'insi dokmentiwwanii ragaalee barreeffamaan jiru kamiyyuu kanneen gaaffiiwwan qorannoo waliin hidhata qaban fayyadamuu akka ta'e Bell (1993) ibseera.

Kanaaf, dookumantiwwaan adda addaa dhaabbilee daldalaa kana keessatti argaman kanneen akka: beeksiisa, karoora, barjaa, kitaaboota ragaalee biroo kanneen dhaabbilee daldalicha keessatti argaman, heera mootummaa federaalaa, magalata/labsii mootummaa naannoo Oromiyaafi qajeelfamootni dhimma afaanii ilaalchisee jiran sakkata'amaniiru. Kunis kaayyoo fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa keessatti maal akka fakkaatu qaacceessuu galmaan gahuuf kan fayyaduudha.

Kana malees, qorattuun ittifayyadama afaanii daldala dhuunfaafi gamtaa Magaalaa Sulultaa keessatti argaman kan daawwatteedha. Yeroo daawwattuus dookumantiwwaan garaagaraafi wantoota akka beeksiisaa dhaabbilee sana keessattii maxxanfamaan garaagaraa ilaaluufi kanneen kaafachuuf eyyamamaa ta'e suuraa kaasuun kan ittifayyadamteedha. Akkasumas, barreeffamoota omishaalee irratti barreeffamuus kan daawwatteefi kanneen eyyamamaa ta'an ammo suuraa isaa fudhateerti. Haaluma kanaan qorannoo kana karaa guutuu ta'een gaggeessuuf, wantoota akka beeksisaa, barjaafi kanneen biroo bifa barreeffamaan dhaabbilee sana keessatti argamu suuraa kaasuun akka ragaatti fayyadamuufi ragaa karaa afgaaffiin argame ittinmirkaneeffachuun, deggaruun yookiin faalleessuun kaayyoo qorannoo kanaa fixaan baasuuf dhimma ittibahameera.

3.6.2. Afgaaffii

Afgaaffiin meeshaa ragaaleen ittiinfunaanamu keessaa isa tokko ta'ee, odeeffannoo gadi fageenyaan yookaan bal'inaan funaanuuf kan nama gargaaruudha. Haala kanaan qorannoo kana keessatti afgaaffiin qaamota garaagaraaf kan taasifame yoo ta'u, kanneen keessaa namoota ittigaafatamtoota dhaabbilee daldalaa dhimma kanaaf filatamoo ta'aniifi ittigaafatamtoota waajjira daldalaafi aadaaf turizimii magaalichaatiif kan dhiyaatedha.

Kanaafuu, akka kaayyoo qorannoo kana waliin deemutti fayyadamni Afaan Oromoo bu'aa omisha dhaabbilee daldalaa Magaalaa Sulultaa keessa jiranii maal akka fakkaatu xiinxaluuf, ittigaafatamtoota dhaabbilee daldalaa bu'aa omishaa qaban irraa afgaaffii yaada kana deebisuuf gargaaran 11 qorannoo kanaan akka hammataman ta'eera. Kaayyoo fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa dhuunfaafi gamtaa magaalichaa ergaa heera mootummaa naannichaatiif qabu ilaalchisee gama to'annaatiin qaamni dhimmi kun irraa eeggamu nijira. Kanaafis, akka qaama kanaatti ittigaafatamtuu waajjira aadaaf turiizimii magaalichaatiif gaaffiileen afaanii kudha tokko (11) dhiyaataniiru. Gaaffiileen kuni gama biroon kaayyoo qorannoo hanqinaafi cimina fayyadama Afaan Oromootiin walqabatee hojii daldalaa keessatti mul'atu maal fa'a akka ta'an addaan baafachuuf kan dhimma ittibahameedha. Kana malees, fayyadama Afaan Oromoo ilaalchisee akka qaama mootummaa tokkotti eeyyama daldalaa kennuun walqabatee Afaan Oromootiin akkamitti fayyadamuu akka qabaniifi hangam akka hubannoo kennuu irratti akka hojjetan xiinxaluuf, ittigaafatamtuu waajiira daldalaa magaalichaa irraa afgaaffiin yaada kana deebisuuf gargaaran sadeet (8) qorannoo kanaan akka hammataman ta'eera.

Gama biraatiin, afgaaffiin hundi isaanii Afaan Oromoon kan qophaa'aniidha. Haata'u malee, ittigaafatamtoonni dhaabbilee daldalaa bu'aa omishaa qaban keessaa kanneen odeeffannoo akka kennaniif filataman Afaan Oromoo hindanda'an. Kanaaf, qorattuun kaayyoo qorannoo kanaa galmaan gahuuf jecha afgaaffii Afaan Oromoon qopha'ee gara Afaan Amaaraatti jijjiiruun odeeffannoo barbaachisu funaannattee jirti.

3.7. Tooftaa Qaacceessa Ragaalee

Qorannoon kun fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa keessatti maal akka fakkaatu qaacceessuuf kan gaggeeffameedha. Haaluma kanaan haala fayyadama Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa ilaalchisee yaada ittigaafatamtoonni dhaabbilee daldalaafi waajjiraalee garaagaraa kennan, ragaalee daawwannaafi sakatta'a dookumantiin argaman bu'uura godhachuun; ragaalee daawwannaafi sakatta'a dookumantiin argaman mala akkamtaan qacceeffamanii jiru. Akkasumas, ragaaleen afgaaffii 'mobaayiliin' waraabaman akkuma jirutti hunda isaa waraqaarratti garagalchuun qorannicha qulqullina dhabsiisa waan ta'eef, kaayyoo qorannichaa qofarratti hundaa'uudhaan yaadoota irra deddeebii qabaniifi kaayyoon walhinqabanne hambisuun barreeffamatti jijjiiramee dhiyaateera.

Kana malees, qorattuun odeeffannoo afgaaffiin argaman kaayyoo qorannichaarratti hundaa’uun addaan baastee ragaalee bifa afgaaffiin funaanamanis keessaa mala akkamtaa fayyadamuun bakka tokkotti dhiyaatanii qacceedfamaniiru. Dhumarrattis odeeffannoo karaa hundaan madda adda addaarraa argaman walitti fiduun ibsi ittikennamee jira.

Boqonnaa Afur: Qaacceessa Ragaalee

Boqonnaa kana keessatti fayyadama afaanii ilaalchisee dhaabbileen qorannichaaf filataman afaan kamiin akka fayyadamaniifi afaanicha ammoo maal maaliif akka fayyadamantu ibsame. Akkasumas, boqonnaa kana keessatti ragaalee mataduree qorannoo kanaa xiinxaluuf karaalee funaansa ragaa garagaraan walitti qabamantu yaada hayyootaan tumsamee xiinxalame.

4.1. Fayyadama Afaanii Bu'aa Omishaaleerratti

Naannoon Oromiyaa fayyadama afaanii ilaalchisee labsii mataa isaa danda'e qaba. Magaaloota Naannoo Oromiyaatti argaman keessaa tokko ammoo Magaalaa Sulultaa waan taateef, haaluma labsii irratti taa'een fayyadamuutu irraa eegama. Labsiin kun bakka hojii irra ittioolu keessaa tokko ammoo hojii daldalaati.

Hojii daldalaa keessatti fayyadamni afaanii karaalee garaagaraan mul'ata. Kanneen keessaa bu'aan omishaalee isa tokko. Fayyadamni afaanii ammoo bu'aa omishaaleerratti karaa ibsoota adda addaatiin calaqqisa. Kanaafuu, haalli fayyadama afaanii kuni maal akka fakkaatu ilaalchisee qaama wanta kanaaf ittigaafatamummaa fudhachuun hojirra oolchuufi ittigaafatamtoota dhaabbilee daldalaa irraa ragaan karaa afgaaffiifi daawwannaatiin argaman akka ittiaananiitti dhiyaataniiru.

Dhaabbileen daldalaa bu'aa omishaa qaban yookiin waa omishuun gara uummataatti raabsan wantoota garaagaraa waa'ee omisha isaanii ibsu ilaalchiisee omisha isaanii irratti barreessuuf afaanitti fayyadamu. Fayyadamni afaanii bu'aa omishaa irratti mul'atu kunis moggaasa bu'aa omishaa, bakka omishaafi wantoota omishni sun irraa hojjetame ibsuuf fayyada. Fayyadama afaanii ilaalchisuun Heerri Mootummaa Naannoo Oromiyaa immoo labsiidhaan afaan hojii Mootummaa Naannoo Oromiyaa Afaan Oromoo akka ta'eefi kan barreeffamus qubee Afaan Oromootiin akka ta'uu qabu ibsa. Kanaaf akka labsiicharraa hubatamutti, hojiin adda bahee hanga hinibsamnetti hojiin kammiyyu naannicha keessatti adeemsifamu afaanichaan ta'uu akka qabu agarsiisa.

Haata'u malee, bittaafi gurgurtaa yookiin daldala keessatti dhaabbileen omisha isaanii gurguruuf barreeffamni isaan maxxansan hojii ta'uun alattis beeksisa ta'ee tajaajila. Fayyadamni beeksisaa ammoo Naannoo Oromiyaa keessatti qajeelfama mataa isaa danda'e qaba. Kanaaf, labsichi hojii kanarratti kallattiin Afaan Oromootiin fayyadamu akka qaban agarsiisa.

Fayyadama afaanii bu'aa omishaa dhaabbilee daldalaa Magaalaa Sulultaa irratti gargaaraman ilaalchisee garuu, baay'een isaanii Afaan Amaaraafi Afaan Ingilziitiin walcinaa kan fayyadaman ta'uu ragaan karaa afgaaffiitiin ittigaafatamtoota dhaabbilee daldalaa omisha qaban irraa argame ni ibsa. Akkasumas, kanneen Afaan Ingilliffaa qofaan fayyadamaniis jiraachuu isaanii agarsiisa. Kanaaf akka ragaa kana irraa hubatamutti, dhaabbileen daldalaa kunniin Naannoo Oromiyaa keessatti omisha isaanii kan omishan ta'anii, omisha isaanii irratti garuu Afaan Oromootiin osoo hintaane, Afaan Ingiliffaafi Afaan Amaaraatiin kan fayyadaman ta'uu mul'isa. Kun ammoo fayyadamni afaanii isaanii heera, labsiifi qajeelfamaa Mootummaa Naannoo Oromiyaatiin bahe kan faalleessuu ta'uu hubachiisa.

Dabalataanis ragaan daawwannaa irraa argame, dhaabbileen daldalaa bu'aa omishaa qaban baay'een isaanii magaalicha keessatti akka argamaniifi dhaabbileen kunis Afaan Oromoon cinaatti fayyadamu dhiisurra darbee bakka omisha isaanii illee kan hinbeeksisne ta'uu isaa mul'isa.

Kanaaf, fayyadamni afaanii dhaabbileen kun dhimma ittibahan labsiifi qajeelfama naannicha keessatti argamuun faallaa kan walitti ta'uu isaa ragaa armaan olii irraa hubachuun nidanda'ama. Sababni isaas, akka labsii Mootummaa Naannoo Oromiyaa bara 1994 keewwata 5 jalatti ibsametti, afaan hojii Mootummaa Naannoo Oromiyaa Afaan Oromoo akka ta'ee waan ibsuufi. Kana malees, qajeelfamni BATOn bara 2009 bahe waa'ee fayyadama Afaan Oromooyoo ibsu, beeksisni kamiyyuu Naannoo Oromiyaa keessatti bahan dursa qubee Afaan Oromoosirrii ta'een barreeffamuu akka qabu ibsa. Barreeffamoonni omishaalee irratti barreeffaman ammoo gosa beeksiisa keessaa isa tokko. Kanaaf, dursa Afaan Oromootiin fayyadamuutu irraa eegama ture waan ta'eefi.

Kanumaan walqabatee ragaan afgaaffirraa argame, dhaabbileen daldalaa tokko tokko Afaan Ingiliffaa qofaan sababni fayyadamaniif, omishni isaanii naannoo tokko qofatti kan omishamu ta'uu dhiisuufi afaan kun hunda waliigalsiisuu danda'a jedhanii yaadurraan kan ka'e akka ta'e agarsiisa. Akkasumas, kanneen afaan lama fayyadamna jedhaniis nijiru. Isaanis, qaamni afaan kanaan fayyadamaa jedheehubannoo kenne jiraatee osoo hintaane, afaan kun afaan hojii mootummaa federaalaa ta'uu isaarraan kan ka'eedha. Ragaa kana irraa kan hubatamu, bu'aa omishaaleerratti fayyadamni Afaan Oromoo akka hinjirreedha. Kanaaf ammoo, bakki omishaanaannoo tokko ta'uu dhisuu, Afaan Ingiliizii afaan adunyaaleessaa ta'uufi Afaan

Amaaraan ammoo afaan federaalaa ta'uun isaa yookiin ilaalchi afaan lamaaniif (AIfiAA) tiif kenname olaanaa ta'uun isaa sababa ta'eera.

Dabalataanis, ragaan afgaaffirraa argame, qaamni dhimmaa kana gama seeraan gaafateefi hubannoo qabsisee kan hinjirree ta'uun isaa fayyadamni afaanii bu'aa omishaa Afaan Ingiliiziifi Afaan Amaaraa ta'uu isaaf sababa kan biraa akka ta'e agarsiisa. Kanaarraa ammoo, qaama dhimma kana ilaalchisee aangoo qabu bira to'annaafi hubannoo kennuun akka hinjirree hubachuun nidanda'ama.

Ragaa ittigaafatamtoota dhaabbilee daldalaa olii kana irraa ka'uun dhimma fayyadama afaanii bu'aa omishaa ilaalchisee ragaan karaa afgaaffiin ittigaafatamtuu waajjirra aadaafi turizimii magaalichaa irraa fudhatameera. Innis, “dhaabbileen bu'aa omisha isaanii irratti Afaan Oromootiin akka barreessaniif gaaffiileen kana dura dhiyeessaniifi yaadaniis wanti hubannoo kennan akka hinjirre agarsiisa.” Kanaaf, ragaa afgaaffii kana irraa akka hubatamutti, odeeffannoon WATM irraa argame odeeffannoo ittigaafatamtoota dhaabbilee daldalaa irraa argame waliin kan walfakkaatu yookiin kan mirkaneessuudha. Kunis, qaamni waa'ee fayyadama Afaan Oromoo ilaalchisee dhaabbilee kanniin gaafate akka hinjirre hubachiisa.

Kanaaf, bu'aa omishaaleerratti fayyadamni Afaan Oromoo akka jiraatuufi babal'atuuf gama waajjira aadaaf turiizimiitin wanti ittiadeemame jiraachuu dhabuun dhimma kanaaf xiyyeeffannoo kan hinkennamne waan ta'eef, gama kanaan laafinni waajjira kana bira jiraachuu isaa hubachiisa. Kun ammo afaanichi tarkaanfii guddinaa akka hinadeemsiisneef gufuu guddaa kan ta'uudha. Kana malees, afaanichitajaajila adda addaaf akka oolu gochurratti laafinni dhaabbilee daldalaa bira osoo hintaanees, qaama aangoo kana hojirra oolchuu qabu bira akka jiru hubachuun nidanda'ama.

Gama biroon, dhaabbileen daldalaa bu'aa omishaa qaban guutumatti Afaan Oromoo akka fayyadamaniifi hinfayyadamnee mirkaneeffachuuf addaan baasuun ilaaluun barbaachisaadha. Kanaaf ammoo ragaa WDM irraa argame, dhaabbileen daldalaa ittigaafatamummaan isaanii murtaa'ee (plc) kan magaalitti keessatti argaman dhibaaf shan keessaa akka kaayyoo qorannoo waliin deemutti kanneen fayyadama afaanii gama barreeffamaan qaban dhaabbiileen kudha sadii(13) kan fudhatamaniidha.. Dhaabbileen kunniin ammoo baay'inaan xiqqaa waan ta'aniif, hundumti isaanii kan ilaalamaniidha. Fayyadamni afaanii isaaniis akka armaan gadii fakkaata. Qaaccessa odeeffannoo afgaaffii haala fayyadama afaanii dhaabbilee bu'aa omishaa qabanii.

Gabateela 1: Haala fayyadama afaanii bu'aa omishaalee.

	Lakk. Dhaabbilee	Dhibbentaa(%)
Afaan Oromoo	0	0
Afaan Amaaraa	10	76.92
Afaan Ingilizii	13	100
Kan biroo	0	0

Akka gabatee (1a) armaan olii kun mul'isutti fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa bu'aa omishaa qaban keessaa %100 kan ta'an yookaan hundi isaaniiyyuu Afaan Oromoo kan hinfayyadamne ta'uu mul'isa. Kana malees, Afaan Ingilizii kan fayyadaman ammoo %100 yoo ta'an, kanneen Afaan Ingilizii cinaatti Afaan Amaaraatiin fayyadaman ammoo %76.92 akka ta'an agarsiisa. Gama biraatiin ammoo, odeeffannoo argame kana irraa kan hubatamuu danda'u fayyadamni Afaan Oromoo bu'aa omishaleerratti gonkumaa akka hinjirreefi kanneen Afaan Ingiliffaa qofaan fayyadaman ammoo dhaabbilee daldalaa omishni isaanii naannoo tokko qofa hintaane akka ta'an hubachiisa. Walumaagalatti, gabatee armaan olii irraa kan hubatamu fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbilee bu'aa omishaa qaban irratti kan hinmul'anne ta'uu agarsiisa.

Haata'u malee, akka qajeelfama Biiroo Aadaafi Turizimii Oromiyaatiin bara 2009 dogoggora barreeffama Afaan Oromoo dhaabbilee Mootummaafi Mitimootummaa Naannoo Oromiyaa irratti mul'atan sirreessuf bahe irratti dhaabbileen yookiin jarmiyaaleen qajeelfamni kun irratti raawwatu kamiyyu dirqamni isaan qaban nijira. Dirqamni isaan qaban keessaa muraasni: barreeffamoota beeksiisaa, kallatti agarsiistu barjaalee yookiin taappeellaa kamirrattu barreeffaman jalqaba irratti qubee Afaan Oromootiin karaa ifaafi halluu mul'achuu danda'uun barreessuufi barreeffamoota kanniin caaslugaa sirriifi qubee Afaan Oromoo sirrii ta'een barreeffamuu akka qabu ibsa. Qajeelfamni kunis dhaabbilee mootummaafi mitimootummaa kamirrattu raawwatiinsa akka qabaatufi yoo kun ta'u baatee ammoo adabbii mataa isaa danda'e qaba. Kana malees, akka qajeelfama kanaatti mirgi dhimma kana hojirra oolchuu hojjetoota waajjira aadaafi turiizimiitiif kan kennameedha.

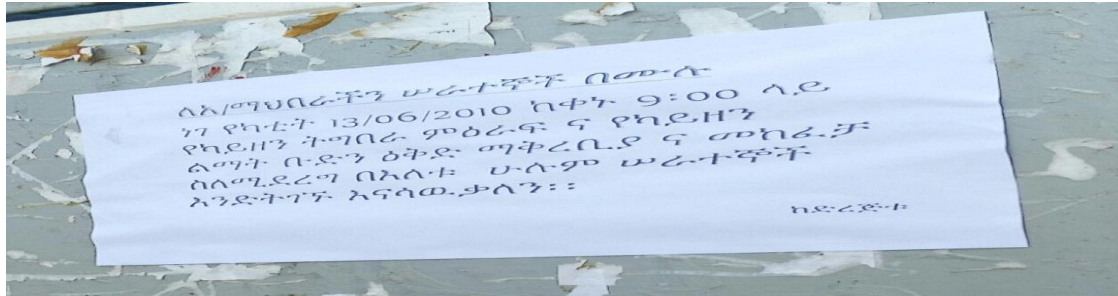
Kanumarraa ka'uun, hojjettoonni kun qajeelfama kennametti fayyadamuun hubannoofi hojii hojjetame ilaalchisee afgaaffiinnittigaafatamtuu waajjira aadaaf turizimii magaalichaa irraa argame, fayyadama Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa kan gara keessaafi bu'aa oomishaalee

ilaalchisee qajeelfamniis ta'ee labsiin waan irratti hinbaaneef xiyyeeffannoon kan ittihiinkennamne ta'uu agarsisa. Fayyadamni alaa garuu qajeelfama mataa isaa danda'e kan qabuu waan ta'eef, akkuma qajeelfamarratti taa'een irratti hojjetamaa akka jiru ibsa. Yaada kana irraa akka hubannutti, akka qajeelfamaatti kan taa'e fayyadama Afaan Oromoo kan dhaabbilee keessaa osoo hintaane, fayyadama alaa qofa akka ta'edha. Fayyadamni alaa kunis kanneen akka beeksiisaa, kallatti agarsiistuufi barjaalee fa'a akka ta'e agarsiisa. Kanaan ala qajeelfamni qofaatti bahee waan hinjirreef kana dura xiyyeeffannoo ittikennuun kan ittihiinadeemamne ta'uu mul'isa.

Haa ta'uu malee, qajeelfamni bahe kun hojilee garaagaraa irratti addaan bahee haataa'uu baatu malee labsiin dhimma afaanirratti Mootummaa Naannoo Oromiyaatiin bara 1994 keeyyata 5 irratti bahe afaan hojii Mootummaa Naannoo Oromiyaa Afaan Oromoo akka ta'e ibsa. Afaanichi afaan hojii erga ta'ee as addaan qoodamee wanti ibsame hinjiru. Kana jechuun naannicha keessatti kanaafi kana qofa Afaan Oromootiin, kana afaan kanaan fayyadamaa wanti jedhamu hanga hinjirreetti afaan kanaan akka fayyadamaniif wanti nama dirqisiisuufi daangessu hinjiraatu jechuudha. Haaluma kanaan, labsichii waan dimshaashaan taa'eef hojirra oolchuun ulfaataa akka ta'e ragaa WATM irraa hubachuun nidanda'ama.

Gama biraan, ragaa armaan olii irraa kan hubatamu, qajeelfamni beeksiisaafi barreeffamoota isa fakkaatan qofa irratti akka baheedha. Haa ta'u malee, barreeffamni bu'aa omishaa irratti barreeffamubarreeffamoota beeksisaa kanneen akka barjaa irraa kan adda isa taasisuu kan dhaabbata daldalaa gurguddaa ta'uu isaa qofa. Kun ammoo qajeelfamichi raawwatiinsa irratti akka hiqabaanneef sababa hinta'u. Kanaaf, qajeelfamichi kallattiin bu'aa omishallee kan ilaallatu ta'uu isaa hubachuun barbaachisaadha.

Kanumaan walqabatee ragaan daawwannaa irraa argame ammoo, kanneen fayyadama Afaan Oromoo ilaalchisee qajeelfamaan adda bahe ta'eefiyyuufayyadamni yookiin hojirri oolmaa isaa laafaa akka ta'e hubachiisa. Kana hubachuufis ragaa beeksiisa dhaabbilee daldalaatiin bahe lamaan tokko akka fakkeenyaatti fudhachuun nidanda'ama.

1a. Beeksisa dhaabbilee daldalaatiin maxxanfame irraa kan fudhatame

1b. Beeksiisa Baankii Daldala Itiyoophiyaatti maxxanfamee irraa suuraa kaasuun kan fudhatame.

Akkuma ragaa beeksiisaa (1afi b) armaan olii kana irraa mul’atutti, beeksiisni kun Afaan Amaaraafi Afaan Ingiliizii qofaan kan barreeffamee waan ta’eef, faallaa qajeelfamaa ta’uu isaa agarsiisa. Sababni isaas, beeksiisaa ilaalchisuun qajeelfamni bara 2009 Biiroo Aadaafi Turizimii Oromiyaatiin bahee beeksiisa kamirrattuu dursa Afaan Oromootiin cinaatti barreeffamuu akka qabu kallattiin ibsa. Kanaaf, ragaa armaan olii kana irraa qajeelfamniifi beeksiisni bahe faallaa akka ta’an hubachuun nidanda’ama. Kun ammo ragaan daawwannaa irraa argame ragaa afgaaffiin WATM irraa argame kan faalleessuufi hojjiirra oolmaa qajeelfamichaa irra yookiin to’annoo bira hanqinni akka jiru agarsiisa.

Kana malees, ragaan afgaaffiin dhaabbata daldala omisha bishaanii ‘ rmy’ irraa argame, muxannoon fayyadama Afaan Oromoo bu’aa omishaaleerratti Magaalaa Sulultaa keessattikan hinbaratamne ta’uufi qaamni dhimma kana ilaalchisee gaaffii kaases; hubannoo qabsiises jiraachuu dhabuu irraan kan ka’e malee Afaan Oromoo fayyadamuuf fedhii kan qaban ta’uu agarsiisa. Sababni isaas, wanti guddaan omisha isaanii irraa barbaadan bu’aadha. Omishni kun ammo baay’inaan Naannoo Oromiyaatti raabsama. Kanaaf, fedhii maamiltootaa guutuufi

maamiltoota argachuufillee kan fayyadu waan ta'eef, afaanichatti fayyadamuuf eeyyamamoo akka ta'an ibsa.

Kanaaf ragaa kana irraa kan hubatamu, qaamni fayyadama AO ilaalchisee hubannoo qabsiisuu akka hinjirreedha. Kun immoo afaan kanaaf qaamni xiyyeeffannoo kennuun qajeelfamaafi labsii jiru raawwachiisu dhabamuu agarsiisa. Akkasumas, dhaabbileen kunneen afaan kanaan fayyadamuun bu'aa isaaniinifillee gaarii waan ta'eef, fedhii qabaachuu isaanii hubachiisa.

Karaa biraatiin ammoo odeeffannoon odeefkeennitootaa kun bu'aa barbaadame argachuuf fedhii maamiltootaaf dursa kennuun murteessaa akka ta'ee hubachiisa. Kanaaf ragaan afgaaffirraa argame, dhimmi kun kana dura waan baramaa hintaaneefi qaama yaadachiisuu dhabaaf afaanichatti hinfayyadamne malee, fedhii maammiltootaa guutuuf jecha kana dura iyyu omisha isaanii irratti jijjirama afaanii kan fidan ta'uu ibsa. Kanas, akka armaan gaditti barreeffama omisha isaanii duraafi lammataa irratti barreeffaman irraa walduraa duubaan haailaallu.

Garaagarummaa afaaniifi bakka omishaa barreeffama omisha duraafi lammataa gidduu jiru agarsiisuudha.

2a. Fakkii omisha duraa

2b. Fakkii omisha lammataa

Akkuma armaan olitti fakkii (2a) irraa hubatamutti, omisha duraa irratti barreeffamoonni hundi isaanii Afaan Ingiliffaatiin qofa kan barreeffamaniifi bakki omishaa isaanii illee kan irratti hinibsamne ta'uu hubachiisa. Haata'u malee, ragaa fakkii (2b) irratti Afaan Amaaraafi Afaan Ingiliffaa walfaana kan fayyadamaniifi bakka omishaallee gaara Sulultaa irraa kan burqu ta'uu isaa Afaan Amaaraatiin jalatti kan barreeffameedha.

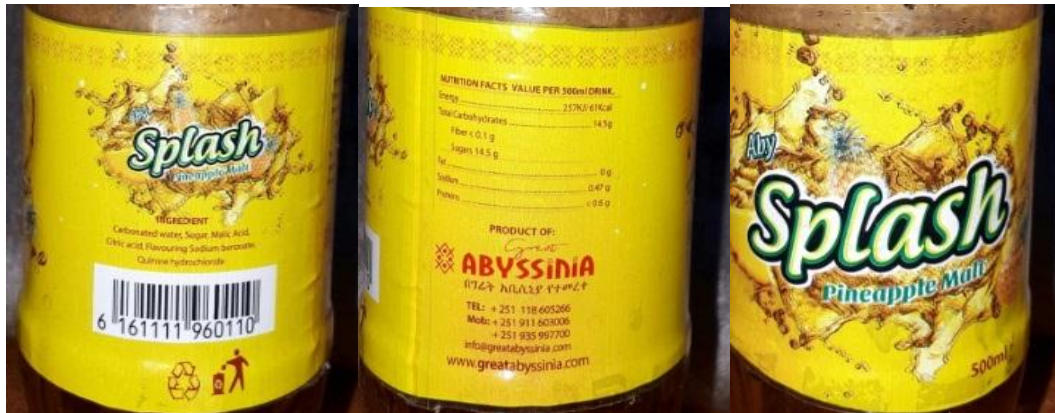
Kanaaf, ragaan armaan olii kun jijjiramni afaanii bu'aa omishaalee kana irra kan jiru ta'uu agarsiisa. Kun ammoo, akkuma omisha kanarratti jijjiramni afaanii sababa komii maamiltootaaf jecha dhufe qaamni wanta kana xiyyeeffannoo ittikennee hojjechiisu jiraannaan dhaabbileen kunnin afaanichaan hojjechuu kan danda'an ta'uu hubachiisa. Kanaaf, dhimmi kun guddiina afaanichaaf shoora olaanaa qaba waan ta'eef WAT irratti hojjechuu qaba.

4.2. Fayyadama Afaanii Bakka Omishaa Beeksiisuu keessatti

Ragaan daawwannaa irraa argame, dhaabbilee daldalaa bu'aa omishaa qaban kanneen magaalicha keessatti argamanbakka omishaa ibsuu irratti garaagarummaan kan jiru ta'uu agarsiisa. Dhaabbileentokko tokko omisha isaanii omishanii Afaan Oromoon fayyadamuu mitiitii lafuma irratti omishanii bu'aa irraa argatan kan taate bakka omisha isaaniyyuu kan hinibbine ta'uu ragaa kana irraa hubachuun nidanda'ama. Ragaa kanas mirkaneeffachuuf barreeffama omisha Magaalaa Sulultaa irratti mul'atan lamaan tokko fakkeenya fudhachuun haailaallu.

Fakkileen armaan gadii kunniin bu'aa omishaaleerratti garaagarummaa bakka omishaa ibsuu ilaalchisee dhaabbilee daldalaa Magaalaa Sulultaa irratti mul'atu ibsuuf kan dhiyaataniidha.

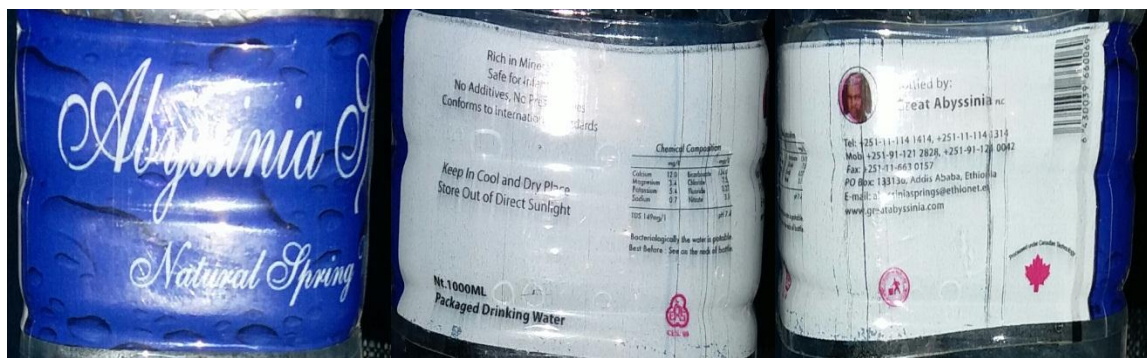
1a. Fakkii omisha lallaafaa

1b. Fakkii omisha bishaanii

1c. Fakkii omisha bishaanii

1e. Fakkii omisha bishaanii

1d. Fakkii omisha bishaanii

1f. Fakkii omisha bishaanii

1g. Fakkii omisha ‘chakoleetii’

Qaaccessabakka omishaa ibsuu ilaalchisee omishaalee Magaalaa Sulultaa irratti taasifame.

Akkuma armaan olitti barreeffama omisha kana naannawee maxxanfame irraa dubbifamutti fakkii omisha (a,b,c,d,e,ffi g)n omishaalee dhaabbata daldalaa Magaalaa Sulultaa keessatti argamaniiti.Omishaalee kana irraa akkuma hubatamu, omisha kana irratti dhaabbata omishichaa malee bakki omishichi ittiomishame irratti garaagarummaan akka jiru agarsiisa. Kunis, barreeffama omisha (1a,1b,1dfi 1f) irra barreeffamni jiru kan agarsiisu, fakkii (1a) irratti bakki omishaa gongumaa kan hinibsamne ta’uu isaati.Fakkii (1b) irratti ammoo Adiis Ababaa ta’uu

isaatu ibsame. Fakkii (1d) irratti ammoo Magaalaa Sulultaa ta'uun kan ibsame yoo ta'u, fakkii (1f) irratti ammoo kallattii Magaalaa Sulutaa irraa kan maddee ta'uutu ibsame. Kanaaf, omishaaleen kun Magaalaa Sulultaatti kan omishaman ta'uuyyuu, ibsa bakka omishaa isaanii irra garuu garaagarummaan jiraachuu isaa barreeffama fakkii kanaa irraa hubachuun nidanda'ama.

Kana malees, omisha kana irraa bakki omishaa gonkumaa haalli ittihiinibsamnees nimul'ata. Kanas, barreeffama fakkii omisha (1afi 1g) irraa akkuma hubatamu, omishoota kanneen irra bakki omishaa hinjiru. Kanaaf, omisha magaalaa tokkorratti garaagarummaan bakka omishaa baay'een jiraachuu isaa hubachuun nidanda'ama.

Karaa biraatiin ammoo, fakkiin omishaa (a, bfi c) kandhaabbata tokkooti yookiin dhaabbata tokkotti kan omishamaniidha. Haata'u malee, fakkii kana irratti inni tokko gonkumaa bakki omisha isaa kan hinibsamne yoo ta'u, lamaan ammoo bakki argama isaanii AdiisAbabaa ta'uutu ibsame. Kanaaf, fakkii barreeffamoota omishaa armaan olii irraa kan hubatamu omisha dhaabbata daldalaa tokko irratti garaagarummaan bakka omishaa akka jiruufi bakki omishaa gonkumaa ibsamuu dhisuun jiraachuu isaati.

Kanuma ilaalchisuun ragaan karaa afgaaffiin ittigaafatamtoota dhaabbilee irraa argame, sababni bakki omishaaomisha isaanii irratti hinibsamneef, dogoggora isaanii irraa akka ta'eefi garuu ibsamuun akka irra ture agarsiisa. Kanaaf, ragaa kana irraa akka hubatamutti, omisha irratti bakki omishaa sababni hinibsamne dogoggora dhaabbatichaa malee akka seera daldalattis ibsamu akka qabudha. Kun ammo daldala keessatti abbaan qabeenyaa hanga bu'aa isaa hinmiinetti akka ofii barbaadetti akka barreessuufi waan dogoggoraniif ammoo qaamni isaan gaafatu akka hinjirree hubachiisa.

4.3. Fayyadamni Afaanii Dhaabbilee Daldalaa Ergaa Heera MNOF Qabu

Ragaan karaa daawwannaa fi sakatta'a dokmantiitiin dhaabbilee daldalaa gurguddoo keessaa kanneen bu'aa omishaa qabaniifi isaan fakkaataan irraa argame, dhaabbileen daldalaa fayyadamtoota yookiin abbootii dhimmaatiif ragaan barreeffamaan fayyadaman Afaan Ingiliffaafi Afaan Amaaraatiin akka ta'e mul'isa. Kanarraa kan hubatamu ammoo dhaabbileen kunnin Afaan Ingiliziifi Afaan Amaaraatiif alatti afaan naannichaaf xiyyeeffannoo kan hinkennine akka ta'aniidha.

Dabalataaniis, ragaan karaa afgaaffitiin ittigaafatamtoota dhaabbilee gurguddoo garaagaraa magaalichaa keessatti argaman irraa argame, dhaabbata daldalaa isaanii keessatti bu'aa

omishaalee isaanii irraattis ta'ee; wantoota bifa barreeffamaan akka dokumantiitti ta'an irratti Afaan Ingiliffaafi Afaan Amaaraatiin ala Afaan Oromoo kan hinfayyadamne ta'uu isaa mul'isa. Sababni isaas, barreeffamoonni omisha isaanii irratti barreeffaman tokko tokko kan isaan maxxanfamanii dhufan biyya alaatti akka ta'eefi kanneen biroo ammoo omisha kana dura raabsan irratti qaamni dhimma kana gaafate waan hinjirreef akka dura jalqabanitti fayyadamaa kan jiran ta'uu agarsiisa.

Ragaa kana irraa akka hubannutti, fayyadamni Afaan Oromoo gama barreeffamaan dhaabbilee gurguddoo keessa bal'inaan akka hinjirreedha. Sababni isaas, barreeffamoonni omisha irratti maxxanfaman tokko tokko biyyaa kanaa alatti qopha'anii kan dhufan yoo ta'u, sirreessuf ammoo qaamni gaafate kan hinjirree ta'uu isaati. Kun ammoo, qaamni dhimma kana to'atuufi fayyadama afaanii ilaalchisuun heeraf qajeelfama naannichaa irratti hubannoo kennuu kan hinjirree ta'uu hubachiisa.

Gama biiraan,odeeffkennitoonni kun omisha isaanii baay'inaan Naannoo Oromiyaatti kan raabsan waan ta'eef, Afaan Oromoo fayyadamuun bu'aa isaanifillee gaarii akka ta'ee ibsu. Yaada kana irraa akka hubannutti, afaanichatti fayyadamuuf fedhiin jiraatuuyyuu qaamni dhimmi kun ilaallatu gaaffi kan hindhiyeessineefi hubannoo kan hinqabsiisne ta'uun isaa ka'umsa Afaan Oromootiin fayyadamu dhiisuu ta'eera. Kun ammoo muxannoon Afaan Oromoon fayyadamuu akka hinbabal'anne taasiseera.

Kanumaan walqabatee, akka Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaatti Afaan hojii Mootummaa Naannoo Oromiyaa Afaan Oromoo akka ta'eefi kan barreeffamus qubee Afaan Oromootiin ta'uu akka qabu labsiin lafa ka'ameera. Haata'u malee, fayyadamni afaanii dhaabbilee daldalaa magaalicha keessatti argamanii kana irraa addadha. Fayyadama afaanii isaanii labsii Mootummaa Naannoo Oromiyaa waliin walbira qabuun akka odeeffkennitoonnii ibsanitti, 'fayyadamni afaanii isaanii heera mootummaa federaalaatiifis ta'ee kan naannootiin walitti dhufeenya cimaa akka hinqabneedha. Sababni isaas, fayyadama afaanii ilaalchisee yommuu eyyama daldalaa baafataniis ta'ee; yommuu dhimmota adda addaaf gara waajjira daldalaa deeman namni akkaataa fayyadama afaanii ittihimeefi karaa qabsiise waan hinjirreef akka isaaniif ta'etti akka fayyadaman 'ibsu.

Gabaabumatti, ragaa kanarraa kan hubannu qaama eeyyama daldalaa kennuufi biiroo aadaaf turiizimii magaalichaa bira fayyadama Afaan Oromoorratti labsiin walqabsiisanii hubannoo kennurratti wanti hojjetame jiraachuu dhabuun Afaan Oromootiin fayyadamuu dhisuuf akka

ka'umsa ta'e hubachiisa. Kun ammoo afaanichi tajaajila adda addaa akka kennuu taasisuu irratti waajjiroota kana bira rakkoon akka jiru agarsiisa.

Yaaduma kanaan walqabatuu ilaalchisee ragaan karaa afgaaffiin ittigaafatamtuu biiroo daldala magaalichaa irraa argame, hojii daldalaa keessatti namoonni eyyama baafachuu yommuu dhaqan afaan kamiin fayyadamu akka qaban irratti wanti akka qajeelfamaatti taa'e hinjiru. Akkasumas, dhimma hubannoo kennuuf yeroo tokko tokko gara dhaabbilee kanneenii yommu deemanitti wanti akka qajeelfamaatti gubbaadhaa kenname waan hinjirreef, afaan kanaan fayyadamaa jechuun ulfaataadha. Kanaaf, maal fa'a akka barreeffamuu qabaniifi akkamitti akka uummata tajaajiluu qaban irratti hubannoo dimshaashaa kennaniif malee kan biraaf aangoo akka hinqabne agarsiisa.

Yaada kana irraa akka hubannutti, waajjira aadaaf turiizimiifi biiroo daldalaa bira qajeelfamni fayyadama afaanii ilaalchisee taa'e jiraachuu dhabuu irraa kan ka'e akka ittihinadeemamne hubachiisa. Haata'u malee, qaamni dhimma kana ilaalchisee yoo qajeelfama barbaachisee ta'e ittiadeemuu qabu isaanidha. Kanarraa ammoo, labsii fayyadama afaanii ilaalchisee Mootummaa Naannoo Oromiyaatiin bahe kana irratti qajeelfamni kallatti garaagaraan bahuun barbaachisaa akka ta'eefi dhimma kanaaf ittigaafatamtoonni waajjira aadaaf turizimii ta'aniyyuu, isaan garuu kan ittihinadeemne ta'uu isaa ragicharraa hubachuun nidanda'ama.

Yaada olii kana ilaalchisuun ragaan karaa afgaaffiin odeeffkennitoota biiroo daldalaa irraa argame ammoo, eeyyamni dhaabbilee gurguddoo baay'een isaanii federaalaa irraa akka ta'eefi waliigalteen dhaabbilee kana wajjiin taasifamu laafaa akka ta'ee ibsa. Kana malees, ulaagaalee eeyyama kennuuf guutamu keessa akkaataa fayyadama afaanii ilaalchisee wanti kaa'ame akka hinjirre agarsiisa. Ragaa kana irraa akka hubatamutti, afaan naannichaan fayyadamuun akka ulaagaa dhaabbilee daldalaa eeyyama baafatan guutuu qabanitti waan hinteenyeef dhimma kana kaasuun ulfaataa akka ta'edha. Kun ammoo tokkoon tokkooniif qajeelfamni ta'uu akka qabu agarsiisa waan ta'eef, waajjira kana bira hubannoon haala fayyadama afaanirratti jiru gadaanaa akka ta'eesniagarsiisa. Sababni isaas, dursa haala fayyadama afaanirratti ofii isaanii hubannoo hinqaban yoota'e tokkoon tokkoonif qajeelfama baasuun rakkisaa waan ta'eefi. Kanaaf, hojjetoonni waajjira daldalaas dursa waa'ee fayyadama afaan naannoo ilaalchisee hubannoo gadi fageenyaan qabaachu qabu.

Karaa biraatiin ammoo odeeffkennitoonni kun afaan naannichaatiin hojjechuufi eyyama daldalaa kennuu walqabsiisuun akka ibsanitti, 'akka Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaatti Afaan

Oromoo afaan hojii naannichaa akka ta'e beekamaa ta'uyyuu, akka waajirrichaatti garuu dhimma fayyadama afaanii ilaalcha keessa galchanii akka hinbeekne ibsa'. Kanaaf, hubannoon fayyadama Afaan Oromoo irratti waajjira kana biraa kennamu jiraachuu dhisuun isaa akka waan dhimmi fayyadama afaanii isaan hinilaallanneetti kan fudhatan ta'uu hubachiisa.

Akkasumas ragaan afaaffin waajjira daldalaa irraa argame, akka seeraatti dhaabbatni tokko dhimma qacarri ilaalchiise jiraataa naannoo sanaaf bakka barbaachisu sanatti dursa kennuu akka qabu hubachiisa. Hojjetoonni qacaraman Afaan Oromoo beeku yoo ta'e, hojjechiisaan yookaan ofii isaa afaanicha danda'uu qaba yookaan turjumaana qabaachu qaba. Yoo kana ta'uu baate rakkisaa ta'a. Kana ilaalchiise garuu gubbaadhaa dhimma kana irratti qaamni eyyama kennu yommu eyyama kennu hubannoo fayyadama afaanii faana kennu qaba. Heerri akka waliigalattii kan taa'e yoo ta'u, labsiifi qajeelfamni dhimma kana ilaallatu osoo jiraate dhimma kana irratti hordoffii taasiisuun nidanda'ama. Kun jiraachuu dhabuun isaa namoonni daldala keessatti afaanitti akka barbaadanitti akka hojjetaniif karaa kan saaqe ta'uu ibsa.

Ragaa armaan olii kana irraa irradeddebiin kan hubannu qajeelfamni kallattiin hojii adda addaa irratti bahuu dhisuun isaa fayyadama afaanii irratti gufuu guddaa ta'uu isaa kan nama hubachiisudha. Haata'u malee, qajeelfama kana kallatti adda addaan baasuufis durseirratti hojjechuu kan qabu waajiruma aadaaf turiizimiti waan ta'eef, laafinni kun isaan bira jiraachuu isaa ragaa kana irraa hubachuun nidanda'ama.

Kanumaan walqabatee, qajeelfamni fayyadama Afaan Oromoo irratti karaa biiraa aadaafi turizimiitiin bara 2009 bahe akka ibsutti, 'dirqamni dhaabbileen yookaan jarmiyaaleen qajeelfamni kun irratti raawwatu kamiyyuu qaban keessaa tokko barreeffamoonni beeksisaa, kallatti agarsiistuu, barjaalee yookaan taappeellaa kamirrattu barreeffaman jalqabarratti Qubee Afaan Oromoo sirrii ta'een barreessuu akka qaban ibsa. Qajeelfamni kun Bulchiinsa Mootummaa Naannoo Oromiyaa keessatti raawwatiinsa kan qabu yoo ta'u, innis barreeffamoota Afaan Oromoo barjaalee yookiin taappeellaa irratti barreeffaman, barreeffamoota beeksiisaafi 'piromooshinii,' barreeffamoota kallatti, barreeffamoota tajaajilaa, barreeffamoota abbummaa, barreeffamoota maalummaa yookaan eenyummaa, barreeffamoota ergamaafi kaayyoo dhaabbata mootummaa, miti mootummaa, dhaabbilee amantii, waldaalee hawaasaa, dhaabbilee dhuunfaa (manneen daldalaa addaa addaa, dhaabbilee tajaajila Aadaafi Turizimii, dhaabbilee beeksisa adda addaa hojjetan, kkf.) agarsiisan hunda irratti raawwatiinsa kan qabaatu ta'uu isaa ibsa'.

Haa ta’u malee, qajeelfamuma bahee jiru hojjirra oolchuun isaa ammoo maal akka fakkaatu fakkenya armaan gadii kana fudhanne haailaallu.

b.

1a.

c. Fakkii barjaalee dhaabbilee daldalaa

Kanaaf, akka fakkeenya barjaa 1(afi b) irra hubatamuutti hanqina qubee Afaan Oromoo sirriin dursa barreessuu dhiisurra darbee cinatti Afaan Oromootiin fayyadamu dhiisuutu mul’ata. Akkasumas, isa (c) irraa ammoo kan hubatamu, kanuma barreeffamerra doggoogorri qubee hangana hinjedhamne akka jirudha. Kun ammoo qajeelfama BATOn bahe kanaan kan bitaa walitti ta’uudha. Kanaarraa ammoo kan hubatamu, qaama dhimma kana akka hordofu, hubannoo kennu, gorsuufi irra darbee yoo dadhabame tarkaanfii irratti fudhaachuu danda’u irrallaafinni akka jiru agarsiisa.

Gama biraan ammoo ragaan afgaaffiidhaan odeeffennitoota waajjira aadaaf turizimiifi biiroo daldalaa magaalichaa irraa argame, qajeelfamni dhimma moggaasa maqaa dhaabbilee daldalaa ilaalchisee akka safuufi aadaa uumataatti bu’uu hinqabne ibsu biiroo aadaafi turizimii bira akka jiruufi qajeelfama kana hojjirra oolchuuf ammoo tarkanfiin fudhatamu akka hinmurtoofne agarsiisa. Kanaaf, yaada kana irraa kan hubatamu, dhimma moggaasa maqaa dhaabbilee daldalaatiis ta’ee omishaalee irratti, qajeelfamni akka safuufi aadaa ummataatti hinbuune jedhu bira jiraatu iyyuu aangoon wanta kana sirreessuufi tarkaanfii fudhachuu dandessisu garuu kan hinkennamneef akka ta’eedha. Kana malees, moggaasa dhaabbilee ilaalchiisee qaamni dursa

to'atu waajjira aadaafi turizimi bira jiraachuu dhabuun isaa dhimma kana to'achuuf ulfaataa akka ta'ee agarsiisa. Karaa biraatiin ammoo, dhimma kana irratti kallattiin kan hojjechu qabu wajjiruma aadaaf turizimii waan ta'eef, waajirichi dhimma kana ofitti qabee kan hinilaallee ta'uu hubachiisa.

Dabalataanis, ragaan karaa afgaaffiin odeefkennitoota waajjira daldalaa irraa argame , moggaasa maqaa dhaabbilee daldalaa ilaalchisee qaamni kallattiin dhimma kana to'atu akka hinjirree ibsa. Akkasumas, eyyamni dhaabbilee gurguddaa baay'inaan isaan biraa osoo hintaanee federaalaa irraa waan ta'eef, hojiin isaanii kan moggaafatanii fidan galmeessuu qofa akka ta'e agarsiisa. Haata'u malee, dhaabbilee daldalaa eeyyama isaan biraa baafataniif wanti ilaalamu yoo jiraate maqaa isaan baafatan sanaan kana dura eeyyamni bahee yoo jiraate mirkaneeffachuun alatti wanti bira wanti ilaalamu kanhinjirreedha.

Ragaa kana irraa ammoo kan hubatamu, dhaabbileen gurguddoon eeyyamni isaanii Oromiyaa irraa akka hintaanee eeyyama kennuu keessatti irra caalaa kan xiyyeeffannoon kennamu maqaa walfakkaataan akka hinjirreef qofa akka ta'e hubachiisa. Kana malees, dhimma moggaasa maqaa dhaabbilee daldalaa kan ilaalu hojjetoota fedeeraalaa waan ta'eef, gulaaluuf aangoo kan hinqabne ta'uu agarsiisa. Kun ammoo, dhaabbileen daldalaa maqaa akka fedhanitti akka moggaafataniif daandii saaqa.

Gama biraatiin, hojjeetootni dhimma moggaasa maqaa kana ilaalan fedeeraala irraa ta'uun isaanii moggaasa maqaa safuu, aadaafi afaan uummata naannoo sanaa biratti sirrii ta'ee waliin deemuu moggaasu irratti rakkoo guddaa kan fiduudha.

Dabalataaniis, ragaan karaa afgaaffiin WATM, WDM irraa argame, fayyadama afaanii dhaabbilee daldalaa ilaalchisee dhimmi moggaasaas ta'ee; bu'aa omishaalee xiyyeeffannoo kan hinargannee ta'uu isaa hubachiisa. Kun ammoo akka qaamni dhimma kana to'atu hinjiraanne taasiseera. Kanaaf, moggaasa maqaa dhaabbileefi bu'aa omisha dhaabbilee daldala ilaalchisee yoo abbaan dhaabbatichaa gabaa yookaan bu'aa isaatiif jecha waan aadaa uummataatti hinbuune moggaaseen ala moggaasni dhaabbilee daldalaa safuufi aadaa uummataatti bu'u jiraatullee qaamni dhimma kana to'atu kan hinjirree ta'uu agarsiisa.

Haata'u malee, seera daldalaa ilaalchisee Companies Commission of Malaysia (2017) akka ibsutti: maqaan daldalaa tokko fudhatamummaa akka qabaatuuf wanta inni hordofuu qabu ibsa. Isaanis: qubeefi seerluga sirrii fayyadamuu, afaan biraa yoo ta'e hiika jecha moggaafame ifa gochuu, maqaa qaama biratti hinbuune, maqaa qaama amantaan walhin fakkaannefi kanneen

biroo kana fakkaatan hordoofu akka qabu hubachiisa. Yaada kanaan walbira qabne yoo ilaalle, moggaasni maqaalee dhaabbileefi bu'aa omishaa ta'an baay'een isaanii seera kana kan eegan akka hintaane daawwannaa irraa hubachuun nidanda'ama. Kun ammoo, hawaasni moggasicha hubachuu dhabuun alatti, moggaasni safuufi aadaa ummatichaa tuqan akka uumamaniif daandii bana.

Walumaagalatti, ragaalee armaan olii irraa kan hubatamu, dhimma fayyadama Afaan Oromoo ilaalchisee labsiin akka waliigalaatti baheen ala qajeelfamni fayyadama afaanii ilaalchisee kallattii garaagaraan irratti ba'uu dhisuunsaa tajaajila afaanichaa danquun guddina afaanichaa irratti dhibbaa fidaa jiraachuu isaati. Kanaafuu, Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaatiif fayyadama afaanii ilaalchisee ergaa labsiifi qajeelfama garaagaraa baasuu dhabuun afaanichi afaan dubbii waajjirra mootummaarra darbee afaan hojii dhaabbata mitimootummaa garaagaraa akka hintaaneef karaa saaqeera jedhu kan dabarsuudha. Kana malees, hanqinni qajeelfama bahe hojirra oolchuus guddina afaanichaa irratti gufuu ta'aa jiraachuu agarsiisa.

Gama biraatiin ammoo gaaffii 'rakkoolee ijoon fayyadama afaaniin walqabatee hojii daldalaa keessatti isiin muudate jiraa? yoo jiraate maal fa'a? 'jedhuufi hanqina jiruun walqabatee ragaan ittigaafatamtoota dhaabbilee daldalaa irraa karaa afgaaffiifi dawwaannaan argame akka armaan gadii fakkaata.

Ragaan daawwannaa irraa argame, abbaan dhimmaa yookiin namoonni hedduun dhimmaaf gara dhaabbilee daldalaa dhufan ittifayyadama afaan dhaabbilee kanaa beekuu dhabuu irraan kan ka'e, yeroo rakkatan mul'isa. Kana malees, dhaabbaticha keessatti namoonni qacaramaan baay'een isaanii dhalattoota naannichaa waan ta'aniif, Afaan Oromoo qofa kanneen fayyadaman akka jiran agarsiisa. Haata'u malee, ittigaafatamtootnis ta'ee, hojjettoonni biiroo dhaabbiilee daldala gurguddoo keessa hojjetan baay'een isaanii afaan naannichaa yookaan Afaan Oromoo kan hindandeenye ta'uu isaanii ragaa daawwannaa irraa kan hubatameedha. Ragaan kun ammooyeroo baay'ee namoonni naannoo sana irraa qacaramaniifi hojjechiisaa yookaan ittigaafatamtoota gidduutti rakkoon waliigaltee akka jiru agarsiisa. Kanaaf, ragichii dhaabbileen daldalaa gurguddoo afaan naannichaan fayyadamuu dhabuun isaanii hanqinni waliigaltee akka uumamuuf sababa akka ta'e hubachiisa.

Dhimma kana ilaalchisuun ragaan ittigaafatamtoota dhaabbilee irraa karaa afgaaffiin argame, rakkoo ijoon fayyadama afaaniitiin walqabatee, keessattuu fayyadama Afaan Oromoo keessatti

mul'atu gama dubbiinis haata'u barreeffamaan abbaa dhimmaafi hojjettoota Afaan Oromoo qofa danda'an waliin waliigaluu dadhabuu akka ta'e mul'isa. Akkasumas, yommuu waajjira galiis ta'ee kan biroo bira dhaqan afaanicha waan hinbeekneef, nama afaan naannicha danda'u bakka hoggantummaatti dhabuunis rakkoo kan biraati. Kun immoo hojjettoota naannichaaf dursa carraa kennuun faayidaa tokko ta'ee osoo jiruu, isaan waliin ammoo haala gaariin walii galuu dadhabuun akka hojiin isaanii fulduratti hinsaffisne taasiisuun rakkoo akka ittita'e agarsiisa. Ragaa kana irraa akka hubannutti, ittigaafatamtoonni yookaan hojjettoonni dhaabbilee baay'een isaanii Afaan Oromo beekuu dhaburraa kan ka'ee rakkoon waliigaltee hojirraan illee dhibbaa geessisaa akka jiru hubachiisa. Kun ammoo dhaabbilee daldalaa keessatti hojii malee dhimma afaaniif yookiin afaan naannichaa yookiin afaan namoota qacaramaniif xiyyeeffanoon kan hinkennamne ta'uu agarsiis waan ta'eef, akka hanqina dhaabbilee daldalaatti ilaalamuu danda'a.

Dabalataaniis, ragaan karaa afgaaffiifi daawwannaa irraa argame, gucawwan qacarriifi kan biroo garaagaraa guutamu irratti gucni Afaan Oromootiin cinaatti qophaa'ee kan hinjirree ta'uu agarsiisa. Haata'u malee, guca kana qacaramtoonni akkasumaan akka guutaniifi darbee darbee ammoo qacartoonni kan guutaniidha. Kun ammoo, maamiltoonni wanta guutan sana osoo hinbeekiin guutuun isaanii qacaramtootas ta'ee; dhaabbaticha kallatti adda addaan midhamaa taasiisuu danda'a. Sababni isaas, wanta guutamu sana ofiif bakka hojjettootaa bu'anii yeroo baay'ee kan guutaniidha. Hojiin akkanaa ammoo seera fulduratti kan nama gaafachiisuudha. Kanaaf, kannarraa kan hubannuu fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa keessaa jiraachuu dhabuun isaa hojjeetootarraattis ta'ee; dhaabbaticharraatti rakkoo guddaa fidaa jiraachuu isaati.

Gama biraatiinis, ragaan ittigaafatamtoota dhaabbilee daldalaa irraa karaa afgaaffiin argame, ilaalchi Afaan Oromoon uummata biratti qabu yookaan sadarkaa beekamtummaa afaanichaa irraa kan ka'e rakkoon muudatu akka jiru agarsiisa. Kanarraa kan ka'ees, Afaan Oromootiin omisha isaanii irratti yoo barreessan gabaan nurraa hinfudhatu yookaan fudhatamummaan keenya gadi bu'a jechuun sodaan rakkoo ittifidee jira. Sababni sodaa kana fideammo moggaasni maqaa isaaniyyuu Afaan Oromoo ta'uu isaa irraa kan ka'e, hiika isaa wallaaluun dhibbaan irra gahee kan ture ta'uu isaati. Kun ammoo, ammas afaanichaan cinaatti fayyadamuun sodaa gabaa nujalaa hir'isaa laata jedhu akka ittifide agarsiisa.

Gabaabumatti yaada armaan olii irraa kan hubannu, rakkoon Afaan Oromoo fayyadamuu dhiisuu hojjechisaas ta'ee hojjetaarratti kallattifi alkallattiin dhibbaa geessisaa jiraachuu isaati. Gama biraatiin ammoo ilaalchii kana dura afaanicha irratti jiru gabaarratti midhaa geesisa jechuun sodaan jiraachuu isaas niagarsiisa. Kun immoo ilaalchi durii Afaan Oromoo gadaantummaan ilaalu namoota muraasa bira jiraachuu agarsiisa. Kanaaf, qaamni dhimmi ilaalu ilaalcha dhaabbilee kanneenii irratti hojjachuu akka qaban agarsiisa.

Haata'u malee, akka Labsiin Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa bara 1994 raggaasiisuuf bahe keyyata 5 jalatti ibsametti, Afaan Oromoo afaan hojii naannichaa ta'uu isaa eeruun alatti labsuma kana keeyyata 33 irratti waa'ee fayyadama afaan hojii ilaalchisee yoo ibsu: "Lammiin Itoophiyaa afaan hojii naannichaa beeku kamiyyuu hojii uummataafi Mootummaa Naannichaa kamiyyuu keessatti filatamee, yookiin ramadamee hojjechuf mirga qaba." Jechuun ibsame. Kanaaf, namni kamiyyu naannicha keessatti hojii tokko hojjechuun uummata tajaajiluuf afaan naannichaatiif bitamuufi hojirra oolchuun barbaachisaa ta'a jechudha. Ija kanaatiin garuu namoonni afaan naannichaa beekan hojii kamirrattu hirmaatanii hojjechuuf mirga qabaataniyyuu, namoonni bakka sanitti namoota kana hojjechiisan afaanicha beekuu dhabuun isaanii dhaabbilee daldalaa kana keessatti akka hanqinaatti ilaalama.

Dabalataanis, daldala keessatti bakki omisha ittiraabsaniifi qaamni omisha isaanii fayyadamu murteessaadha. Dhimma kana waliin walqabatee dhaabbileen daldalaa magaalicha keessatti argaman kanneen omisha qaban omisha isaanii bay'inaan kan raabsan Magaaloota Oromiyaa keessatti akka ta'ee ragaan afgaaffiin dhaabbilee daldalaa irraa argame nimul'isa. Kanaaf, fayyadamni Afaan Oromoo bu'aa omisha isaaniif barbaachiisaadha. Haata'u malee, dhaabbileen kunniin afaanicha hinfayyadamne. Kanarraa ammo kan hubatamu, afaanicha fayyadamuuf fedhii qabaataniyyuu fayyadamuuf sodaan akka jiruufi kan ittihin yaadamne ta'uu agarsiisa. Kun ammoo ilaalchi afaanichaaf kennan gadaanaa ta'uu hubachiisa. Kanarraa ammoo, dhaabbatichiis ta'ee; qaamni ilaalcha kanarratti hojjetu laafina akka qabu hubachuun nidanda'ama.

Gama biraan, fayyadama afaanii ilaalchiisee heerriifi qajeelfamni bifa ifa ta'een kaa'ame jiraachuu dhiisuunsaa akka hanqina fayyadama Afaan Oromoof sababa ta'e ragaan karaa afgaaffiin argame niagarsiisa. Sababni isaas, labsii afaan hojii ilaalchiisuun mootummaa naannichaatiin bahe, namoonni waajjira mootummaatti qofa daangeessan kan jiran waan ta'eef. Karaa biroon ibsuuf, hubannoon fayyadama afaanii ilaalchisee jiru, Afaan Oromoo akka afaan

hojii waajjira mootummaatti malee kan dhaabbilee biroo ilaallatu akka hintaaneetti ilaaluu akka ta'e ragaan afaaniin dhaabbilee daldalaa irraa argame nihubachiisa. Kana ilaalchiisee garuu gama mootummaa naannoo Oromiyaatiin wanti bifa ifa ta'een taa'e hinjiru.

Haa ta'u malee, fayyadama Afaan Oromoo barjaalee ilaalchisee qajeelfamni BATOn bahe dhaabbilee mootummaas; miti-mootummaas kan ilaallatu ta'uu ibsa. Kallattii biraan ammoo, qajeelfamichi fayyadamni afaanichaa dhaabbilee mootummaa ala ta'aniif barjaalee qofa irratti kan xiyyeeffatu ta'uu isaas nihubachiisa. Sababni isaas, qajeelfamichi barjaalee, kallatti agarsiistuu, beeksisaafi kkf jechuun kan daangeessuu waan ta'eefi. Kun ammoo afaanichi hojii hundumarratti akka tajaajila hinkenninee addaan baasa. Kana malees, fayyadama Afaan Oromoo ilaalchiisee labsiin bahee akka waliigalatti waan ta'eef, dogoggora hubannoo uumeera. Dogoggorri kun ammo guddina afaanichaa irratti gufuu ta'urra darbee, akkaataa fayyadama afaan naannichaa ilaalchisee dhaabbilee daldalaa irratti burjaaja'iinsa kan uume ta'uu isaa ragaa afagaaffiirraa argameen hubachuun danda'ameera.

Kanuma irratti hundaa'uun hanqinootni kun maalirra maddu akka danda'u ilaalchisee ragaan afgaaffiin dhaabbilee daldalaa irraa argame, rakkoon kun kan maddu inni jalqabaa Heeraa Mootummaa Naannoo Oromiyaa irraa akka ta'e agarsiisa. Sababni isaas, heeraafi labsii irratti afaan hojii naannichaa Afaan Oromoo ta'uun isaa ibsameera. Isa irratti hundaa'ees labsiifi qajeelfamni adda addaa ba'eera. Haata'u malee, gama fayyadama afaanitiin walqabatee ifaan ifatti afaan dhimmoota garaagaraa keessatti akkamitti akka fayyadamu qabamu ilaalchiisee akka nama hundaaf ifa ta'utti labsiifi qajeelfama baasuu dhabuun isaa madda rakkoo kanaa akka ta'e agarsiisa. Ragaa kana irraa akka hubannutti ammoo, akkaataa fayyadama Afaan Oromoo ilaalchisee labsiif qajeelfamni taa'eefi hubannoon jiru gahaa ta'uun dhabuun madda rakkoo fayyadama Afaan Oromoo akka ta'e hubachiisa.

Kana malees, maddi rakkoo kanaa qaama dhimma kana hojirra oolchuufi bulchiinsa mootummaa naannoo Oromiyaa akka ta'e ragaan afgaaffiin argame nimul'isa. Sababni isaas, namni tokko yommu eyyama daldalaa baafatu eessattis haabaafatu; eessaas haadhufu yommu eeyyama kennaniif dhimma aadaafi afaan uummatichaaf xiyyeeffannoo keessaa galchuun akkaataan fayyadama afaanii hojii isaanii maal ta'uu akka qabu ilaalchisee heera mootummaa irratti hundaa'uun dursa hubachiisu qabu waan ta'eef. Kanaaf, rakkoon kun irra caalaa qaama heeraafi qajeelfama mootummaa hojirra oolchu, hubannoo kennuun barsiisuu, qaama dhimma kana irratti xiyyeeffannoo kennuun akka afaanichi afaan dubbii qofa ta'ee hinhafneefi akkaataa fayyadama

isaa irratti hinburjaajoofoon, labsiif qajeelfamaa baasuun hordofuu danda'uu bira akka ta'e agarsiisa. Ragaa kanarraa kan hubatamu, hanqinoota uumaman kanaaf ka'umsa guddaa kan ta'e, qajeelfamootni garaagaraa fayyadama Afaan Oromoo irratti bahu dhiisuu, kanneenuma bahan ammoo galma gahiinsa isaanii to'achuu; hordoofuufi qaama hubannoo kennu bira hanqinni akka jirudha.

Hanqina kanaaf ammoo falli maal ta'uu akka qabu ilaalchisee ragaan afgaaffiin dhaabbilee daldalaa irraa argame, adeemsa hojii daldalaa keessatti daldala ofii adeemsiisaa afaan guddisaa deemuun akka danda'amuu haala mijeessuun ittifayyadamuun gaarii akka ta'ee ibsa. Dhimma kana irratti ammoo Mootummaan Naannoo Oromiyaafi Biiron Aadaafi Turiizimii Oromiyaa walta'uun qajeelfama dhimma fayyadama afaanii ilaallatu baasuun aadaafi afaan uummatichaa haala ilaalcha keessa galcheen akka daldala isaanii adeemsisan taasisuu qabu. Akkasumas, labsiifi qajeelfamaa dhimma fayyadama afaanii irratti bahe ilaalchisees hojjirra oolmaa isaa irratti xiyyeeffachuun qaamni dhimmi kun kallattin ilaallatu dhaabbilee kana keessatti gorsaafi hubannoo kennuun hordooffii cimaa gochuun barbaachiisaa akka ta'eedha.

Kana malees, hubannoo qabsiisuun walqabatee waajjirri daldalaa yookiin qaamni heyyama daldalaa kennaniifi to'annoo gaggeessan waajjira aadaaf turiizimii magaalichaa waliin qindoominaan hojjechuuf tokkummaan dhimma kana irratti qaban laafaa akka ta'e ragaan afgaaffiin argame niagarsiisa. Fayyadama afaan naannoo irrattiis hubannoon kennamu gama qaama eyyama kennuun dhabamuunsaafi jechoonni garaagaraa dhaabbilee daldalaa keessatti tajaajila kennan afaan waaltawaatti kan hinfayyadamne ta'uu isaasbarjaalee magaalicha keessatti baay'inaan barreeffaman irraa hubachuun nidanda'ama. Kun ammoo, waaltinaafi guddina afaanichaa irratti gufuu waan ta'uuf, akka hanqina fayyadama Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaatti ilaalama.

Gabaabumatti, ragaa armaan olii irraa kan hubannu hanqinoota dhaabbilee daldalaa keessatti uumaman furuuf shoora guddaa kan fudhatu qaama qajeelfama baasuu qabuufi qajeelfama bahe ammoo hojjirra oolchu akka ta'eedha. Akkasumas, hirmaannaan qaama hundaa barbaachisaa waan ta'eef, waajjiraale giddutti qindoominni akka uumamu hubannoo qabsiisuun irratti hojjechuunis barbaachisaadha.

4.4. Fayyadama Caasaa Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa

Ragaaleen daawwannaafi afgaaffiin walitti qabaman, fayyadamni afaanii dhaabbilee daldalaa bu'aa omishaa qabanii Afaan Oromoo kan hindabalannee ta'uu mul'isa. Haa ta'u malee, tajaajilli

kan biraa kan fayyadama Afaan Oromoo dabalatu ammoo maal akka fakkaatu ilaalchisuun ragaan karaa afgaaffii, sakatta'aa dokumantiifi daawannaa irraa walitti qabame akka ittiaanutti dhiyaate.

4.4.1. Fayyadama Afaan Oromoo Barjaalee irratti

Ragaan daawwannaa irraa argame, fayyadamni Afaan Oromoo barjaalee dhaabbilee daldalaa Magaalaa Sulultaa keessatti akka waliigalaatti mul'atu, qajeelfama Biiroo Aadaafi Turizimiitiin bara 2009 waa'ee barjaalee ilaalchiisee bahee waliin kan walfaalleessu ta'uu agarsiisa. Kanarra kan hubatamu ammoo qajeelfamichi baheefi fayyadamni isaa garaagaraa akka ta'eedha.

Qajeelfamni Biiroo Aadaafi Turiizimii Oromiyaatiin bara 2009 bahe waa'ee dogoggora qubee irratti xiyyeeffannoo guddaa kan kenneedha. Haata'u malee ragaankaraa daawwannaatiin argame, dogoggoroonni gama caasaafi hiikaa barjaalee magaalicha keessatti maxxanfaman irra jiraachuu agarsiisa. Kanas, fakkeenya armaan gadii irraa haailaallu.

1a. Laaky Lnduustriis Dh.Dh.I.G.I.M

b. Kaasaa Meeshaalee Ljaarsa Tigist

c. Mana Fonii Huwwee

d. Waldaa Aksiiyoona Qindoomina Industirii Ananan Elemtuu

e. Kilinika gidu-galeesa Salaam

f. Dhabbataa abbisiniyaa warshaa omishaa bishaanii

g. Waldaa shaarikuma Girmaa fii Hiriyotaa Isaanii Hojii Meeshaalee Mana fi Biroo

h. Dhaabataa leenjii konkoolachiftota'' Niwu Internaashinaalii''

i. Sherefa Mana Hojji Sibila Hunda

j. FennetMana Gabatte fi Seramikii

Barjaaleen armaan olii kanniin irraa hanqina caasaa, keessummaayyuu qubeessuu sirnaan fayyadamuu dhabuu kan irraa mul’atudha. Kun ammo akka Robitaillefi warri biroo (2002) ibsanitti, dogoggorri qubeessuu dubbistoota dogoggorsiisuurra darbee kan burjaajessu ta’uu ibsu. Kun kan addeessu dogoggorri caasaa bifa akkasiin uumamu gama tokkoon hiika kan jijjiiru yoo ta’u, gama biroon ammo hiika jecha waan dhabsiisuuf dubbisaan ergaasaa akka hinhubanne taasisa. Kunis, ragaa (b) irraa akkuma mul’atutti, kanjedhamuuf barbaadame ’kuusaa’ akka ta’e barreeffama Afaan Amaaraan taa’e irraa hubachuun nidanda’ama. Haata’u malee, dogoggorri qubee “aa” hiika barreeffamicha dhabsiisuun “kaasaa”tti akka jijjiire hubachuu dandeenya. Akkasumas, jecha ’dhaabbata’ jedhu haala qubeessuu dogoggoraa garaagaraatiin barreeffamuu isaa fakkeenya barjaa (f)fi (h) irraa hubachuun nidanda’ama. Kun ammoo hiikni barreeffamiichaa akka hinhubatamne taasisa. Dhiibbaa dogoggorri qubeessuu barreeffama irratti qabu ilaalchisee Kelly (1998:391) yoo ibsu, “Misspelled words can spoil the effect of another wise excellent paper. However, avoiding these errors is no easy task,” jedha. Yaanni kun kan ibsu dogoggorri qubee jecha tokkoo, barreeffamoota hafan kan booressu yoo ta’u, kana hojiirra

oolchuun hojii salphaa akka hintaane addeessa. Kanaafuu, raga kanarraa kan hubatamu rakkoon dogoggoraan qubeessuu jecha tokkoo ergaa waliigalaa yaada barreeffama sanaa guutummaanisa ta'ee; gamisaan kan gaaga'u ta'uusaati.

Kana malees, caasaa armaan olii 1(ifi j) irraa kan mul'atu Afaan Oromoon hiika guutuufi ifa ta'e hinkennu. Dogoggorootni argaman qubeessuu, duraa duuba teessuma jechootaafi jijjiirraa irrattidha. Dogoggorri kunis rakkoo hiikaafi caasaa akka qabaatu taasiseera. Dogoggorri teessuma jechootaa rakkoo jijjiirraa gaarii raawwachuu dhabuu irraa dhufe. Ka'umsi isaas duraa duuba teessuma jechoota afaan maddaa akka jirutti fayyadamanii waan jiraniif, tajaajila jechichi kennuu qabu irraa waan goreefergaa darbu nidabsa. Yaada kana hayyuun Peter (1988:27) yoo ibsu: "In all languages, word order, and their placing often indicates the degree of emphasis on what is the new information (rheme) as well as naturalness. They are the most delicate indicator of naturalness" jedha. Akka ibsa kanaatti, jechootni duraa duuba barbaadameen yoo hinteenye, ibsa yaada ijoo barbaadamee akka miidhuudha. Dogoggorri kun hima kana keessatti "sherefā"(Sharafaan) mana hojii sibiila hundaa akka ta'e ibsa. Kana jechuun yaadichi waa'ee sharafaa akka ibsuudha. Kun immoo maqaan dhuunfaa Sharafaa jedhu bakka isaa malee akka qubatu taasiseera. Kanaaf caasaan mana hojii sibiilaa Sharafaa ta'uun sirreeffama.

Dabalataanis, 1(j) irraa odeeffannoon mul'atu jechootni caasaa kana ijaaran duraa duuba sirriin taa'uu dhabuudha. Haalli duraa duuba jechootaa ammoo hiika dabarsu irratti dhiibbaa fida. Akka hima armaan olii irraa hubatamutti yaadni ifa ta'e hinmul'atu. Qabatni isaas, seera afaanichaa hordofuun taa'uu dhabuudha. Kun immoo ergaa darbuufi guddina sirna barreeffamaafi waaltina afaanii irratti dhiibbaa fida. Ibsi yaadicha irraa mul'atus "Feeneet" mana gabateefi seeramikii akka taateedha. Haata'umalee gama caasaa waliigalaan sirrii ta'us ciroo kana keessatti hiikaan fudhatamummaa hinqabu. Sababni isaas, maqaan dhuunfaa Feeneet jedhu bakka mathimaa galuun ibsamaa ta'uudha. Yeroo tartiiba qabatamaatti deebi'u, "Mana gabateefi seeramikii Feeneet" jedhamuu nidanda'a.

Akkasumas "Gabatee manaafi seeramikii Feeneet" yoo jedhame gama hiikaanis ta'ee caasaan sirriidha. Garuu yaadota lama of keessaa qaba. Mana gabatee gaaleen jedhu madda kan ibsu yoota'u, gabatee manaa gaalee jedhu immoo tajaajila agarsiisa. Yaadolee kana keessaa beeksisa daldaalichaaf kamtu akka barbaadame hinbeekamu. Dhiibbaa kana kan fide immoo duraa duuba

barbaadamuun kaa'amuu dhabuu jechootaati. Yaada yaada kana ~~de~~eggarruu Addunyaa (2010) akka ibsutti, Afaan Oromoo keessatti duraa duubni caasaa beekamaan matima ----- antima - ---- gochima ta'u. Kana jechuun caasaa hundarratti qaamoleen kunneen waliin dhufuun dirqama jechuu miti. "Sadarkaa ciroo olitti afaanota gochima dhuma ciroorra fidan keessaa tokko Afaan Oromooti" jechuun ibsa. Kana jechuun sadarkaa gaaleetti yeroo hunda argamuu dhabuu gochimaa agarsiisa. Yaadni kun immoo barreeffama keessatti caasaan barreeffama Afaan Oromoo akkam akka ta'u nama xiinxalchiisa. Caasaa himaa keessatti immoo maqaafi gochimni ibsamoota ta'uun jalqabaafi xumurarra walduraa duubaan galu. Maqibsiifi gochibsi immoo ibsitoota waan ta'aniif gidduu maqaafi gochimaa galuun waa'ee maqaa sanaafi waa'ee gochaa raawwatamee wal duraa duubaan ibsu.

Gama biroon ammoo ragaa kanarraa kan hubannu, dogoggorri barreessitootni barreeffama Afaan Oromoo irratti mul'isan kun gama addaa addaan dhiibbaa afaanicha irratti kan fidu ta'uu isaati. Kunis, ergaan barbaadame akka sirnaan hindarbina taasisuun alatti akka afaan kanaaf xiyyeeffannoon hinkennamneefi tuffatamu godha. Akkasumas, jechoonni safuu hawaasaa cabsaniifi hiika dhabeessa ta'an akka uumaman taasisa.

Kana malees, dhibbaa hanqinni barreessuu afaanicharratti fiduu danda'uun walqabatee qajeelfamni biroo aadaafi turizimii Oromiyaatiin bara 2009 bahe akka ibsuutti, barreeffamoota beeksiisaa, kallattii agarsiistuu, barjaalee yookiin taappeellaa kamirrattu barreeffamni aadaa, seenaa moggaasa maqaalee Oromoo, safuufi duudhaa ummatichaa karaa eegeen, caasluga afaanichaa karaa eegeen, qubee Afaan Oromoo sirrii ta'een, tartiibni isaas jalqaba irratti qubee Afaan Oromootiin kara ifaafi halluu mul'achuu danda'uun, guddinni qubee Afaan Oromoo wajjiin walqixa yookaan immoo caaluutu irra jiraata malee kanneenii gadi ta'uu akka hinqabne ibsa.

Kanaaf, akka ragaa kanarraa hubatamutti, qajeelfamni kun barreeffamoota barjaa, beeksiisaa, kallatti agarsiistuufi kanneen biroo ta'an irrattii akka baheedha. Akkasumas, raawwattiinsi isaa ammo Naannoo Oromiyaa ta'ee dhaabbilee mootummaafi miti mootummaa mara kan ilaallatu waan ta'eef bakkii itti raawwattiinsa hinqabaanne kan hinjirree ta'uu hubachiisa.

Haata'u malee akka dawwannaa irraa hubatamutti, magaalaa kana keessa barjaaleen, beeksisoonnifi kallatti agarsiistuwwan garaagaraa qubee Afaan Oromoon fayyadamuun dogoggora uumuu qofaa osoo hintaane, Afaan Oromoon iyyuu gonkumaa kan hinfayyadamnees

nimul’atu. Keessumattuu, qajeelfamni kun dhaabbilee mootummaa ta’anitti dursanii fudhatama qabaachuu osoo malanii hojirra osoo hinoliin hafaniiru. Kanuma fakkeenya fudhachuun akka armaan gadiitti haailaallu.

2. Fakki barjaa baankii daldala Itoophiyaa

Ragaa olii kana irraa kan hubatamu, barreeffamni barjaa kana irraa mul’atu qubee Afaan Amaaraafi Afaan Ingiliffaan walcinaatti kan barreeffame ta’uu isaati. Kun ammoo dhaabbata daldalaa kan mootummaa ta’ee, qajeelfama qaama mootummaan bahe kan barjaaleen mootummaas ta’ee miti mootummaa kamiyyuu Naannoo Oromiyaa keessatti argaman dursa qubee Afaan Oromootiin barreeffamu akka qaban ibsu kan faallessu ta’uu agarsiisa. Kanarraa ammoo kan hubatamu, qajeelfamuma bahee hojirra oolchuu irra iyyuu laafinni akka jiruudha. Kanaaf, qaamni dhimmi kun irraa eeggamu kan biroof qajeelfama barbaaduun waan gaarii ta’uus, kan bahee irratti ammoo dursa sirritti xiyyeeffannoo kennuun hojirra oolchuun barbaachisaa akka ta’e hubachiisa.

Karaa biraan ammoo, ragaan sakatta’aa dokumantii kanneen akka: karoora, waraqaa barnootaa, beeksisoota dhaabbilee garaagaraafi kanneen biroo irraa argame haala fayyadama Afaan Oromoo gama barreeffaman jiru ilaalchisee inumti fayyadaman ammoo maal akka fakkaatu ilaalamee jira. Kana keessatti qabxiin ittixiyyeeffatame haala qubeessuufi fayyadama jechootaa ilaalchisee jechoota hirkatoofi jechoota loogaa kanneen dhaabbilee keessatti ittitaajilaman maal akka fakkaatu xiinxaalamee jira. Gabaabumatti, ragaalee Afaan Oromootiin tajaajila kennan ilaalchisee seera barreeffama Afaan Oromoo eegge barreeffamuu isaatu mataduree adda addaatti qoodamee dhiyaate.

4.4.2. Fayyadama Seera Qubeessuu

Barreeffama Afaan Oromoo keessatti rakkooleen caasaa irratti mul’atan kanneen akka: gabaabbachuufi dheerachuu dubbachiisaa, jabaachuufi laafuu dubbifamaa, ittifayyadama

hudhaafi irrabuta waliiniillee kan walqabatuudha. Kunis, barreeffama xiinxalame keessatti bal'inaan kan mul'atudha. Kanaaf, barreeffama xiinxalame keessatti osoo sagaleen gabaabbatee barreeffamuu maluu sagalee dheeressuun ittifayyadamuu ilaalchisee fakkeenya armaan gadiitti ka'e waliin walqabsiisnee haailaallu.

Gabatee 2: Xiinxala jecha sagalee gabaabaan barreeffame agarsiisu.

Akkaataa ittibarreeffame	Akkaataa ittijedhamuu barbaadame
Seeraa	Seera
Kaappitaalaa	Kaappitaala
Baay'inaa	Baay'ina
Haraa	Haaraa
Daambii	Dambii
Imaala	Imala
Kaarora	Karoora
Yeero	Yeroo
Sasaalphaa	Sasalphaa
Miiraa	Miira
Haanqinaa	Hanqina
Seensaa	Seensa
Saakata'iinsa	Sakatta'iinsa
Raakkoo	Rakkoo
Dhimmotaa	Dhimmota
Amaala	Amala
Kuutalee	Kutaalee
Namuusaa	Naamusa
Baala	Balaa

Jechoota armaan olii kana fudhannee gaafa ilaallu dubbachiiftuun “a” iddoo tokko tokkootti seera malee dheerachuutu mul'ata. Inni kun immoo ergaa dabarsuu irratti rakkoo fida. Kana ilaaluufis jechoota gabatee keessatti argaman keessaa isa dhumaa fakkeenya fudhachuun ilaaluu nidandeenya. Innis, jechi kun kan jedhamuuf barbaadame hima fudhatame keessatti ‘**Balaa**’ kan jedhu yoo ta’u, sababa dubbachiiftuun ‘a’n fulduraan ittidabalamteef jecha ‘**Baala**’ jecha jedhu

ta'eera. Jechoonni kun lamaan ammoo Afaan Oromoo keessatti hiika garaagaraa kan qabaniidha. Kanaaf, jecha yookaan hima keessatti sagaleen tokko hiika wanta jedhamuuf barbaadamee jijjiiruu yookaan dhabamsiisuu akka danda'u fakkeenya jecha armaan oliirraa hubachuun nidanda'ama.

A. Dubbachiisaa waljijjiiruu

Barreeffama keessatti bakka sagalee tokkoo sagalee biroo buusuun hiika hima jedhamuuf barbaadamee jijjiiruu yookaan dhabamsiisuu danda'a. Kanas, barreeffama xinxalamee keessaa barjaa tokko fakkeenya fudhachuun haailaallu.

“Kaasaa meeshaalee Ljaarsa Tigist” (Barjaa magaalichaa keessaa isa tokko)

Barjaa 1(a) keessatti kan jechuuf barbaadameefi kan jedhame walitti kan hindhufne ta'uu isaa barreeffama Afaan Amaaraatiin taa'e waliin wal bira qabuun hubachuun nidanda'ama. Innis, jechi “**Kaasaa**” jedhu akkaataa barreeffamuu qabutti barreeffamuu dhabuu isaatiin himichi akka hiika dhabu taasiseera. Kunis, sagalee'a'n bakka sagalee 'u' bu'uun himni jedhamuuf barbaadame hiika akka dhabu taasiseera. Himni armaan olitti barreeffame akkaataa hiika qabuun yommuu barreeffamu:

“**Kuusaa Meeshaalee ijaarsaa Tigist**” jedhamee yoo barreeffame irra hiika qabeessa ta'a.

B. Iddoo dubbachiisaa dubbifamaa galchuu

a. ‘Laaky Lnduustriis Dh.Dh.I.G.I.M ’’(fakkii barjaa armaan olitti fudhatame keessaa isa tokko) Fakkeenyi barreeffama barjaa (a) dura irratti waan biraa xiinxaluuf kan dhufe yoo ta'u, asittis fakkenya biraa kan bakka bu'eedha. Akkaataa seerluga barreeffama Afaan Oromootti dubbifamaan laafuun (tokko ta'uun) yookaan jabaachuun (dubbifamaan gosa tokkoo lama ta'uun) gidduu jechaatti galuun tajaajila. Dubbifamaan jechoota keessatti lamaafi lamaa ol ta'ee jalqabaafi dhumarratti galuu hindanda'u. (Maria-Roza, 1988). Hima armaan olii keessatti garuu dubbifamaan sadii ta'ee walfaana galuun seera barreeffama Afaan Oromoo cabseera. Dubbifamaan lamaa ol ta'ee galuu qofa osoo hintaane bakka dubbachiisaa bu'uun himicha hiika dhabsiiseera. Hima kana keessatti dubbifamaan 'l'n iddoo dubbachiistuu 'i' bu'uun himicha hiika dhabsiiseera. Akkaataa hiika galumsa barreeffamichaatiin himni armaan olitti barreeffame haala hiika qabuufi akkaataa jedhamuu barbaadameen yommuu barreeffamu: Laakii induustiriis Jedhamee yoo barreeffame himichi sirrii ta'uu danda'a.

C. Dubbachiistuu dheeraa gabaabsuun barreessuu

Barreeffama xiinxalame keessatti dubbachiiftonni osoo dheeratanii barreeffamuu qabanii haala adda addaatiin dogoggoramanii barreeffamuun hiika wanta jedhamuuf barbaadamee jijjiiranii yookaan hiika dhabamsiisanii jiru. Yaada kana barreeffama keessaa fakkeenya fudhannee haailaallu.

a. Baankiin Mootummaa Itoophiyaa nootiwwaan maallaqa maxxansiisunifi maallaqa egumsa **biyy ala** bulchuuf ittigaafatamummaa isaa bara 1938 mootummaa irraa harkaan gahaate. (Yaadni kun barreeffama xiinxalame keessaa tokko kan ta'e, Beeksisa Baankii Daldala Itiyoophiyaa kan bara 2017 bahe irraa fudhatame).

Himni kun barreeffama keessatti wanti jedhamuu barbaadameefi akka amma jiru kanatti hiikni inni kennu tokko miti. Sababni isaas, jecha '**biyyfi ala**' jedhu keessaa waan sagaleen dubbachiisaa dheerachuu qabu hafeef hiikni himichaa jijjiirameera. Jechi kun barreeffama keessatti haala jedhamuuf barbaadameen yoo barreeffamu **biyyafi alaa** kan jedhuun bakka bu'ee barreeffamuu qaba.

b. Kuutaalee qaabsiiftuu Abidda**konkoltaa** (Ignition system) fi eggaannoo ta'ufii qabu. (Karoora torbee dhaabbata konkolaachisaa 'Niwu Internaashinaalii' irraa fudhatame)

Hima kanas yoo ilaalle, akkaataa seerluga Afaan Oromoo eegee hinbarreeffamne. Kana jechuun, galmee jechoota Afaan Oromoo keessa jechi haala kanaan barreeffamee hiika qabu hinjiru. Kanaaf, jechi kun hiika dhabuu yookaan hiika hima barreeffamee jijjiiruu danda'a. Haala barreeffama keessatti hiika galumsaa waliin wal qabatuun jechi kun '**konkolaataa**' kan jedhu bakka bu'uun yoo barreeffame irra filatamaa ta'uu danda'a

Haala walfakkaatuun jabinaafi laafina dubbachiisaa irratti dogoggora uumuunis hanqinni qubeessuu nimul'ata. Kutaa kana keessattis jabinaafi laafina dubbachiisaa ilaalchisee akkaataa barreeffama beeksisaa baankii daldalaafi dhaabbata leenjii konkolaachiftoota keessatti ittifayyadamantuxiinxalame.

Sagalee dubbifamaa ittidabaluun jabeessuu

Akkaataa ittijedhame

- (3) a. Baay'inna
- b. Guddinna
- c. Ajja'isisaa
- d. Miliyyona
- e. Lameenni

Akkaataa ittijedhamuu barbaadame

- Baay'ina
- Guddina
- Ajaa'ibsiisaa
- Miliyoona
- Lameenii ta'a

Jechoota kana keessatti sagaleen dubbifamaa yemmuu barreeffamuu iddoo laafuu qabanitti jabaatanii waan barreeffamaniif dogoggora qabu. Kun immoo, ergaa darbuu barbaadame sana guutummaa guututti dabarsuu akka hindandeenyefi jechichi hiika akka dhabuu taasiseera.

Kana malees, barreeffamoota dhaabbilee daldalaa kan biroo keessattis rakkoon akkanaa baay'inaan kan mul'atu yoo ta'u, barreeffamoota kanniin keessaa kan dhaabbata konkolaachiisaa ‘Niwu Internaashinaal’ keessatti barattoonni ittiinbaratan akka armaan gaditti fakkeenya fudhannee haailaallu.

Gabatee 3: Xiinxala jecha sagalee laafaan barreeffamuu osoo qabuu jabeeffame agarsiisu.

Akkaataa itti jedhame	Akkaataa ittijedhamu barbaadame
Qabaneessittuu	Qabbaneessittuu
Qophessaan	Qopheessaan
Kunnuusaa	Kunuunsa
Maallttolee	Mallattoolee
Akkekkachiisaan	Akeekkachiisan
Sochhosiin	Sochoosin
illaalluu	ilaaluu
saaffissa	saffisa
kunnis	kunis

Walumaagalatti, barreeffamoota kana sakkata'uun hanqinaaleen kunneen walqunnamtii barreeffamaa irratti dhibbaa akka qaban addaan baafameera. Kun immoo haala kanaan kan ittifufu yoo ta'e guddina afaanichaa quucarsuu waan danda'uuf, akka waan salphaatti ilaalamu hinqabu. Kanaaf, qaamni dhimmi ilaallatu furmaata barbaadamu kennuu dhiisnaan afaan guddachaa jiru kanatti gufuu ta'uu danda'a.

4.4.3. Fayyadama Sirna Tuqaalee

Ragaan sakatta'a dokumantii kanneen akka kitaaba barataa yookiin waraqaa irraa barsiisuuf dhiyaate irraa argame, ittifayyadamni sirna tuqaalee barreeffamoota dhaabbilee daldalaa hanqina kan qabu ta'uu isaa agarsiisa. sirna tuqaaleettii seeraan fayyadamuun ammoo, ergaa barreeffamaan qaama tokkoof darbu keessatti, ergicha haala sirrii ta'een dabarsuufi dabarsuu dhiisuu irratti gahee olaanaa qaba. Kana ilaalchisee, Chanea (2001) yoo ibsu, sirna tuqaalee

seeraan fayyadamuun ergaa barreeffamaan darbu tokko keessatti qooda olaanaa waan qabuuf ergicha haala sirrii ta'een dabarsuufi dabarsuu dhiisuu irratti shoora guddaa qaba, jechuun kaaha. Kanaafuu, sirna tuqaaleetti seeraan fayyadamuun, ergaa qulqullina qabu dabarsuuf, gaaleewwaniifi ciroowwan walqabsiisuuf, wantoota barreeffama keessatti xiyyeeffannoo barbaadan ittiin agarsiisuufi barreeffamni tokko seeraan akka dubbifamuuf gumaacha laata. Kanumarraa ka'uun, sirna tuqaalee keessaa tokko kan ta'e fayyadama sirna tuqaa akka fakkeenyaatti fudhachuun ilaaluun nidanda'ama. Tuqaan hima keessatti yaadni tokko xumuramuu isaa agarsiisuuf kan galuudha. Haaluma kanaan, barreeffama xiinxalame keessatti haala ittifayyadama tuqaa yoo ilaalle, iddoo tokko tokkotti osoo hinfayyadamin, iddoo tokko tokkotti ammoo sirna tuqaalee kan biroo bakka buusuun ittifayyadamuutu mul'ata. Kanas, barreeffama dhaabbata leenjii konkolaachiisaa 'Niwu internaashinaalii'' damee Sulultaa keessatti ittiin barsiifamu irraa fakkeenya fudhachuun haailaallu.

1a. Barumsii kun konkoolachiiftoonii adeemsa konkoolachiisuu namuusaa ogguummaaf akkaa bitaamaan isaan taasiisaa Kan Biraanu Amaaraatiin qophaa'e, boq.1,keeyyata,1

b. Xiin-Amaalli daamelee adda addaaisaan keessaa tokko xiin-amaala Konkolaachiisaati Kaayyoon Xiin-amaalaboq.1. keeyyata,3

Hima 1(afi b) kana keessatti dogoggorri qubeessuu haajiraatu malee, isaan alatti yaadni xumurame osoo mallattoo tuqaatti hinfayyadamin kan xumuramee yookiin himni duraa xumaramuu isaa osoo hinagarsiisin hima gara birootti kan ce'ameedha.

Kanaaf, himni (1a) dogoggora qubee haaqabaatu malee, tuqaatti fayyadamuun haala waraqaa ragaa irraa fudhatame keessatti hiika qabuunsirreeffamee yoo barreeffamu, dhumni isaa, '**akka bitaman isaan taasisa.**' kan jedhu ta'a. Yeroodubbifnus dhumarratti boqonnaa akka argannu yookaan hafuura akka baafannu nutaasisa. Osoo hafuura hinbaafatin hima birootti ce'uu hindandeenyu. Afuurabaafachuun keenyammoo himni dubbisaa turre xumuramuun hima birootti ce'uu keenya agarsiisa.

Gama biraan ammoo, himni 'b'n hima lama. Isaanis:

'.....xiin- amaala Konkolaachiisaati' fi

'Kaayyoon Xiin-amaala....' kan jedhuudha.

Kanaaf, gidduu himoota lamaanii tuqaan galuun sirreeffamee yommuu barreeffamuxiin- amala konkolaachiisaati. Kaayyoon xiin-amalaa..., ta'ee barreeffamuu qaba.

4.4.4. Fayyadama Jechaa

Akka rakkoo fayyadama jechaatti wantootni ilaalaman kanneen akka: walqabsiistuu ‘fi’ akka ofdanda’aatti fayyadamuu yookiin fayyadama jechoota hirkatoo yookiin dhamjechaa, fayyadama gabaajeefi kkf isaan muraasa. Kanneen keessaa isaan bal’inaan barreeffama sakkata’amee irratti mul’atan akka ittiaanutti qaceffamaniiru.

A. Fayyadama walqabsiistuu ‘fi’: barreeffama Afaan Oromoo keessatti walqabsiistuun kun yaadoolee walfakkaatan walitti fiduun ida’ama yaadaa fiduuf gargaara. Dhaabbiiidhaan immoo walqabsiistuun kun hirkattuu waan taateef, jechatti maxxantee teessi malee qofaa dhaabbachuu hindandeessu. Yaada yaada kana deggaru ilaalchisee Askale (1998) akka ibsitutti, gareen jechaa tokko walitti dhufuumoo of danda’ee barreeffamuu qaba? Yaada jedhu murteessuuf ulaagaa hiikaa, caaslugaafi odeeffannoo xiinsagaa addaan baasanii beekuun barbaachisaadha. Ulaagaaa hiikaa kan jedhaman gareen jechaa tokko kophaa dhaabbatee ergaa dabarsuu danda’uusaati. Ulaagaa caaslugaa keessatti gareen jechaa tokko iddoodha socho’ee hiika qabaachuu yoo danda’eedha. Ulaagaa xiinsagaa keessattimmoo gareen jechaa tokko kophaatti adda ba’ee kan dubbifamu yookiin sagaleeffamu (pronounce) yoo ta’eedha. Kanaaf, akka ibsa kanaatti, kanneen ulaagaalee dhiyaatan kana guutan of danda’anii kophaa dhaabbachuun barreeffamuu kan danda’an yoo ta’an, kanneen ulaagaalee dhiyaatan hinguunne maxxanfamanii yookiin hirkatanii kan barreeffaman ta’uu hubanna. Afaan Oromoo keessatti haala kanaan kanneen ilaalaman gochima „-dha,-ti-, hi’eentaa (-ve) mul’istuuf kan oolu „hin-“, eeyyentaa (+ve) kan agarsiisu „ni-“fi kkf kaasuun ni danda’ama. Kanneen durduubee ta’an; -f,-dhaan, -n,-irra,-tti, walqabsiistuu- „fi” akka fakkeenyaattii kaasuun ni danda’ama. Kanneen hundi barreeffama Afaan Oromoo keessattin ofdanda’anii dhaabbachuu kan hin dandeenye ta’uu ulaagaaleen tarreeffaman ni mirkaneessu.

Haata’u malee, barreeffamoota Afaan Oromoo baay’ee keessatti akka jecha ofdanda’aatti qofaatti barreessuun fayyadamuutu mul’ata. Kanaafis, akka fakkeenyaatti barreeffama beeksisa baankii daldalaa Itiyoophiyaatiin maxxanfameefi karoora torbee kan dhaabbata daldalaa ‘Niwu Internaashinaalii’ keessatti fayyadaman irraa akka armaan gadiitti haailaallu.

a. HUNDEEFAAMAA FI GUDDINNA BAANKII DALDALAA ITOOPHIYAA

b. LIQII FI KAFALTII DURSAA,

c. KAAPPITAALAA FI OFEEGGANNOO

d. Naannoo fi umaamni midhaa isaan amaala irratti fidaan

e. Seeraa Fi Daambii konkolaachisuu

f. SAKKATA'AA FI SUPHAA SASAALPHA KONKOOLATAA

g. KUUTALEE KONKOLATAA FI SUPHAA SASAALPHAA

h. Faayidaa isaa fi hiikaa isaa

Dabalataanis, barreeffamoota beeksiisa dhaabbilee gurguddoo keessaa tokko akka fakkeenyaatti fudhachuun yooilaalle, ‘ ‘ Sadarka barumsa: kutaa 10n fi isa oli’ ’ jechuun barreeffame. Akkasumas, akkuma gubbaatti ibsametti, rakkoon kun kanaan alatti barjaalee magaalichaa irrattii baay’inaan kan mul’atu ta’uu ragaan daawwannaa irraa argame nihubachiisa.

Akkuma odeeffannoo kana irraa hubatamutti, barreeffama kanneenii irratti ittifayyadaminsa walqabsiistuu ‘fi’ irratti dogoggorri nimul’ata. Innis, gama dhaabbii isaatiini. Dhaabbii kanaanis barreeffama (a), hanga (h), keessatti walqabsiistuu hirkattuu kana ofdanda’aa taasisuun seera barreeffama Afaan Oromoo cabsaa jiraachuu isaa hubachuun nidanda’ama. Kanaaf, ‘fi’ n jecha jalqabaatti maxxantee barreeffamuu qabdi. Fakkeenyaaf,

a. HUNDEEFAAMAAFI GUDDINNA BAANKII DALDALAA ITOOPHIYAA

b. LIQIIFI KAFALTII DURSAA,

c. KAAPPITAALAAFI OFEEGGANNOO ” haala kanaan ta’uu qaba.

Kanaaf, ragaa armaan olii irraa akka hubannutti, dogoggorri hanqina qubeefi haala fayyadama walqabsiistuu ‘fi’ irratti rakkoon akka jirudha. Dogoggorri hanqina qubee dursa kan ilaalame yoo ta’u, dogoggorri fayyadama walqabsiistuu kanaa ammoo bay’inaan barreeffamoota daldalaa irratti mul’achuun isaa seera qubeessuu afaanichaaf xiyyeeffannoon akka hinkennamne hubachiisa waan ta’eef, dhimma kana ilaalcha keessa galchuun baay’ee barbaachisaadha. Sababni isaas, dogoggorri kun hanguma baay’achaa deemuu afaanichi akka tuffatamu taasisuun tajaajila isaa danquus danda’a waan ta’eefi.

B. Fayyadama dhamjecha ‘hin’ jedhu: dhamjechoota akka jecha of danda’aatti fayyadamuu ilaalchisee Addunyaan (2011:17) akka ibseetti, ‘ ‘Dhamjechoonni kunneen amma fufii (maxxantuu) ta’anitti of danda’anii dhaabbachuu hindanda’an.’ jechuun ibsa.

Haata’u malee, barreeffamonni beeksiisaa, barjaalees ta’ee kanneen biroo yeroo ammaa dhaabbilee daldalaa Magaalaa Sulultaa keessatti argaman baay’een isaanii dhamjechoota kanneen jecharraa fageessanii ittifayyadamu. Fakkeenyaaf, “naannoo baankiin hin jirreetti...., ..caaluu hin qabu., Tajaajila kuufama dhala hin qabne, (beeksiisaa baankii intarnaashinaalii Oromiyaa irratti) fayyadamni fufiilee duree kana jecharraa addaan baasanii fayyadamuu ammoo

seera caasaa Afaan Oromoo kan cabsu waan ta'eef, dhimma furmaata barbaaduudha. Fufiileen yookaan jechoonni hirkatoon kun yemmuu sirreeffamanii barreeffaman haala kanaan ta'uu qabu. "naannoo baankiin hinjirreetti, caaluu hinqabufi tajaajila kuufama dhala hinqabne" ta'ee barreeffama.

C. Hanqina fayyadama gabaajee: barjaaleen dhaabbilee daldalaa irratti barreeffaman irra caalaan isaa jechoota gabaajeetti yemmuu fayyadamantu mul'ata. Inni kun immoo qusannaa iddoof yaadameeti malee seeraan qindeeffamee kan dhiyaate waan hintaaneef, hubannoo irratti dhiibbaa guddaa fida. Fakkeenyaaf, dhaabbata daldalaa bu'aa omishaa qabu kan ittigaafatamummaan isaa murtaa'e ta'ee kan Magaalaa Sulultaatti argamu keessaa tokko barjaa isaa fakkeenya fudhachuun yoo ilaalle, '' Laaky Induustiriis Dh. Dh.I. G.I.M.'' kan jedhudha. Kanaaf, barjaa isaannirratti gabaajee kanaan dhimma ittibahu. Kun ammo barjaa ''Dhaabbata Leenjii konkolaachiftootaa Darruu keessatti bifa guutuu ta'een ''Kan Itti gaafatamummaan Isaa Murtaa'e'' kan jedhuun barreeffame. Inni duraa gama tokkoon rakkoo dhaabbii jecha gabaajee yommuu qabuu, gama biroon immoo jechoonni isaa haala sirriin kan hinbarreeffamneedha. Kanaaf, abbootii dhimmaatin sirriitti hinhubataman. Kun immoo afaanichafis ta'ee daldala keessatti abbaa dhimmaafi qaamolee barjaa kana maxxanse jidduutti waliigaltee daangessuun alatti namoota dubbisanitti gaaffi ta'uu waan danda'uuf qaamni dhimmi ilaallatu furmaata kaa'uu qaba.

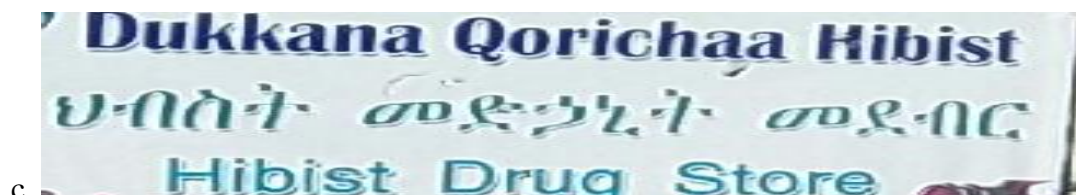
4.4.5. Fayyadama Jechoota Waaltawaa

Ragaan daawwannaa irraa argame, barjaaleen magaalicha keessatti tajaajila kennaa jiran baay'een isaanii jechoota waaltawaatti kan hinfayyadamne ta'uu agarsiisa. Kun ammoo namoonni afaanicha beekaniis; hinbeeknes jechoota kana hubachuuf akka rakkatan taasiisu danda'a. Sababni isaas, waaltinni afaanii adeemsa garaagarummaa afaan tokko keessatti mul'atu keessaa tokkotti murteessuun yookiin bakka buusuun dubbattoota afaanichaa bal'aa biratti fudhatama akka argatu waan taasisuufi. Kanas, Yule (2006:194) yommuu ibsu, ''standard language is clearly associate with education and broad casting in public contexts and more easily described in term of written language (i.e. vocabulary, spelling, grammar) than the spoken language'' jedha. Yaadni kun, afaan waalta'e hawaasa afaanicha dubbatu giddugaleessa taasisuun sabquunnamtiin qilleensarraa kan ittiin tamsa'uufi barnoonni kan ittiin kennamu ta'uu agarsiisa. Akkasumas, afaan waalta'e haala salphaa ta'een afaan barreeffamaa jedhamee ibsamuu isaati agarsiisa. Kanaaf, jechoonni namoonni akka dubbisanii ittifayyadamaniif barjaalee irratti

barreeffamuun bahan yookiin maxxansaman haala salphaan akka hubatamaniif kan dubbattoota hunda giddu galeefatan ta'uu qabu.

Kanumarraa ka'uun, akka naannoo keenyaatti dhimma kana ilaalchisuun afaan waalta'e akkahojirra ooluuf qajeelfama dogoggora barreeffama Afaan Oromoo dhaabbilee mootummaafi miti mootummaa Naannoo Oromiyaa irratti mul'atan sirreessuuf bara 2009 bahe irratti akka aangoo WATtiffwantoonni ta'an nijiru. Kunis, 'waajjirichi Afaan Oromoo keessatti garaagarummaa loogaa xiqqeessuuf waaltina Afaan Oromoo irraatti nihojjeta; jechoota haaraa nimoggaasa; qaama kana irratti hojjatus nigurmeessa; kanneen waalta'aniifi moggaafaman iddoo hundatti hojirra akka oolaniif qaamoolee dhimmi ilaallatu wajjin hojjechurra darbee barreeffamoonni beeksiisaalee adda addaa naannicha keessatti maxxanfaman safuufi duudhaalee hawaasaa kan eegan ta'uu isaanii nihordofa; nito'ata' jechuun ibsame. Kanaaf yaada kana irraa kan hubatamu, waaltina Afaan Oromoo irratti hojjechuuf waajjirri aadaaf turizimii ittigaafatamuummaa cimaa akka qabudha.

Haata'u malee, akka ragaan sakatta'aa dokumantiifi daawwannaa irraa argame agarsiisutti rakkoon afaan waaltawaatti fayyadamuu dhiisuu baay'inaan barjaalee irratti nimul'ata. Kanas, barjaalee lamaan tokko fudhachuun akka fakkeenyaatti haa ilaallu.

Akkuma barjaalee1 (afib) irraa mul'atutti barjaaleen kun jechoota garaagaraatti haafayyadaman malee yaada tokko jechuuf barbaadame akka ta'e hiika jecha Afaan Amaaraatiin barreeffameerraa hubachuun nidanda'ama. Jechoonni ' ' Gola''fi ' 'Mana'' jedhan qaamaan garaagaraa haata'an malee hiikaa tokkof kan barreeffamaniidha. Jechi ittifayyadamame kun baay'inaan looga hawaasni naannoo garaagaraa biratti dhimma ittibahamuudha. Kana malees, bajaalee 2 (a,bfic) irratti akkuma hiika tokkoof jechoota unkaan garaagaraa saditti dhimma bahame, barjaalee daandii gubbaatti mul'atan baay'ee isaaniirratti wanti akkanaa kan mul'atu ta'uu ragaan daawwannaa irraa argame niagarsiisa. Kun immoo, hawaasni naannoo garaagaraa yoo dubbise fedha akka dhabuufi tajaajila argatu irratti akka burjaaja'u gochuu danda'a. Sababni isaas, hiika jechichaa baruuf rakkachuu waan danda'aniifidha. Akkasumas, wanti akkaanaa kun baay'inaan babal'achaa deemuun isaa booda to'achuuf rakkisaa ta'uun alatti, jechoonni looga garaagaraa yoo baay'atan kanneen walitti bu'aniifi nama burjaajessan jiraachuu waan danda'u. Kanaafuu, jechoonni barjaalee irratti barreeffaman baay'inaan dubbisaa looga garaagaraa irraadhufetu fayyadama waan ta'eef, looga naannoo dhiisanii looga hawaasni bal'inaan ittifayyadamu yookiin jechoota waaltawaatti fayyadamuun barbaachisaadha.

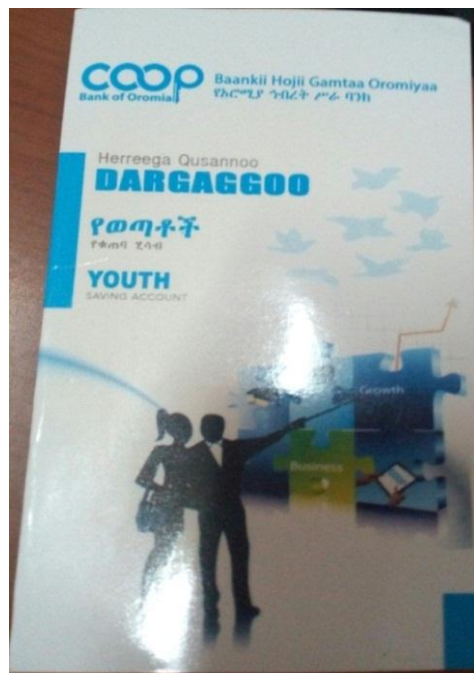
Kanumarraa ka'uun, dhimma kana ilaalchisee ragaan karaa afgaaffiin ittigaafatamtuu WATM irraa argame, dhimma kana ilaalchisee hanga ammaatti itti kan hinadeemamneefi gara fulduraatti garuu xiyyeeffannoo itti kennuun kan irratti hojjetamu ta'uu agarsiisa. Kanaaf, ragaa kanarraa kan hubatamu ammoo waajjirrichi dhimma kanaaf xiyyeeffannoo kennee kan itti hinadeemne ta'uu isaati. Kana malees, gaaffii 'Hanqinoonni ittifayyadama Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa kana keessa yoo jiraate waaltina afaanichaarratti dhiibbaa akkamii qaba jettanii yaaddu?' jedhuuf, ragaan odeeffkenitootuma kanarraa argame, haala qabatamaa amma jiruun barreeffamoonni barjaalee irratti barreeffamaa jiran hanqinootaafi dogoggoroota heddu kan ofkeessaa qabanidha. Maddii hanqina barreeffamoota kanneenii immoo rakkoo fayyadama caasaa, muuxannoo dhabuu, xiyyeeffannoo kennuu dhisuu, afaanicha seeraan beekuu dhabuu, ga'umsa barreessuu dhabuu, afaan biraan yaadanii Afaan Oromoon barreessuu, looga waaltawaatti fayyadamuu dhiisuudha. Guddinni afaanii tokko kan beekamu ammoo afaan sun yoo dubbii waliigaltee namoota giddutti taasifamu mijeessuu bira darbee bifa barreeffamaatiin guddina saayiinsiifi teeknooloojii faana guddachuun bifa hammayyoomneefi waalta'een yoo fedhii hawaasa sanaa guute yookiin tajaajileedha. Kun ta'uu baannaan ammo guddina afaanichaarrattis ta'ee waaltina afaanichaarratti dhiibbaa kan fiduudha. Ragaa kanarraa kan

hubatamu, hanqinni jechoota waaltawaan fayyadamuu dhisuu kan mul'atu akka ta'eedha. Kun ammoo waaltina afaanicha irratti dhibbaa kan uumuu ta'uus, waajjirichaan garuu hanga ammaatti xiyyeeffannoon kennameefii kan itti hinadeemamne ta'uu isaati. Kanaaf, ragaan kun laafinni dhimma kanaa WATM bira jiraachuu isaa mul'isa waan ta'eef, biiroofi waajjirri aadaafi turizimii gahee guddaatu irraa eegama.

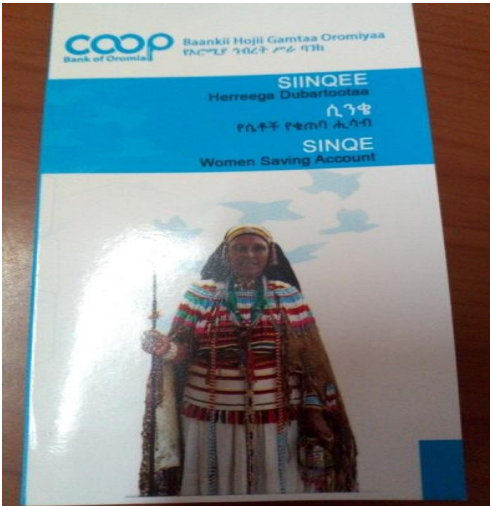
Gama biraan ammoo, ragaan afgaaffiifi daawwannaa dhaabbilee daldalaa irraa argame, fayyadama afaaniitiin walqabatee dhaabbilee daldalaa tokko tokko keessatti fayyadamni afaanii isaanii qajeelfama naannichaa kan hordofu ta'uun isaati. Kun ammoo akka ciminaatti waan ilaalamu danda'uudha. Sababni isaas, hubannoofi muuxannoo kan biraan ala daldala keessatti haaluma qajeelfama irratti taa'een afaan naannichaatiin fayyadamuu isaati. Akkasumas, fayyadamni kun guddina afaaniichaas ta'ee; bu'aa isaanii giddu galeessa taasiisuun dhaabbilee daldalaa Afaan Oromoo hinfayyadamneef yookiin qajeelfama bahe hojirra hinoolchine kanneen biroof fakkeenya ta'uu waan danda'aniif akka ciminaatti ilaalama. Kanaas, ragaa daawwannaadhaan argame keessaa gucaafi 'dabtara' qusannoo baankiilee tokko tokko fakkeenya fudhachuun ilaaluun nidanda'ama.

1a. Beeksisa baankii hojii gamta Oromiyaati

1b. Dabtara qusannoo kan dargaggoo

1c. Beeksisa

1d. Dabtara qusannoo da'immanii

Barreeffama dabtaraafi beeksisa baankii hojii gamtaa Oromiyaa yookiin fakkii 1(a,b,cfi d) irrattiAfaan Oromoonnaannoo isaa keessatti afaanoota kan biraan walcinaatti tajaajila kennaa jiraachuun isaa agarsiisa. Kun immoo labsiifi qajeelfama fayyadama afaanii ilaalchisee naannoo Oromiyaa keessatti bahe kan hojjirra oolcheedha. Kanaaf, ragaa kana irraa kan hubatamu dhaabbiileen daldalaa kunniin gabaa isaaniif jechas ta'ee; fedhii maammiltootaa guutuuf fayyadamni afaanii labsiif qajeelfama irratti hundaa'e jiraachuun isaa agarsiisa. Kun ammoo akka cimina fayyadama afaaniin walqabatee dhaabbilee daldalaa keessatti mul'atuutti ilaalamuu danda'a. Akkasumas, moggaasaanillee walqabatee wanti isaan moggaasun tajaajila ittiin kennaa jiran kan aadaafi eenyummaa uummata Oromoo calaqqisiisuu ta'uun isaa afaan naannichaa ilaalchisee seera moggaasa dhaabbilee daldalaa tokko kan guutuudha.

Kanamalees, ragaan afgaaffiin dhaabbilee daldalaa biroo irraa argame, fayyadama Afaan Oromoo ilaalchisee rakkoo waliigaltee hojjetootaafi hojjechiisaa gidduutti yeroo baay'ee uumamu furuuf jecha, namoota bakka ittigaafatamummaa qaburratti hojjetan yeroo qacaran ulaagaa qacarri keessatti Afaan Oromoo yookiin afaan naannichaa danda'uun akka ulaagaa tokkotti baasuun kan jalqabame ta'uu agarsiisa. Kun ammo, rakkoo fayyadama afaaniitiin muudatuuf akka fala tokkotti tajaajila. Gabaabummatti, tajaajila keessaafi alaatti, akkasumas moggaasa isaanii irratti dhimma afaaniifi aadaa uummata naannichaa ibsufi hinmiine gargaaramuun labsiifi qajeelfama naannichaa waan hordoofuuf akka cimina dhaabbiilee daldalaa kanaatti ilaalamu danda'a.

Boqonnaa Shan: Cuunfaafi Yaboo

5.1. Cuunfaa

Kaayyoon qorannoo kanaa fayyadamni Afaan Oromoo daldala dhuunfaafi gamtaa Magaalaa Sulultaa maal akka fakkaatu qaacceessudha. Kana malees, qorannoon kun fayyadama afaanii gama barreeffamaan jiru irratti xiyyeeffachuun, fayyadamni Afaan Oromoo bu'aa omishaalee maal akka fakkaatuufi ergaan fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa keessa jiru mootummaa naannichaaf qabu maal akka ta'e ibsuurratti xiyyeeffata.

Kaayyoo kana galmaan ga'uufis, gosa iddatteessuu mit-carraa keessaa gosa tokko kan ta'e akkayyootti gargaaramuun ittigaafatamtootni dhaabbilee daldalaa, waajjira daldalaafi waajjira aadaaf turiizimii akka iddattoo qorannichaatti kan fudhatamaniidha. Akkasumas, ragaa kaayyoo qorannichaaf ta'u argachuuf meeshaalee funaansa ragaa kanneen akka: afgaaffii, daawwannaafi sakkata'a dokumantiitti dhimma bahuun odeeffannoon funaanamanii qindaa'anii jiru. Dhumarratti, odeeffannoon qindaa'an kun xiinxalamuun, mala akkamtaatiifi hammamtaa fayyadamuun qaacceeffamanii jiru. Haaluma kaanan, fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa bu'aa omishaa qaban bira bifa barreeffamaan kan hinjirree ta'uufi fayyadamni afaanii isaanii Afaan Amaaraafi Afaan Ingiliizii qofa akka ta'e bira gahamee jira.

Kana malees, fayyadama Afaan Oromoo irratti gama moggaasaatiin; bu'aa omishaaleetiiniis ta'ee kallattii dirree hojii garaagaraa irratti fayyadama afaanii ilaalchisee qajeelfamni kallattii garaagaraan irratti bahuu dhisuun fayyadama afaanichaa irratti dhibbaa fidaa jiraachuuun isaa bira gahameera. Gama biraatiiniis, tajaajila Afaan Oromoo ilaalchisee hangumti ittifayyadamama yookiin hojirra oolaa jiru ammoo maal akka fakkaatu ilaalchisee ragaan argame hanqinoonni garaagaraa kan jiran ta'uu agarsiisa.

Hanqinoonni kunis, akkaataa fayyadama caasaa; qubeessuu, fayyadama dhamjechaa, fayyadama jechoota waaltawaa, hanqina hojjiirra oolmaa qajeelfama fayyadama Afaan Oromoo irratti baheefi keessumaayyuu, dogoggorri qubee bal'inaan akka jiru bira gahameera. Isaan kun ammoo jechoonni ergaa barbaadame osoo hintaane hiika biroo akka dabarsan, yookiin hiikaa akka dhaban, jechoonni afaanichaa akka hinwaaltofne, jechoonni afaanichaa dhaaba akka dhabaniif; dhiibbaa kan geesisuudha. Akkasumas, barreeffamoota bu'aa omishaalee irratti barreeffaman ilaalchisee waajjirri aadaafi turizimii xiyyeeffannoo kan ittihin kennine ta'uun isaa bira gahameera. Kana malees, hanqinni jiru, qajeelfama bahee hojittii hiikuurratti hordooffiiniifi

hubannoon fayyadama Afaan Oromoo ilaalchisee waajjiira aadaaf turiizimitiin kennamu dhabamuu faadha.

5.2. Argannoo Qorannichaa

Akkuma cuunfaa qaacceessa fayyadama afaanii dhaabbilee daldalaa armaan olii irraa hubatamutti, bu'aan qorannoo kanaa qabxiwwan armaan gadii agarsiisa.

- Barreeffamni bu'aa omishaalee dhaabbilee daladala dhuunfaafi gamtaa Magaalaa Sulultaa Afaan Amaaraafi Afaan Ingiliizii malee Afaan Oromoo kan hinhirmaachiifne ta'uun adda baheera.
- Fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa bu'aa omishaa qabanii keessatti akka babal'atuufi omisha isaanii irratti Afaan Oromoo akka fayyadamaniif, gama waajjira aadaafi turiiziimii magaalichaatiin wanti itti adeemame jiraachuu dhabuun isaa bira gahameera.
- Sababoonni dhaabbilee daldalaa omisha isaanii irratti Afaan Oromoo akka hinfayyadamne taasisan: muxannoon wantichaa naannoo kanatti baramaa ta'uu dhisuu, qaamni dhimma kanatti xiyyeeffannoo kennee isaan gaafate jiraachuu dhabuu, omishni isaanii naannoo tokko ta'uu dhabuufi dhibbaa ilaalcha afaanicharra jiru yookiin ilaalchi afaanichaaf kennamu gadaanaa ta'uu, akka ta'e hubatameera.
- Omishaalee irratti bakki omishaalee bifa walfakkaataa ta'een kan hinibsamne ta'uun bira gahameera. Kunis, omishaalee tokko tokko irratti bakkii gonkumaa kan hinibsamne, kaan irratti akka waan Magaalaa Finfinneefi Magaalaa Sulultaa ta'eetti kan ibsameedha. Kanaaf, barreeffamoonni omishaa barreeffamoota beeksiisaa keessaa tokko ta'aniyyuu, barreeffamoonni kun dhibbaa qaamni to'atu jiraachuu dhabuutiin xiyyeeffanno keessaa kan hingallee ta'uun isaa hubatameera.
- Dokumantiwwaan dhaabbilee daldalaa omisha qabanii kan qacarriifis ta'ee kan biroof ittitaajilamaa jiran Afaan Amaaraafi Afaan Ingiliizii qofaan kan barreeffaman ta'uun adda baheera. Kana malees, hojjechiistoonni bakka qacaramtootaa bu'uun guca garaagaraa guutuuniifi rakkoon waliigaltee hojjechiisaaf hojjetaa giddutti uumamu hojirrattifi qaama waan kana raawwatu irrattiille dhibbaa geesisuu akka danda'u hubatameera.

- Qajeelfamni Biiroo Aadaafi Turiizimii Oromiyaatiin bara 2009 baheefi fayyadamni isaa garaagaraa akka ta'e hubatameera. Kunis, qajeelfamichi waraqaa qofa irratti akka hafa jiruufi mirga kennametti sirnaan fayyadamu dhabuu ilaalchisee, beeksiisaafi barjaalee tokko tokko irratti gonkumaa Afaan Oromoon fayyadamuu dhisuufi dogoggorri qubeessu baay'inaan jiraachuun isaa bira gahameera.
- Dhimma moggaasa maqaa dhaabbilee daldalaatiis ta'ee; omishaalee irratti qajeelfamni akka safuufi aadaa ummataatitti hinbuune jedhu jiraatu iyyu aangoon wanta kana sirreessuufi tarkaanfii fudhachuu danda'uu garuu kan hinjirree ta'uun bira gahameera. Kana malees, moggaasa dhaabbile ilaalchiise qaamni dursa to'atu waajjira aadaafi turizimi bira jiraachuu dhabuun isaa dhimma kana to'achuuf ulfaataa ta'uun isaa hubatameera.
- Fayyadama Afaan Oromoo irratti heerriifi labsiin akka waliigalaatti kan jiru yoo ta'u, qajeelfamni kallattii hojii adda addaa irratti bahuu dhiisuun isaa fayyadama afaanii irratti gufuu guddaa ta'uu isaa bira gahameera. Kana malees, hubannoon labsii fayyadama afaanii Mootummaa Naannoo Oromiyaatiin bahe irratti mul'atu, garaagara akka ta'e hubatameera. Kunis, afaanicha akka afaan hojii waajjira mootummaa qofatti ilaaluufi ilaalu dhisuudha.
- Jechoota waalta'aa ta'anitti fayyadamuu dhiisuun kan mul'atuudha. Dhimma kana ilaalchisuun qaamni abbummaan guddina Afaan Oromoorratti sadarkaa aanaatti hojjetu; Waajjirri Aadaafi Turiziimii magaalichaa barreeffamoota barjaatiif xiyyeeffannoo kenne kan too'achaa hinjirre ta'uunsaa adda baheera.
- Dhamjechoonni hirkatoon bu'uura tokko malee akka dhamjecha of danda'ootti kophaa dhaabbachuun barreeffamaa kan jiran ta'uun isaanii irra deddeebiin nimul'ata.
- Gabaajoonnii walfakkaataan bifa garaagaraan barreeffaamoota keessatti akkaatuma fedhii barreessaatiin barreeffamaa jiraachuun isaanii hubatameera.
- Qindoominni fayyadama Afaan Oromoo ilaalchisee dhaabbilee daldalaa, waajjira daldalaafi Aadaafi Turizimii gidduu jiru laafaa ta'uun isaa hubatameera.
- Dogoggorri caasaa barreeffamoota irratti kan mul'atu ta'uun isaa bira gahameera. Rakkooleen mul'atan kunis, dogoggoraan qubeessuu, (dheeressuun, gabaabsuun, jabeessuun, laaffisuu yoo ta'an), hiikaaf immoo ka'umsa kan ta'an rakkoodhuma kana akka ta'an hubatameera.

5.3. Yaboo Qorannichaa

Argannoowwan gurguddoo qorannichaa irratti hundaa’uun, fayyadama Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa Magaalaa Sulultaa keessatti rakkoolee mul’ataniif, yaboowwan ta’uu malan akka armaan gadiitti qophaa’anii jiru.

- Fayyadama Afaan Oromoo dhaabbilee bu’aa omishaa qabanii ilaalchisee, waajjirri aadaafi turiizimii magaalichaa xiyyeeffannoo ittikennuun, dhaabbileen daldalaa haala fayyadama afaanii omishaaleerratti hubannoo argachuu akka danda’an osoo mijeessanii gaaridha. Kana malees, qajeelfama bahee kallattii adda addaan ilaaluudhaan hojirra oolmaa isaa bal’isanii ittifayyadamuun barbaachisaadha.
- Sababoota dhaabbileen daldalaa omisha isaanii irratti Afaan Oromoo akka hinfayyadamne taasisan irratti hundaa’uun, Mootummaan Naannoo Oromiyaafi waajirri aadaafi turizimii dhaabbilee afaanicha fayyadamuuf fedhii qabaniif karaa saaquun muxannoon akkanaa akka babal’atuu gochuufi kanneen omishni isaanii naannoo tokko qofa hintaaneefis burjaaja’insa akka ittihintaaneef fala kaa’uufin barbaachisaadha.
- Waajirri aadaafi turizimii aangoo aadaafi Afaan Oromoo akka guddisuuf kennameeffittifi haaluma qajeelfama waajjira isaanitiin 2009 bahe irratti hundaa’uun xiyyeeffannoon hojjechuu qaba. Akkasumas, barreeffamoonni omisha irratti barreeffaman barreeffamoota beeksiisaa keessaa akka tokkootti ilaalamuu waan danda’aniif, dhimma kanarratti xiyyeeffannoo, hubannoofi to’annoo taasisuun barbaachisaadha.
- Tajaajilli dhaabbilee daldalaa keessatti kennamu hundumtuu hanga danda’ametti, Afaan Oromoon walcinaatti fayyadamuuf osoo mijatee, fayyadama tajaajilamtootaa guutuufi rakkoon waliigaltee hojjechiisaafi hojjetaa giddutti uumamuu furuuf gahee olaanaa qaba.
- Waajjirri aadaafi turizimii qajeelfama bahe irratti hundaa’ee qaama barreeffamoota Afaan Oromootiin barreessee maxxansuu osoo hinadabiin dura leenjii kennuu, hojiisaanii to’achuu, kanneen rakkoo adda addaa afaaniifi aadaa Oromoorratti uumaa jiran ammoo heeyyamasaanii haquu qaba.
- Biiroon daldalaa, koreen waaltina Afaan Oromoo, biiroon aadaaf turiizimiifi dhaabbileen daldalaa walta’uun moggaasni maqaa safuufi aadaa ummataatitti akka hinbuuneef akkaataa to’annoo gaggeessuun ittidanda’amu mijeessuuf ittidhimmamuun hojjeechu qabu.

- Heerrifi labsiin Mootummaa Naannoo Oromiyaatiin fayyadama afaanii irratti bahe akka waliigalaatti kan ibsamee ta'uu isaa irraan kan ka'e, fayyadamtoota biratti burjaaja'insa garaagaraa uumuun afaan kun afaan hojii waajjira mootummaa qofatti akka ilaalamuuf bu'uura ta'eera. Kanaaf, fayyadama Afaan Oromoo irratti burjaaja'insi akka hinuumamnee, afaanichi tajaajila hawaasummaa keessatti akka babal'atuufi dhaabbilee daldalaa keessatti guutummaatti akka ittifayyadamamuuf, fayyadama afaanichaa ilaalchisee haala ifa ta'een kallatti garaagaraan fayyadamtootaaf qajeelfamaafi dambiilee garaagaraa irratti baasuun barbaachisaadha.
- Mootummaan Naannoo Oromiyaa ittigaafatamummaa dhimma barjaaleefi beeksisa garaagaraa irratti akkuma labsiin Biiroo Aadaafi Turiziimiif kenne, hojiirra oolmaa isaa irrattiis xiyyeeffannoo kennuutu irra jira.
- Waajjirri aadaaf turizimii jechoota barreeffamoota adda addaa keessatti yaadrimee tokko baachuun jecha garaagaraan barreeffaman irratti xiyyeeffachuun, jechoota walta'anii jiran hojiirra oolchuufis ta'ee kan hinwaaltoofne akka waalta'aniif gahee isa irraa eeggamu bahuu qaba. Akkasumas, kanneen waalta'anti ammoo dhimmamaan Afaan Oromoorraatti hojjetus ta'ee, Afaan Oromootiin hojjetu bifa walfakkaatuun fayyadamuu qabu.
- Rakkoo waaltinaa furuuf koreen waaltinaa ga'een isaanii olaanaa waan ta'eef, jechoota moggaasuu, moggaasuu qofarratti daanga'uu osoo hintaane qaamolee dhimmi ilaalatu; dhaabbilee barnootaa, sabaahimaa Oromoo, waajjira mootummaafi mit-mootummaa biraan gahuufi hojiirra oolmaasaa hordofuufi to'achuu qabu.
- Jechoonni Afaan Oromoo akkaataa ittidubbatamaniin barreeffamu waan ta'eef, iddoo ittidheeratanitti dheerachuun, iddoo ittigabaabachuu qabanitti gabaabachuun qubeeffamuu qabu. Inni biroon dhamjechoonni of danda'oon kophaatti of danda'anii kan barreeffamuu qaban yoo ta'u, dhamjechoonni hirkatoon kophaatti hiika mataasaanii waan hinqabneef kanneen of danda'ootti maxxanuun barreeffamuu qabu.
- Fayyadama afaanii ilaalchisee qaamoleen akka waajjiraaleefi dhaabbilee daldalaa, Industirii, aadaaf turiizimiifi bulchiinsa magaalaawwanii waliin ta'uun qindoominaan irratti hojjachuu qabu.

- Barreeffamoonni barnootaa dhaabbilee adda addaa keessatti dhiyaatan yoo dogogora qabaatan barattoota irratti dhibbaa fiduu waan danda'uufqaamni barreeffamicha qopheesse barattootaaf dhiyeessuun dura osoo irra deddeebi'anii gulaalanii gaarii ta'a.
- Dogoggoroota sirna barreeffama Afaan Oromoo irratti mul'ataniif furmaatni qaama tokko qofaa irraa kan eegamu miti. Kanaaf, qaamni mootummaa dhimmi ilaallatu, dhaabbilee addaa addaafi ogeessotni afaanichaa waldeeggarruu qabu.
- Gabajoonnii barreeffaamoota keessatti akkaatuma fedhii barreessatiin barreeffamuu osoo hintaane seera caasaa afaanichaa eeguun walfakkaatee barreeffamuu qabu. Akkasumas, gabaajeewwan kun hamma danda'ameetti osoo barreeffama guutuun dhiyaatanii gaaridha.
- Qaamoleen miti mootummaa illee bu'aa qorannoo kanaa bu'uureffachuun hojiitti jijjiiruuf adeemsa hubannoo gabbisuu keessatti gama baasiin deeggarsa kennuun guddina afaan kanaaf bu'aa buusuu qabu. Akkasumas, hawaasichi seenaafi afaan isaaf quuqamuun rakkoolee mul'atan qaama dhimmi ilaaluuf eeruun rakkooleen kunneen akka beekkamaniifi furmaata argatan gochuu qabu. Kana jechuun 'maal nadhibeen' bira darbuu hinqabu; afaan isaaf dhimmamuu qaba. Sababni isaas, qaamni dogoggoraan beeksisa maxxansuus ta'ee kan biroo dogoggoruu isaa beekuu dhisuu waan danda'uuf.

Wabii

- Abarraa Nafaa. (1995). *Caasluga Afaan Oromoo Jiildii I*. Finfinnee: Dhaabbata Maxxansaa Daldalaa
- Addunyaa Barkeessaa .(2010). *Natoo: Yaadrimee Caasluga Afaan Oromoo*. Finfinnee: Mega Printing Press.
- (2011). *Akkamtaa.Yaadrimee Qorannoo Hujoo*. Finfinnee: Mega printing.
- Agbede. C.U .(2007).*Problems of Multilingual Nations*. The Nigerian Perspectives. A.C.E. Resources Consult. Nsukka Nigeria P 12 – 30.
- Alexander, N (n.d.) *After Apartheid: The Language Question*. Available online at www.yale.edu/macmillan/apartheid/alexanderp2.pdf
- Akinnaso, F. (1991).*Towards the development of a multilingual language policy in Nigeria* . Applied Linguistics, 12(1), pp. 29-61.
- Ansre, G. (1996). *The language Standardization in Sub-Saharan Africa*. The Hague: Mouton.
- Askale Lemma.(1998).*Some Points On Oromo Orthography*. In Interdisciplinary Seminar of Ethiopia Studies Firist Nazareth, pp. 323-337.
- Ayub Esmael .(2008). “*LanguageUse of the Jamican and Rastafarian Community in Shashemene A Sociolinguistical Study*”MA Thesis AAU.
- Baily, Richard .(1995). Sociolinguistic evidence of Nguni, Sotho, Tsonga and Venda origins. In Rajend Mesthrie (ed.). *Language and Social History: Studies in SouthAfrican Sociolinguistics*. Cape Town: David Philip. 19-38.
- Baldauf, R. B. (Jr.) .(2005). Language planning and policy research: An overview. In E. Hinkel (ed.), *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning* (pp. 953-970). London: Lawrence Erlbaum Associates.

- Bell, J.(1993). *Doing your Research project.A Guide for time researcher in education and social science*.Backingham:Open University Press.
- Ben-Rafael, E., (2009). A sociological approach to the study of Linguistic Landscapes. In E. Shohamy and D. Gorter (eds.) *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, p. 40–54. Abingdon: Routledge.
- BMUKK/BMWF/ÖSZ . (2008): *Language and language education policies in Austria. Language education policy profile: Country report Austria*. Vienna.
- Business Names Registration Act (Cth). (2011).
- Bourhis, R.Y. and Landry, R. (2002) La loi 101 et l'ame´nagement du paysage linguistique du Quebec. In P. Bouchard and R.Y. Bourhis (eds) L'ame´nagement Linguistique au Que´bec: 25 D'application de la Charte de la Lange Francaise (pp. 107_132). Que´bec: Publications du Que´bec.
- Byrne, D. (1988). *Teaching Writing Skills*. London: Longman Group UK Limited.
- Caasluga Afaan Oromoo .(1995). Gumii Qormaata Afaan Oromootiin Jildii 1ffaa Komishiniifi Turiizimii Oromiyaatti ,Finfinne.
- Chanea Mulugeta.(2001). *The New Guide Books Series*. Addis Ababa: Aster Nega Publishing Enterprise.
- Clark, L., Zimmer, K. And Tinervia, J. (1994). *Business English and Communication*, 8th ed. New York: Glencoe Mc Graw, Hill.
- Clark, H. (1996). *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cong, M. (2007). *The role of internal communication and training in infusing corporate values and delivering brand promise: Singapore Airlines' experience*. *Corporate Reputation Review*, 10, 201-212.
- CooperL.R, . (1976). *Government Language Policy*.In:Bender,ML.etal.(eds),*Language use in Ethiopia*,187-1901.London:Oxford University Press.
- Coulmas, F.(1997).*The Handbook of Sociolinguistics*. UK: Blackwell Publishers.
- Crystal.D. (1987). *The Camberage Encyclopedia of Language*.Cambridgel: Cambridge University press.
- Dastaa Dassaalany. (2013). *Bu 'uura Qorannoo .Maxx 2ffaa*. Addis Ababaa:

- Ethiopia. (1987). Constitution of the people's republic of Ethiopia.
- FDRE. (1995). The constitution of the Federal Democratic Republic of Ethiopia. Addis Ababa: BerhanenaSelam Printing by far East Trading PLC
- Ferguson, C. A. 1968. Language Development. In: J. A. Fishman, C-. A. Ferguson and J. Das Gupta (eds.), *Language Problems of Developing Countries*. New York, Wiley.
- Fikadu Belda. (2010). *Analysis of Spelling and Grammer Errors: Focus on Afan Oromo Teaching materials*. USA. VCD Publishing house Ltd.
- Gammachiis Zawdu . (2008). ‘‘ Xiinxala Haasbarruu Fayyadama Afaan Oromoo Mana Murtii’’ Waraqaa Qorannoo Digrii Lammaffaa (MA), Yuunivarsiitii Finfinnee, kan hinmaxxanfamne
- Geetaachoo Addunyaa. (1992). *Dogoggora Barreeffamaa*, Wiirtuu jildii (5). Barruulee Qormaat Waaltina Afaan Oromoo .Finfinnee: Dhaabbata Maxxansaa Daldalaa.
- Geetaachoo Rabbirraa. (2006). *Furtuu: Seerluga Afaan Oromoo*. Finfinnee: Dhaabbata Maxxansaa Kurraaz Internaational.
- _____. (2011). *Quba Qabduu?: Bu'uuraalee Barnoota Afaan Oromoo*. Finfinnee: Dhaabbata Maxxansaa Kurraaz Internaational.
- Glencoe. (2001). *Writers Choice: Grammar & Compensation (V-II)*. Texas: Glencoe Mcgraw Hill Companies Inc.
- Goldman-Rakic, P. S. (1998). The prefrontal landscape: Implications of functional architecture for understanding humanmentation and the central executive. In A. C. Roberts, W. T. Robbins et al. (Eds), *The prefrontal cortex: Executive and* (pp. 87-102). New York: Oxford University Press
- Gorell.M.R. Laird. (1967). **Modern English Handbook**, (4th ed.). London: Prentice Hall Inc.
- Gragg, G. (1976). ‘‘**Oromo of Wollega.**’’In **The Non Semantic Language of Ethiopia**, ed.
- Guta Kedida (1981). An Analysis of Pattern of Spelling Error of Freshman Ethiopian Students at Addis Ababa. Unpublished MA Thesis, Addis Ababa University.

- Hamish McIlwraith .(2014). Language Rich Africa Policy dialogue.The Cape Town Language and Development Conference: Looking beyond 2015.
- Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa Fooyya'ee Bahe Labsii Lak. 46/1994.(2008). Finfinnee :
- Hodge,C.(2009). *How Spelling Errors Impact Your Writing Scores at Helium*. From [http://:www.Helium.com./knowledge/2008030-spelling-errors-on-helium](http://www.Helium.com./knowledge/2008030-spelling-errors-on-helium).
- Ijjiguu Gaja'aa. (2012). "Qaaccessa Qubeessuu Afaan Oromoo Barattoota Muummee Afaaniifi Saayinsii Uumamaa": Haala Kolleejjii Barnoota Barsiisotaa Kamisee. Unpublished MA Thesis. Addis Ababa University.
- Kelly, C.J. (1998). *Odyssey. A guide to Better Writing*. New York: Bristol. Community College.
- Kumasaa Galaanaa. (2000). *Barreeffama Afaan Oromoo*. Sabbataa: Moojula Kolleejjii Barsiisotaaf Qophaa'e.
- Landry, R., & Bourhis, R. Y. (1997). Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16, 23–49.
- Madumetsa Kate Choshi. (N.Y). *Law and language: solution for multilingual societies* University of Venda, Thohoyandou, South Africa
- McNabb, C. (1988). “From Traditional Practice to current policy: The change pattern of Language use in Ethiopian.
- Mengistu Arefaine.(2015).” The Languageof Ethiopian Federalism; Language Policy, Group Identity and Individual Rights’’, *Journal of Ethiopian Federalism* (Vo. 1, No.2).
- Mihiretu Mirressafi Melkamu Dumessa. (2011). *Investigating Factors Contributing to grade nine Students' Spelling Errors* at Don Bosco High and Preparatory School in Batu. *Journal of Language and Culture*. 6(2), 103-115 Retrieved From <http://www.academicjournals.Org/JLC>
- Mekonnen Hunde (2002). Lexical standardization in oromo. Unpublished MA Thesis, Addis Ababa university.
- Milkeessaa Midhaagaa. (2015).”*Afaan Oromoofi Imaammata Afaanii Biyya Itoophiyaa 1855-2015*.Finfinne,Oromiyaa.

- Ministry of Youth, Sports and Culture. (2003). *The Federal Democratic Republic of Ethiopia Cultural Policy*. Addis Ababa: Birhanena Selam Printing Enterprise.
- Navin Kumar Sing. (2012). *Globalization and Language Policies of Multilingual Societies: Some Case Studies of South East Asia*.
- Neville Alexander .(2003). Language Education Policy National and sub National Identities In South Africa. *Guide for the development of language education policies in Europe: from linguistic diversity to plurilingual education* University of Capetown.
- Newmark, Peter. (1988). *A Text Book of Translation*. UK, Prentice Hall International Ltd.
- Norrish, J. (1983). *Language Learners and their Errors: ELTS*. London: Macmillan Publisher.
- O'Grady, W. and Dobrovolsky, M. (1996). *Contemporary Linguistics Analysis: An Introduction* (3rd ed.). Toronto: Copp Clark LDT.
- Registrar of Companies Companies Commission of Malaysia. (2017). Guidelines on Company Names.
- Robitaille, J. and Conelly, R.(2002). *Writers Resources: From Paragraph to Essay*. Boston: Heinle, A Division Of Thomson Learning, Inc.
- Rosa, A. and Paul, A. (1996). *The Writers Brief Handbook*. Boston: Allyn and Bacon Ontario.
- Samuel Legasa. (2010): *Common Mistakes In Using The Oromo Writing System: Unpublished MThesis Department Of Linguistics and Philology*. Addis Ababa University.
- Sarantakos, S. (2005). *Social Research*. Beijing: Palgrave Macmillan Ltd.
- Shohamy, E. (2006). *Language policy: Hidden agendas and new approaches*. New York: Routledge.
- Spolsky, B.(2004). *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- State of Michigan. (2014) .Choosing A Business name www.michigan.gov/corporations
- Stewart, G. (1967). *Name of the Land. A historical Account place naming in the United States*. Boston: Houston Milton Company
- Stockwell, P. (2002). *Sociolinguistics: A Resource book for Students*. London and New York: Routledge.

Todd, L. and Hancock, I.(1986). *International English Usage*. London: Routledge.

Tolamariam Fufa.(2009). *A Typology of verbal Derivation In Ethiopian. Afro Asiatic Language*:Netherland. LOT press.

Wardough, R. (1992). *An introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Blackwell.

“Wiirtuu” (1999). *Barruulee Qormaata Waaltina Afaan Oromoo.Jil-8.Finfinnee*:Biiroo Aadaafi Turiizimii Oromiyaa.

Wolff, E. (2000). “*Language and Society*”. In Heine, B. and Nurse, D. (eds.) *African Languages: An Introduction*. Cambridge University Press.

Xahaa Maammaa. (2008). ‘’ Qaacceessa IttiFayyadama Afaan Oromoo Mana Murtii Aanaa Aagaarfaa’’ Waraqaa Qorannoo Digrii Lammaffaa (MA), Yuunvarsitii Finfinnee, kan hinmaxxanfamne

Yonattan Araya. (2014).’’Multilingual Language Policy and Language Practice In Ethiopia: Opportunities and Challenges For National Unity and Development’’". Unpublished MA Thesis. Addis Ababa University

Yule, J.(2006). *The study of language* (2nd edt.). Cambridge: Cambridge university press.

Dabaleewwan

Dabalee-Afgaaffii

Fayyadamni Afaan Oromoo Magaalaa Sulultaa keessatti maal akka fakkaatu ilaaluuf qaamota dhimmisaa ilaallatu adda addaatiif kaayyoo qorannichaa ibsuufiin gaaffiin afaanii gaafatamaniiru. Walumaagalatti, gaaffiin afaanii (29) waajjiraaleefi dhaabbilee garaagaraatiif waa'ee fayyadama afaanii isaanii niilaallata jedhame abdatamuu dhiyaatee jira. Haaluma kanaan gaaffiileen kudha tokko (11) waajjira aadaafi turizimiitiif, gaffiileen torba (7) waajjira daldalaatiifi gaaffiileen kudha tokko(11) ittigaafatamtoota dhaabbilee daldalaatiif dhiyaatee jira.

Dabalee- A

Yuunvarsitiif Finfinnee

Koollejji Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa, Joornaalizimiifi Qunnamtii

Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii

II-Afgaaffii IttiGaafatamtoota dhaabbilee daldalaa Magaalaa Sulultaatiif Dhiyaate

Kabajamtoota deebii kennitoota afgaaffii kanaa, kaayyoo guddaan afgaaffii kanaa ragaalee fayyadama Afaan Oromoo daldala dhuunfaafi gamtaa Magaalaa Sulultaa keessa jiru maal akka fakkaatu hubachuuf waan ta'eef, deebiin keessan iddoo olaanaa qaba. Kanaafuu, deebiiwwan afgaaffii kanaaf nuuf kennitaniif isinan galateenfadha.

I. Odeeffannoo waliigalaa

1. Iddoo jireenyaa. Magaalaa,_____ Ganda_____
2. Umrii, _____ Dhi_____ Du_____
3. Sadarkaa barnootaa,_____
4. Gahee hojii_____
5. Gosa barnoota ittiin eebbifamtan_____
6. Muuxannoo hojii keessanii _____
7. Maqaa dhaabbilee daldalaa_____

II-Gaaffii Biroo

1. Dhaabbata daldalaa keessan keessatti fayyadamni Afaan Oromoo bu'aa omisha keessanii dabalatee jiru maal fakkaata?

2. Fayyadamni afaanii keessan heera mootummaa naannichaa waliin walitti dhufeenya akkamii qaba?
3. Bu'aa omishaa dhaabbata daldalaa keessan irratti Afaan Oromoo haala kamiin fayyadamtu?
4. Dhaabbileen keessan yeroo taappeellaa/barjaa, gabaasafi beeksiisa baasan afaan kamiin fayyadamu?
5. Abbootiin dhimmaafi hojjetoonni afaan kamitti fayyadamuun yaada isaanii ibsatu?
6. Moggaasa maqaa dhaabbileefi bu'aa omisha keessanii ilaalchiise yeroo moggaafattan qaamni isiniif gulaalu jiraa?
7. Barreeffama dhaabbileefi bu'aa omisha keessanii kana isintu barreessee gara mana maxxansaa geessa moo itti himtaniitu isinii barreessuu?
8. Dhimma kanarratti waajjira aadaafi turizimii waliin qindoomina akkamii qabdu?
9. Rakkoollee ijoo fayyadama afaaniin walqabatee hojii daldalaa keessatti isiin muudate jiraa? Maal fa'a?
10. Rakkoon fayyadama Afaan Oromoo keessatti mul'atu kun maalirraa madda jettanii yaaddu?
11. Adeemsa hojii daldalaa keessatti ittifayyadama afaanii irratti yaadni fooyyeedha jettan maali?

Deeggarsa Keessaniif Guddaasaa Ulfaadha!

Dabalee - B

Yuunvarsiti Finfinnee

Koollejji Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa, Joornaalizimiifi Qunnamtii

Muummee Afaan Oromoo,Ogbarruufi Fookloorii

I. Gaaffii Afaanii Waajjira Aadaafi Turizimii Magaalaa Sulultaaf Dhiyaate

Kabajamtoota deebii kennitoota afgaaffii kanaa, kaayyoo guddaan afgaaffii kanaa ragaalee itti fayyadama Afaan Oromoo daldala dhuunfaafi gamtaa Magaalaa Sululta keessa jiru maal akka fakkaaatu hubachuuf waan ta'eef , deebiin keessan iddoo olaanaa qaba. Kanaafuu, deebiiwwan afgaaffii kanaaf nuuf kennitaniif isinan galateenfadha.

I. Odeeffannoo waliigalaa

1. Iddoo jireenyaa. Magaalaa,_____ Ganda_____
2. Umrii, _____ Dhi_____ Du_____
3. Sadarkaa barnootaa,_____
4. Gahee hojii_____
5. Gosa barnoota ittiin eebbifamtan_____
6. Muuxannoo hojii keessanii _____

II-Gaaffii Biroo

1. Moggaasni dhaabbileefi bu'aa omisha Magaalaa Sululta hangam hawaasa naannichaa calaqqisiisa?
2. Fayyadamni Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa magaalichaa maal fakkaata?
3. Dhaabbileen bu'aa omisha isaanii irratti Afaan Oromootiin akka barreessaniif wanti hojjetamaa jiru maal fakkaata?
4. Dhimma moggaasa maqaa dhaabbileefi bu'aa omisha isaanii ilaalchiise namoota moggaafatanii dhufaniif qaamni gulaalu isiin bira jiraa?
5. Qajeelfamni itti fayyadama Afaan Oromoo ilaalchisee isin bira jiru maal fakkaata?
6. Dhimma fayyadama Afaan Oromoo dhaabbilee daldala Magaalaa Sululta ilaalchisee waajjira keessan keessa qaamni to'atu jiraa?
7. Namoota yookiin dhaabbilee daldala Afaan Oromootiin hinfayyadamne irratti tarkaanfiin fudhatamu kan akkamiiti?

8. Fayyadama Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaafi bu'aa omisha isaanii heeraa naannichaafi qajeelfamaa dhimma kana ilaallatu waliin walbira qabaa ibsaa?
9. Hariiroon dhimma fayyadama Afaan Oromoo irratti dhaabbilee daldalaa wajjiin qabdan maal fakkaata?
10. Hanqinoonni ittifayyadama Afaan Oromoo dhaabbilee daldalaa kana keessa yoo jiraate waaltina afaanichaarratti dhiibbaa akkamii qaba jettanii yaaddu?
11. Hanqinni kun guddina AOratti dhiibba akkamii qaba jettanii yaadduu?

Deeggarsa Keessaniif Guddaasaa Ulfaadha!

Dabalee -C

Yuunvarsiti Finfinnee

Koollejji Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa, Joornaalizimiifi Qunnamtii

Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii

II- Afgaaffii IttiGaafatamtoota Biiroo daldalaa Magaalaa Sulultaatiif Dhiyaate

Kabajamtoota deebii kennitoota afgaaffii kanaa, kaayyoo guddaan afgaaffii kanaa ragaalee itti fayyadama Afaan Oromoo daldala dhuunfaafi gamtaa magaalaa Sulultaa keessa jiru maal akka fakkaaatu hubachuuf waan ta'eef, deebiin keessan iddoo olaanaa qaba. Kanaafuu, deebiiwwan afgaaffii kanaaf nuuf kennitaniif isinan galateenfadha.

I. Odeeffannoo waliigalaa

1. Iddoo jireenyaa. Magaalaa, _____ Ganda _____
2. Umrii, _____ Dhi _____ Du _____
3. Sadarkaa barnootaa, _____
4. Muuxannoo hojii keessanii _____

II-Gaaffii Biroo

1. Fayyadama afaanii hojii daldalaa ilaalchisee qajeelfamni dhimma kana ilaallatu isiin bira jiraa?
2. Adeemsi kenniinsa heyyama daldalaa dhaabbilee daldalaa beekumsa isaan AO irratti qaban waliin walqabsiisaa naaf ibsa?
3. Moggaasa maqaa dhaabbileefi bu'aa omishaa ilaalchiise yeroo moggaafatan qaamni to'atu isin bira jiraa? yoo jiraate eenyu fa'a?
4. Namoonni yommu eyyama daldalaa baafachuuf gara keessan dhufan haala kamiin akka afaanitti fayyadaman ilaalchisee wanti hojjetamaa jiru maal fakkaata?
5. Afaan naannichaatiin hojjechuufi eyyama daldalaa kennuu waliin walbira qabaa naaf ibsaa?
6. Dhaabbilee daldalaa eyyama isaanii isin biraafi qaama biraa irraa baafataniif afaan naannichaatiin akka hojjetaniif wanti hojjeetaa jirtan maal fakkaata?
7. Dhimma kanarratti waajjira aadaafi turiziimii waliin qindoomina akkamii qabdu?

Deeggarsa Keessaniif Guddaasaa Ulfaadha!

DABALEE -D

Suuraa adda addaa qorannoo kana irratti fudhataman.

Suuraa dhaabbilee daldalaa omisha qabanii, kan qorattuun afgaaffiin odeeffannoo irraa fudhatte keessaa kan dhaabbata daldalaa'' RMY''ti. Innis kan barreeffama omisha duraati.

Suuraawwan duraafi lammataa kun jijjirama afaanii barreeffama omishaa kana irratti sababa fedhii maammiltootaaf jecha dhufe kan agarsiisudha.

Suuraa omisha bishaanii dhaabbata daldalaa ‘Great Abisiiniyaa’ irraa fudhatame .

Suuraan kun omishni kun Magaalaa Sulultaatti kan omishamu ta’ee, omisha isaarratti bakka omishaa kan hin ibsinee ta’uu agarsiisuuf kan fudhatameedha. Kana malees, dhaabbatni omisha kun omishawwan armaan gadii kan qabu yoota’uu, bakki omisha isaas garaagara.

Suuraan kun bu'aalee omisha dhaabbata daldalaa 'Great Abisiniyaa' yookiin dhaabbata daldalaa tokkoo yoo ta'an, lamaan isaaniyyuu barreeffamni bakka omisha isaanii ibsu garaagara. Suuraan kun omishni kun Magaalaa Sulultaatti kan omishamu ta'ee, bakka omishaa kan biraa akka agarsiisuu ibsuuf fudhatame.

Suuraa omisha ‘‘chakooleetii’’ kan bakka omisha isaa hineerre ta’uu isaa agarsiisudha.

BAANKII HOJII GAMTAA OROMIYAA (W.A.)
የኦሮሚያ ኅብረት ሥራ ባንክ (አ.ማ.)
COOPERATIVE BANK OF OROMIA (S.C.)

SIINQEE
Herreega Dubartootaa
ሴንቄ
የሴቶች የቁጠባ ሒሳብ
SINQE
Women Savings Account

የኦሮሚያ ኅብረት ሥራ ባንክ አ.ማ. እንደ ማህበራዊው ሁሉ በኢኮኖሚው ዘርፍም የሴቶች አቅም ይጎልብት ዘንድ የሴቶችን ቁልፍ ሚና በሚያሳየው ባዘለዊ መግለጫ የሰየመውን ሴንቄ የሴቶች የቁጠባ ሒሳብ ሥራ ላይ አውሏል።

COOP Baankii Hojii Gamtaa Oromiyaa
Bank of Oromia የኦሮሚያ ኅብረት ሥራ ባንክ

Herreega Qusannoo
DARGAGGOO

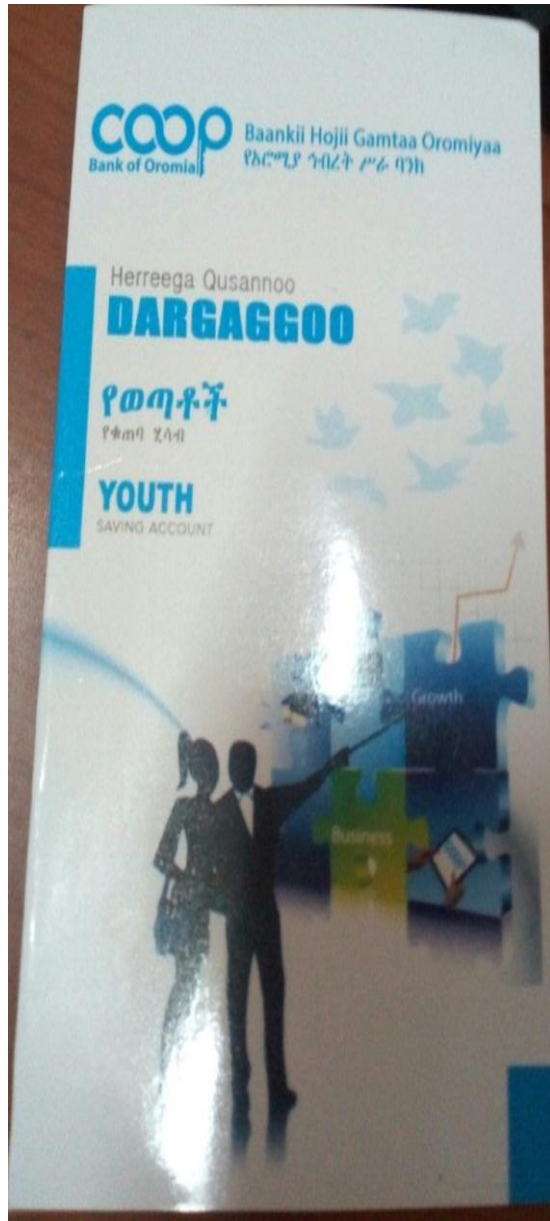
የወጣቶች
የቁጠባ ሒሳብ
YOUTH
SAVING ACCOUNT

COOP Baankii Hojii Gamtaa Oromiyaa
Bank of Oromia የኦሮሚያ ኅብረት ሥራ ባንክ

SIINQEE
Herreega Dubartootaa
ሴንቄ
የሴቶች የቁጠባ ሒሳብ
SINQE
Women Saving Account

Suuraa fayyadama Afaan Oromoo agarsiisuuf baankii hojii gamtaa Oromiyaa irraa kan fudhatame. Waraqaa qusannoo dubartootaafi da'immaniif qofa qofaa addaan bahe qophahee kan bankiii hojii gamtaa Oromiyaa irraa fudhachuun suura kaafameedha.

Fakkeenya bu'aa omshaalee bakka omishaa qaban agarsiisuuf dhaabbata daldalaa “Arkii, Giftfi kilaasii” irraa fudhatame.

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Qorattuun maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame kun waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaa kootii ta'usaafi yaadawwan qorannoo kanaaf dubbise hunda isaanii wabii keessa kaa'uu koo mallattoo kootiin mirkanneesseera.

Maqaa Qorattuu _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____

Ani Dr. _____ waraqaa qoraannoo ishee haala seera qorannoo eegeen qopheessuufi ofittisuuf muummeef galchuu danda'uu ishee ani gorsaan mallattoo kootiin mirkanneesseera.

Maqaa _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____